

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

INSTITUTUL DE STUDII ENCICLOPEDICE

Enciclopedia

revistă de istorie a științei

și studii enciclopedice

1(4) • 2013

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

INSTITUTUL DE STUDII ENCICLOPEDICE

Enciclopedica

revistă de istorie a științei și studii enciclopedice

nr. **1** (4)
ianuarie-iunie
2013

Chișinău, 2013

ENCICLOPEDICA

Revistă de istorie a științei și studii enciclopedice, nr. 1 (4), 2013

Fondator: Institutul de Studii Enciclopedice al Academiei de Științe a Moldovei

Redactor-șef:

Constantin Manolache, dr., conf. univ.

Colegiul de redacție:

Mihai Adauge, cercet. șt.

Clara Agliullina, cercet. șt. (Başkortostan, Ufa)

Mircea Bologa, acad.

Mihai Cimpoi, acad.

Demir Dragnev, m.c.

Maria Duca, acad.

Teodor Furdui, acad.

Ion Jarcuțchi, dr., conf. univ. (redactor-șef adjunct)

Mikola Jelezneak, dr., conf. univ. (Ucraina, Kiev)

Boris Malițki, dr. hab., prof. (Ucraina, Kiev)

Eugen Nicolae, dr. (România, București)

Vladimir Popik, dr. (Ucraina, Kiev)

Uildan Saitov, dr. (Başkortostan, Ufa)

Ion Xenofontov, dr.

Corectori:

Elena Pistrui, Elena Varzari, dr., conf. univ.

Coperta:

Vitalie Pogolșa

Design, procesare computerizată și prepress:

Valeriu Oprea, Natalia Niș

Adresa redacției:

bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1, biroul 506, Chișinău, Republica Moldova, MD-2001

Tel.: (+373 22) 277 269 (Ion Jarcuțchi)

Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.

Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

ISSN

CUPRINS

ISTORIA ȘTIINȚEI

Ion JARCUȚCHI, Constantin MANOLACHE

Știința în Republica Moldova: file de istorie (I) 5

Ion CHIRTOAGĂ

La originea științei și învățământului agrar din Moldova 17

Lidia PRISAC

File din activitatea Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Bazei/Filialei
Moldovenești a AȘ a URSS (1946–1958) 27

CERCETĂRI ENCICLOPEDICE

Didina ȚĂRUȘ

Structurarea materiei enciclopedice: valențe metodice și formative 49

Уильдан Гильманович САИТОВ

Энциклопедистика как практическая деятельность и объект науки,
некоторые ее особенности

Cercetările enciclopedice ca obiect al științei și activității practice:
unele particularități 55

CERCETĂRI BIOGRAFICE

Constantin MANOLACHE, Mihai URSU

Contribuția lui Franz Ostermann la dezvoltarea științelor naturii
în Basarabia 63

Ion JARCUȚCHI

Basarabeanul Fiodor Lașcov – remarcabil istoric și arheograf al Crimeei 71

Valentina EȘANU

Înălți demnitari ai lui Ștefan cel Mare: pârcălabi ai cetăților de margine 80

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ / SCIENTIFIC LIFE

Constantin MANOLACHE

Institutul de Studii Enciclopedice în anul 2012: realizări și perspective 99

CONTENTS

HISTORY OF SCIENCE

Ion JARCUȚCHI, Constantin MANOLACHE

Science in the Republic of Moldova: files of history (I) 5

Ion CHIRTOAGĂ

At the origin of the moldovan agricultural science and education 17

Lidia PRISAC

Some pages of activity of the Institute for History, Language and Literature
of the Moldavian Branch of Academy of Sciences of the USSR (1946–1958) 27

ENCYCLOPEDICAL RESEARCHES

Didina ȚĂRUȘ

The structuring of encyclopedic materials: methodical and formative aspects 49

Uidan SAITOV

Some features of the encyclopedic researches as a practical activity
and the object of science 55

BIOGRAPHICAL RESEARCHES

Constantin MANOLACHE, Mihai URSU

Contribution of Franz Ostermann to the development of natural sciences
in Basarabia 63

Ion JARCUȚCHI

Basarabian Fiodor Lașcov – remarkable historian and arhaeologist
of Crimea 71

Valentina EȘANU

Stephen's the Great senior officials: governors (pârcălab) of edge fortresses 80

SCIENTIFIC LIFE

Constantin MANOLACHE

Institute for Encyclopedical Studies in 2012: achievements and perspectives 99

ȘTIINȚA ÎN REPUBLICA MOLDOVA: FILE DE ISTORIE (I)

SCIENCE IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA: FILES OF HISTORY (I)

Ion JARCUȚCHI¹
Constantin MANOLACHE²

REZUMAT

În articol sunt elucidate succint etapele principale ale constituirii și evoluției științei în Moldova medievală, Basarabia și Transnistria în epoca modernă, în Basarabia interbelică și RASS Moldovenească, precum și în RSS Moldovenească în primele decenii postbelice (până în 1961, anul fondării Academiei de Științe a Moldovei); sunt nominalizate cele mai reprezentative figuri care au contribuit esențial la formarea și consolidarea patrimoniului cultural-științific național și al celui european în perioada vizată.

Cuvinte-cheie: Moldova, Basarabia, Transnistria, știința, patrimoniu științific, viața științifică, viața spirituală, organizații, cercetare, studii, lucrare, Filiala Moldovenească.

ABSTRACT

The principal stages of appearance and evolution of science in medieval Moldova, Basarabia and Transnistria, in the modern epoque, in the interwar Basarabia and Moldavian SSR, as well as in the Moldavian SSR in the first afterwar decades (up to 1961, the year of foundation of the Academy of Sciences of Moldova) are briefly elucidated in this paper; the most representative figures are named, who have essentially contributed to the formation and consolidation of national and European cultural-scientific patrimony in the studied period.

Keywords: Moldova, Basarabia, Transnistria, science, scientific patrimony, scientific life, spiritual life, organisations, research, studies, work, Moldavian branch.

Încă în perioada timpurie a Țării Moldovei au apărut primele figuri și nuclee de cultură spirituală și laică care au pus începuturile gândirii științifice în spațiul carpato-nistean. În etapa incipientă acest fenomen a fost strâns legat de activitatea călugărilor cărturari. Începând cu prima jumătate a secolului XV în cadrul mănăstirilor și curții domnești activau cărturari, școli de caligrafi, care se ocupau cu copierea/scrierea literaturii religioase, precum și monumente de literatură juridică, istorică, didactică, mai ales de origine bizantină și sud-slavă. Un număr mare de cărți-manuscrise, redactate în această perioadă, as-

tăzi se păstrează ca monumente de cultură de valoare deosebită în arhivele și bibliotecile de prestigiu din Grecia (Sf. Munte Athos), Anglia, SUA, Rusia, România, Ucraina, Bulgaria, Serbia, Austria etc. Mănăstirile și școlile acestora deveniseră principalele focare de cultură a Moldovei medievale timpurii. Prima școală laică din Moldova a fost creată în 1562 – Colegiul (Academia) de la Cotnari.

În Țara Moldovei mijlocul secolului al XVII-lea este marcat de începuturile modernizării a fenomenelor culturale autohtone, de un „real reviriment spiritual-cultural și științific”, proces ce a durat până la mijlocul

¹ Ion Jarcuțchi, doctor în istorie, conferențiar cercetător, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

² Constantin Manolache, doctor în politologie, conferențiar cercetător, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

secolului al XVII, cunoscut în literatură ca „veac de aur”. Debutul acestui veac este atestat de evenimente cultural-științifice de anvergură. La 1640, la Iași, a fost înființată Școala mare domnească, denumită și Colegiul de la „Trei Ierarhi” sau Academia Vasiliană, după numele întemeietorului Vasile Lupu, domnul Țării Moldovei. În cadrul ei au activat cărturari ai timpului precum Sofronie (Simion) Poceațki, fostul rector al Academiei Movilene din Kiev; Teofil Korydaleas; Pantelimon Legaridis de la Academia Grecească din Constantinopol; I. Ievlevici; Simion Dascălul; Eustratie Logofătul ș.a. În 1642, prin contribuția domnului Vasile Lupu, a mitropolitului Moldovei Varlaam și a mitropolitului Kievului Petru Movilă, la Iași a fost întemeiată prima tipografie din Moldova. Aici a fost tipărită „Cazania” lui Varlaam (1643), prima lucrare originală editată în Moldova, care a cunoscut o largă circulație pe întreg spațiul populat de români, afirmând în societatea românească un sentiment de solidaritate creștinească. Concomitent este editată „Carte românească de învățătură de la pravile împărătești și de alte giudețe” (1646), tradusă de Eustratie Logofătul. „Pravila” lui Vasile Lupu reprezintă primul cod de legi din Țara Moldovei și unul dintre primele coduri de legi din Europa editate într-o limbă națională. Mitropolitul Dosoftei (1624–1693), primul poet național și versificator al Psaltirii în tot Răsăritul ortodox, primul traducător din literatura dramatică universală și din cea istorică, precum și al cărților de slujbă în românește în Moldova, primul cărturar român care a copiat documente și inscripții, a contribuit la formarea limbii literare românești.

În această perioadă a atins culmea dezvoltării cronografia moldovenească. Grigore Ureche (1590–1647) scrie „Letopisețul Țării Moldovei”, care conține descrieri ale evenimentelor politice, precum și informații sumare despre societatea, natura, flora și fauna țării. Cărturarul Miron Costin (1633–1691) alcătuiește „Letopisețul Țării Moldovei de la

Aron Vodă încoace” și scrie primul studiu istoric autohton „De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor”, care a consemnat începutul unei noi etape în dezvoltarea istoriografiei din Moldova. O lucrare de mare valoare istorică și lingvistică este „Letopisețul Țării Moldovei...” de Ion Neculce (1672–1745).

Unii tineri din Moldova, dornici să obțină cunoștințe și să le aprofundeze, pleacă la studii în străinătate. Pe parcursul secolelor XVI–XVIII sunt atestați studenți din Țara Moldovei la universitățile din Cracovia, Viena, Constantinopol, Lvov, Kiev, Berlin, Paris și la cele din Italia. Prezența acestui fenomen a contribuit la familiarizarea românilor moldoveni cu realizările științei și culturii europene. Unii dintre ei au îmbrățișat arta cercetării, devenind ulterior oameni de știință de înaltă cultură și ținută științifică corespunzătoare timpului respectiv. În știința românească devin tot mai vizibile influențe ale științei occidentale din perioada Renașterii târzii.

Printre primele figuri proeminente din Moldova care s-au afirmat în spațiul ortodox, cultural și științific din afara țării se înscrie Petru Movilă (1596–1646/1647), mitropolit al Kievului, Haliciului și a toată Rusia Mică (Ucraina), care a desfășurat o fructuoasă activitate bisericească și culturală, precum și de apărare a Ortodoxiei, supranumit „părintele teologiei ortodoxe”. Nicolae Miclescu Spătarul (1636–1708) s-a manifestat nu doar ca diplomat și om de stat al Rusiei unde a emigrat. La scară europeană el este cunoscut ca autor al faimoaselor lucrări *Călătorie de-a lungul Siberiei de la Tobolsk la Nercinsk și la hotarul Chinei*; *Stateinâi spisok al soliei lui Nicolae Spătarul în China* și *Descrierea celei dintâi părți a pământului numită Asia în care se află împărăția Chinei cu orașele și provinciile sale*, care au trezit un mare interes în Europa Occidentală și Rusia, fiind înalt apreciate pentru originalitatea lor, pentru valoarea geografică și etnografică, pentru amploarea informațiilor referitoare la teritoriile vizate. În anul

1672 traduce în rusește, după un manuscris grecesc, *Aritmologia* – o carte a numerelor. Ea reprezintă prima carte de aritmetică scrisă de un român moldovean. Nicolae Miclescu Spătarul a tradus Vechiul Testament, traducere revizuită de mitropolitul Dosoftei, text care va fi inclus în Biblia de la București, din 1688.

Un loc de frunte în galeria gânditorilor români ai epocii de atunci l-a ocupat savantul enciclopedist, domnul Moldovei Dimitrie Cantemir, membru al Academiei din Berlin (1714), fondator al iluminismului românesc. În valoroasele sale lucrări, acesta abordează diverse probleme științifice: unele aspecte ale fizicii aristotelice în *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago* (Imaginația științei sacre care nu se poate zugrăvi); raportul dintre materie și mișcare în *Istoria ieroglică*; doctrina științifică a lui J. B. van Helmont și unele elemente de mecanică ce țin de mișcare în *Joannis Baptistae van Helmont Encomium in auctorem et virtutem doctrinae ejus*. Primele tratate științifice din Moldova sunt considerate lucrările lui D. Cantemir *Vita Constantini Cantemyrii*” (Viața lui Constantin Cantemir), *Incrementa atque decrementa Aulæ Othomanicae* (Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman) și *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. În monografia *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae* (Descrierea stării antice și prezente a Moldovei), D. Cantemir se afirmă ca etnograf, geograf, istoric. Lucrările sale, fiind traduse în mai multe limbi, i-au dus faima în toată Europa.

Generațiile descendenților emigranților români în Rusia au promovat din rândurile sale importante figuri care au adus o semnificativă contribuție la dezvoltarea culturii și științei ruse în secolul XVIII – începutul secolului XIX: Antioh Cantemir (1708–1744), unul din fondatorii clasicismului rus în genul poeziei satire; Mihail Herescu (Herascov) (1733–1807), poet și scriitor, director și episcop al Universității din Moscova, membru al Academiei de Științe din Rusia (1783), fiind al doilea român membru al unei Academii din

străinătate; Nicolae Bantâș-Kamenski (1737–1810), istoric și arheograf marcant al Rusiei; Dimitrie Bantâș-Kamenski (1788–1850), istoric și arheograf de vază al Rusiei, autor al studiului *Călătorii în Moldova, Muntenia și Serbia* (1810); Vasile Caragea (1773–1842), unul din organizatorii și fondatorii Ministerului Învățământului din Rusia (1802) și a Universității din Harkov (1805).

Cu toate că a doua jumătate a secolului al XVIII-lea nu s-au semnalat asemenea schimbări spectaculoase, viața spiritual-culturală și științifică a fost marcată de evoluții de fond semnificative, care au conturat orientări de perspectivă și calitativ noi. Ele însemnau substituirea ireversibilă a culturii medievale, marcată de ideologia religioasă, cu cultura națională laică prin: afirmarea iluminismului cu o pronunțată cultivare a patriotismului; consolidarea școlii naționale și a învățământului laic de stat, în care, paralel cu obiectele clasice, se introduceau discipline ale științelor reale și ale naturii; înviorarea și extinderea activității editoriale, în speță a tipăriturilor în limba română, care au început să prevaleze numeric nu numai asupra celor slavone, ci și asupra celor grecești; pătrunderea mai consistentă a cunoștințelor științifice în societatea moldovenească prin traducerea, adaptarea/scrierea și editarea manualelor de studiu, elaborate în baza realizărilor moderne ale științei, precum și a operelor științifice pe diferite domenii ale științei; elaborarea terminologiei științifice naționale.

În 1755 este publicat primul abecedar moldovenesc „Bucvar sau începere de învățură celor ce vor să învețe carte cu slove slavonești...”, iar în 1773 – un curs de „Gramatică moldovenească”, scris de arhimandritul Macarie. Nichifor Theotokis, profesor la Academia domnească din Iași, autorul lucrării fundamentale *Elemente de fizică* (în 2 vol.), apărută la Leipzig și utilizat ca manual didactic în Moldova, editează în limba țării *Aritmetica cu teoria logaritmilor* și *Elementele euclidiene ale geometriei cu trigonometrie și secțiuni conice*.

Cartograful și matematicianul Iosif Moesiodax publică *Geografia teoretică*, în care a sintetizat informațiile geografice cunoscute la acea vreme. Neculai Chiriac Cercel, primul profesor de fizică experimentală și de teoria gravitației la Academia Vasiliană din Iași, a abordat probleme de fizică experimentală și a tradus o parte din opera lui Newton. O prodigioasă activitate științifică a desfășurat Amfilohie Hotiniul, autorul mai multor lucrări didactice: *Gramatica teologască scoasă în limba moldovenească de pe Bogoslovia lui Platon, arhiepiscopul de Moscova și de alte cărți bisericești; Elemente aritmetice arătate firești*, prima aritmetică în limba română; *De obște Geografie de limbă moldovenească scoasă de pe geografia lui Buffer*..., la care este anexată o descriere originală a Moldovei; *Gramatica de la învățătura fizică scoasă de pe limba italienească moldovenească pe limba moldovenească întru care se cuprinde tot ce omul voiește a învăța în cer și pe pământ din lucrările cele mai cunoscute și mai trebuincioase*, al cărei manuscris s-a păstrat la biblioteca publică din Kiev.

O contribuție deosebită la dezvoltarea învățământului și științei din această perioadă a avut-o tiparul. În Tipografia Mitropolitană, în cea a lui Mihail Strelbițchi din Iași (1785–1792), transferată ulterior la Dubăsari (1792–1795), au apărut, pe lângă cărțile religioase, o serie de tipărituri laice.

O deosebită importanță în afirmarea științei moderne în întreg spațiul locuit de români l-au avut reprezentanții Școlii Ardelene, care, deși au comis unele exagerări privind purificarea forțată a limbii române, au demonstrat latinitatea și continuitatea românilor (în operele lui Samuil Micu „*Elementa linguae dacoromanae*”, „*Scurtă cunoștință a istoriei românilor*” etc.), au declanșat polemici cu istoricii străini privind vechimea și continuitatea românilor (în opera fundamentală a lui Gh. Șincai „*Hronicul românilor și a mai multor neamuri*”), au argumentat necesitatea introducerii alfabetului latin (în lucrarea lui Petru Maior „*Istoria pentru începutul românilor în*

Dacia”) etc. Scrise de pe pozițiile curentului iluminist, aceste opere au contribuit la trezirea conștiinței naționale a românilor, inclusiv din Țara Moldovei.

Războiul ruso-turc din 1806-1812 s-a terminat cu consecințe dramatice pentru Țara Moldovei. În 1812 s-a produs a doua mare ruptură a Moldovei (prima ruptură a avut loc în 1775 când Moldova de nord, Bucovina, este anexată la Imperiul Habsburgic), spațiul dintre Prut și Nistru (cărui i s-a atribuit denumirea Basarabia) fiind anexat la Imperiul Rus, fenomen ce a afectat mediul social-politic și științifico-cultural autohton. Includerea acestui teritoriu într-un organism politico-statal alogen a schimbat radical condițiile național-culturale privind evoluția ulterioară a vieții cultural-spirituale în spațiul moldovenesc la est de Prut. Actul din 1812 a afectat mediul cultural-istoric tradițional din Basarabia: aici s-a format treptat un nou climat spiritual, un nou mediu social și cultural. Evoluția culturii naționale în limitele spațiului Moldovei istorice, care până la acest act politico-militar prezenta un proces unic și integrat, după 1812 a continuat paralel în medii social-politice, cultural-istorice și ideologice diferite. Fiind rupt de vatra multiseclară a statului moldovenesc și de întregul spațiu românesc, apoi inclus într-un spațial imperial multiethnic, mediul demografic, social-politic și cultural-spiritual din Basarabia a început să fie cu timpul penetrat de elemente etnice și cultural-spirituale eterogene, imprimând stării de spirit, mentalității și comportamentului populației basarabene unele trăsături specifice. Schimbările din societatea basarabeană a secolului al XIX-lea constituie nu numai un produs al noului mediu în care a evaluat regiunea, ele reprezentau și influența transformărilor generale pe care le parcurgea civilizația europeană în epoca modernă în procesul continuu de modernizare.

În acest context ar fi greșit să susținem că unitatea proceselor cultural-spirituale din Basarabia ocupată și din restul spațiului național

după 1812 imediat s-a și rupt, iar fiecare dintre ramificările rezultate s-au îndreptat îndată pe un făgaș aparte și distinct. Dezvoltarea istorică de secole în hotarele aceluiași stat, comunitatea limbii, culturii, tradițiilor și-au lăsat amprenta asupra dezvoltării de mai departe în comun a culturii naționale pe ambele maluri ale Prutului, care deveniseră hotare de stat, dar nu și o stavilă de netrecut între cele două părți ale Moldovei istorice. Direcția generală și trăsăturile specifice de dezvoltare a culturii naționale în Basarabia și în spațiul din stânga Nistrului în cadrul Imperiului Rus erau determinate nu doar de noile condiții și factori, ci și de capacitatea de adaptare a comunității moldovenești/românești la noul mediu social-cultural și lingvistic, de capacitatea de rezistență contra factorilor negativi impuși din exterior, de intensitatea și plenitudinea legăturilor cu mediul cultural și științific din dreapta Prutului.

În următorii 50 de ani, în Principatul Moldovei continuă, într-un ritm accelerat, procesul de constituire a comunității științifice cu atributele și elementele ei indispensabile. Concomitent cu activitatea de înființare a noilor instituții de învățământ, în particular a Academiei Mihăilene (în 1835), reorganizată la 1860 în Universitatea din Iași, se constituie cadrul organizatoric și instituțional al științei. La Iași au fost fondate Arhivele Statului din Moldova (1832), Societatea Medicilor și Naturaliștilor (1833), Societatea Literară (1842). În anul 1866, la București a fost înființată Societatea Literară Română, din anul 1867 – Societatea Academică Română, iar din anul 1879 – Academia Română. Printre membrii fondatori ai Academiei au fost basarabenii Alexandru Hâjdău, Ioan Străjescu, Constantin Stamati, înlocuit, după demisie, de Ștefan Gonata.

Evoluția lentă a științei în Basarabia și Transnistria în secolul al XIX-lea a fost determinată de lipsa condițiilor indispensabile pentru constituirea unui sistem științific modern, inclusiv a școlilor științifice. Crearea și funcționarea rezultativă a unui astfel de sis-

tem implică o serie de elemente definitorii: existența învățământului superior de specialitate; prezența în cadrul acestuia sau de sine stătător a unor structuri instituționale de cercetare, dotate corespunzător; existența unui potențial științific uman adecvat și asocierea acestuia în organizații științifice profesionale.

Pe parcursul întregului secol al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în Basarabia s-a sesizat o prezență dezordonată și dezechilibrată în timp a elementelor constituente fundamentale ale sistemului științei, generând în condițiile statuării ținutului într-un mediu imperial fenomene controversate: predominarea elementelor eterogene în sfera cercetării și educației în prima jumătate a secolului, activitățile de cercetare fiind practicate preponderent de reprezentanții corpului de funcționari publici și ai celui de profesori ai instituțiilor de învățământ secundar laic și duhovnicesc; formarea consistentă a potențialului științific uman autohton s-a manifestat pronunțat din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mulți dintre care formându-se în afara Basarabiei, preferau să-și continue activitatea de cercetare la centrele științifice și universitare din Imperiul Rus sau din afara acestuia.

Știința din ținut, întreținând relații și contacte cu oamenii de știință și cultură din partea dreaptă a Prutului, a evaluat, în mare măsură, în aria științei din Rusia imperială, devenind un element integrant al acesteia. Basarabia era un obiect de investigații nu doar pentru cercetătorii din ținut, ci și pentru mulți din afara ei, care prin studiile lor au extins și au aprofundat cunoștințele despre flora și fauna regiunii, despre limba și istoria, folclorul și tradițiile băștinașilor etc.

Primele evenimente cultural-științifice semnificative au fost marcate de fondarea Seminarului Teologic din Chișinău (1813) și a Tipografiei Eparhiale, în care s-a tipărit literatură religioasă și literatură didactică. Aici au văzut lumina tiparului „Bucoavna rusomoldovenească, adică abecedarul de începă-

toare învățătură” (1814 și 1815). Valoroase studii lingvistice și manuale de limbă română au publicat Șt. Margela (1827), I. Hâncu (Ghinkulov) (1840), I. Doncev (1865), Gh. Codreanu (1904), C. Popescu (1910) etc.

În prima jumătate a sec. XIX au apărut o serie de lucrări despre istoria, geografia, etnografia, statistica și natura Basarabiei, printre care notăm lucrările lui P. Kunițki, A. Kornilovici (ultimul a efectuat primele măsurări topografice în Bugeac și a alcătuit harta acestei zone și harta Basarabiei, 1819), A. Veltman, I. Liprandi, M. Daragan, P. Svinin, A. Skalkovski, R. Soșalski, A. Zașciuk etc.

Cercetări în domeniul științelor naturale și agricole s-au realizat la Școala de Pomicultură din Chișinău (înființată în 1842), reorganizată ulterior în Școala de Vinificație (1890), apoi în Școala de Viticultură și Vinificație (1911). Aici au activat naturaliștii A. Grosul-Tolstoi, A. Denghink, C. Tardan. Un rol important în valorificarea istoriei Moldovei, Basarabiei și spațiului din stânga Nistrului, în studierea florei și faunei acestor teritorii, în evoluția științelor biologice și agricole i-a revenit Societății Agricole din Sudul Rusiei și Societății de Istorie și Antichități din Odesa, cu care colaborau mulți intelectuali din ținut. Printre membrii acestor societăți figurau: A. Hâjdău, profund preocupat de studierea istoriei Țării Moldovei, de moștenirea filosofică a gânditorului ucrainean G. Skovoroda și de flora Basarabiei; C. Stamati, pasionat de studiul trecutului istoric al Moldovei și al monumentelor arheologice. Un reprezentant remarcabil al științei basarabene din această perioadă este și Al. Sturdza, specialist în domeniul religiei, filosofiei și esteticii.

În a doua jumătate a sec. XIX – începutul sec. XX, s-a remarcat o înviorare evidentă a vieții științifice din ținut. Pe paginile ziarului „Buletinul regiunii Basarabia” (1854) și ale revistei „Buletinul Eparhiei Chișinăului” (1867) au fost publicate un șir de materiale și studii științifice privind dezvoltarea agriculturii și a învățământului, istoria țării și a bisericii,

obiceiurile, folclorul și tradițiile populare, semnate de I. Tanski, C. Hanațki, Gh. Gore, V. Șostak, M. Nerucev, D. Suruceanu, A. Parhomovici, I. Parhomovici, V. Kurdinovski, E. Mihalevici, D. Șceglov, N. Lașcov etc. Au văzut lumina tiparului un șir de lucrări în care erau abordate probleme de etnografie (A. Zașciuk) și folclor moldovenesc (românesc) (P. Sârcu), istoria Basarabiei din cele mai vechi timpuri (A. Nacco), situația și administrarea Principatelor Moldovei și Țării Românești în perioada războiului ruso-turc din 1806–1812 și anexarea Basarabiei (L. Casso, A. Nacco), de geografie a ținutului (P. Soroca), de istorie, filologie și etnografie slavă (Al. Kociubinski, A. Iațimirski). Lucrări valoroase privind istoria Basarabiei și a Chișinăului, arhivistica și arheografia au fost semnate de I. Halippa. Istoricul constituirii și dezvoltării bisericii, al învățământului bisericesc în Moldova și, în special, al înființării Seminarului Teologic din Chișinău, viața și activitatea mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni au fost studiate de A. Stadnițki, I. Frățiman, P. Lotoțki. O personalitate remarcabilă a științei basarabene din a doua jumătate a sec. XIX a fost P. Leonard, care a abordat activitatea zemstvei basarabene, criza agricolă și industrială, problema națională în context european ș.a.

A doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea este marcată de înființarea primelor instituții științifice, intensificarea cercetărilor în domeniile științelor naturale, reale și medicale, de apariția primelor ediții științifice periodice în spațiul basarabean. Un element distinctiv care a marcat revigorarea (din 1862) activității *Comitetului regional/gubernial de statistică din Basarabia* a constituit realizarea unor investigații vaste privind economia și statistica ținutului, transformându-se dintr-o instituție publică într-o instituție științifică. Arheologul I. Suruceanu a fondat primul muzeu arheologic din Basarabia – Muzeul Antichității Pontului Scitic (1880), iar A. Stuart – Muzeul Ținutului Natal (1889). Prin organizarea Observato-

rului Meteorologic din Chișinău (1886) și a stațiunilor de meteorologie și hidrologie din Tiraspol, Dubăsari, Camenca, Rașcov și Râbnîța; cabinetelor de cercetări analitice și microscopice (1886) și de bacteriologie (1888) în cadrul Spitalului de zemstvă din Chișinău; stațiunilor experimentale agricole din Plopi (1889) și Ismail (1897); Stațiunii Experimentale de pe lângă Școala de Vinificație (1894) și Livezii Experimentale din Costiujeni (1909); Observatorului Astronomic din Dubăsari Vechi (1908) și Stațiunii de Bioentomologie din Chișinău (1910); școlilor agricole din Grinăuți, Cucuruzeni și Purcari (1893), s-au creat condiții favorabile pentru inițierea cercetărilor științifice sistematice și complexe în diferite domenii ale științei, îndeosebi în biologie, pedologie și agronomie.

Activitatea de cercetare a fost stimulată de instituirea primelor asociații științifice: *Comisia Gubernială Științifică de Cercetare a Arhivelor din Basarabia*, subordonată Institutului de Arheologie al Academiei de Științe din Rusia (1898), *Societatea Arheologică Istorico-Bisericească din Basarabia* (1904), *Societatea Naturaliștilor și Amatorilor de Științe Naturale din Basarabia* (1904). În cadrul Societății Naturaliștilor activau medici, zoologi, botaniști, matematicieni, fizicieni, chimiști, etnografi, geologi etc. Rezultatele cercetărilor științifice efectuate de colaboratorii respectivelor societăți și de cei ai Muzeului Ținutului Natal au fost reflectate în edițiile științifice editate de aceste instituții, precum și în revistele „Листок виноградарства, виноделия и плодоводства”, „Виноделие и виноградарство”, „Бессарабское сельское хозяйство”, „Труды Кишиневского общества плодоводства” etc.

Unele probleme de fizică aplicată și matematică au fost abordate de A. Manuilov, iar cele de chimie aplicativă de L. Halanai. La dezvoltarea științelor zoologice au contribuit F. Osterman și A. Osterman; a științelor biologice și agricole – A. I. Grosul-Tolstoi, M. Nerucev, I. Krasilșcik, A. Bâcihin, A. Poghibca, F. Ianovșcik, I. Vașcenco, F. Keppen, A.

Billo, A. Bârlădean, P. Bocancia, M. Dubin; a vinificației – N. Moghileanski; a geologiei – I. Sințov, N. Andrusov, T. Porucic, științelor medicale – T. Ciorba, A. Coțovshi, I. Șeptelici-Herțesco, N. Doroșevski

O pleiadă de oameni de știință, originari din Basarabia și din stânga Nistrului, au devenit de-a lungul anilor membri ai academiilor de științe din Rusia/URSS, România, Ucraina, Cehia. Printre aceștia se numără: chimiștii N. Zelinski, L. Pisarjevski, A. Frumkin, microbiologul L. Tarasevici, geograful și biologul L. Berg, pedologul și agrochimistul G. Ghedroiț, pedologul N. Dîmo, naturalistul P. Jucovski, ginecologul C. Scrobanski, muzicologul N. Ossovski, slavistul Al. Kociubinski, astrofizicianul N. Donici, istoricii Șt. Ciobanu, I. Frățiman, P. Gore ș.a.

În perioada interbelică, știința din Basarabia s-a încadrat în viața științifică a României. În anii 1918–1940 s-au înființat primele instituții de învățământ superior din istoria ținutului: la Chișinău s-au deschis facultățile de Teologie (1926) și de Agronomie (1933) ale Universității din Iași. Un rol important în viața științifică și culturală a regiunii i-a revenit Institutului Social Român din Basarabia (înăugat în 1934, la Chișinău, și reorganizat, în 1939, în Institutul de Cercetări Sociale al României – Regionala Chișinău). Institutul a realizat cercetarea sociologică complexă a unor localități rurale (Cornova, Iurceni, Nișcani, Copanca, Popești de Sus), rezultatele investigațiilor fiind publicate în 2 volume ale Buletinului instituției. Activitatea științifică a institutului a servit drept bază a științei sociologice din Basarabia. Cercetări în domeniul științelor biologice și agricole s-au realizat la Școala de Viticultură și Vinificație din Chișinău.

O activitate fructuoasă a desfășurat Comisia monumentelor istorice, secția din Basarabia, care edita „Anuarul Comisiei monumentelor istorice”. La pregătirea publicațiilor au participat L. Boga, C. Tomescu, T. Bulat, Șt. Berechet ș.a. În 1932, Gh. Bezviconi a înființat, la Chișinău, Asociația Cultural-Istorică

„Nicolae Milescu”, care a editat revista „Din trecutul nostru”. În paginile revistei (ca și în cele ale publicației periodice „Arhivele Basarabiei”) au fost publicate studii consacrate monumentelor de istorie și cultură, documente moldovenești medievale etc.

Investigații științifice se desfășurau în diverse domenii ale științei, prevalând cele de natură socio-umană, axate pe studiul problemelor privind trecutul istoric al ținutului, valorificarea patrimoniului cultural, moștenirea literară și etnofolclorică etc. Prin activitatea lor științifică fructuoasă s-au evidențiat Șt. Ciobanu, I. Frățiman, P. Gore, N. Smochină, P. Halippa și I. Inculeț, N. Donici (membri ai Academiei Române), A. Boldur, P. Cazacu, T. Porucic, N. Moroșan, N. Popovschi, P. Ștefănuță, T. Știrbu, I. Antonovici, N. Frolov, P. Haneș, A. Cardaș ș.a. Și-au început activitatea științifică A. Ablov, V. Grimalschi, I. Suhov.

Procesul de organizare a științei s-a desfășurat și în RASS Moldovenească. La începutul anului 1926 a fost organizată Comisia filologică pentru unificarea limbii moldovenești, care a devenit nucleul Comitetului științific moldovenesc, creat la 30 decembrie 1926, cu secțiile de lingvistică, literatură, istorie, etnografie, economie, studiul artelor, o bibliotecă științifică și o secție de doctorat. După mai multe reorganizări, în baza acestui comitet, a fost organizat Institutul Moldovenesc de Cercetări Științifice în domeniul Istoriei, Economiei, Limbii și Literaturii pe lângă Consiliul Comisarilor Poporului al RASS Moldovenești (1939).

Cercetări științifice în agricultură se efectuau la Stațiunea Științifico – Experimentală Centrală în domeniul Culturilor Cerealiere din Jerebkovo (1925), Stațiunea de Ameliorare pentru Cultivarea Fructelor și Legumelor (1930), Institutul de Cercetări în domeniul Pomiculturii și Legumiculturii (1932) și la Institutul Agricol (1931). Investigații în domeniul științelor naturale și matematice se realizau la Institutul Pedagogic din Tiraspol (1930). S-au remarcat printr-o activitate științifică și didactică I. Grosul, P. Dvornikov, M. Iaroșenko, M. Radul, G. Rudi (viitorii

membri ai AȘM), P. Dorofeev, A. Lebedev, A. Baranovski, A. Gheorghelegiu, E. Vlasenko, I. Ocinschi, I. Irimița, L. Madan ș.a. La comanda partidului bolșevic, istoricii și lingviștii din RASSM se străduiau să fondeze existența unei „limbi literare moldovenești”, creată artificial în baza argourilor din satele transnistrene, să scrie lucrări propagandistice în care să blameze „regimul burghezo-moșieresc” din Basarabia și să proslăvească „succesele construcției socialiste” în RASSM.

După încorporarea teritoriului dintre Prut și Nistru în URSS și formarea RSS Moldovenești, Institutul Moldovenesc de Cercetări Științifice în domeniul Istoriei, Economiei, Limbii și Literaturii a fost transferat la Chișinău, unde activau Institutul Agricol și Institutul Pedagogic Moldovenesc de Stat. La finele anului 1940, în RSSM funcționau 10 instituții științifice și de învățământ superior, cu 180 de colaboratori științifici.

Imediat după al Doilea Război Mondial s-a desfășurat procesul de instituționalizare a sistemului de organizare și gestionare a științei și a rețelei ei instituționale. În 1945, pe lângă Comitetul de Stat pentru Planificare a fost creat Consiliul tehnico-științific, responsabil de organizarea cercetării resurselor de materie primă locală și a capacității de producție, de consultarea structurilor guvernamentale în problemele restabilirii economiei naționale. Și-au reluat activitatea stațiunile experimentale din Chișinău, Tiraspol și Bălți, s-a inițiat procesul de organizare a instituțiilor științifice specializate și a rețelei lor instituționale.

La 12 iunie 1946 a fost înființată Baza Moldovenească de Cercetări Științifice a AȘ a URSS. Baza Moldovenească era constituită din Institutul de Istorie, Limbă și Literatură și 7 sectoare: botanică, geologie, viticultură și pomicultură, pedologie, zoologie, energetică, economie și geografie. Director al noii instituții a fost numit acad. V. Volghin, vicepreședinte al AȘ a URSS. Baza Moldovenească își propunea să studieze solul și flora, structura geologică a teritoriului republicii și mineralele utile, resursele acvatice și energetice și să

elaboreze metode eficiente de utilizare rațională a lor; să cerceteze și să elaboreze principii de dezvoltare a agriculturii și metode de combatere a secetei; să studieze probleme de istorie, arheologie și etnografie; să elucideze probleme privind geneza și dezvoltarea limbii, literaturii, folclorului și artei populare; să facă propuneri cu privire la valorificarea moștenirii culturale.

În toamna anului 1949 s-a schimbat statutul Bazei Moldovenești. La 7 septembrie, în temeiul concluziilor raportului de evaluare a bazelor științifice și filialelor AȘ a URSS, Consiliul de Miniștri al URSS a aprobat hotărârea *Cu privire la ameliorarea asigurării materiale a lucrătorilor filialelor și ai bazelor de cercetări științifice ale AȘ a URSS*, prin care acestor structuri li s-a stabilit o denumire unică – Filiala AȘ a URSS. Ulterior, la 6 octombrie 1949, partea respectivă a hotărârii a fost dublată de Prezidiul AȘ a URSS, obligând Consiliul filialelor să prezinte, nu mai târziu de luna ianuarie 1950, pentru aprobare, schimbările de rigoare privind structura filialelor. La 10 decembrie 1949, Biroul CC al PC(b) din Moldova a luat hotărârea *Cu privire la crearea Filialei Moldovenești a AȘ a URSS* prin care a aprobat proiectul structurii acesteia. Președinte al Prezidiului Filialei Moldovenești a devenit membrul corespondent P. Baranov (numit la 18 martie director al Bazei), substituit, în 1954, în această funcție de către vicepreședintele Filialei dr. I. Grosul. În 1950, Filiala Moldovenească a AȘ a URSS reunea Institutul de Istorie, Limbă și Literatură, Institutul de Pomicultură, Viticultură și Vinificație, Grădina Botanică și 11 secții și laboratoare autonome, inclusiv cele de pedologie, fitopatologie generală, mecanizare și electrificare a agriculturii, zoologie, microbiologie, geochimie, chimie analitică, economie, stațiunea de seismologie ș.a. În 1953 a fost creat Institutul de Pedologie, Agrochimie și Ameliorare.

În a doua jumătate a anilor '50 ai sec. XX se desfășoară o vastă activitate de dezvoltare a științei academice. Concomitent cu dezvoltarea

direcțiilor științifice noi (fizica corpului solid, semiconductoarele și aplicarea lor tehnică, chimia substanțelor naturale și biologic active, chimia moleculară, biochimia, biofizica și radiobiologia, genetica, fiziologia plantelor, animalelor și a omului, energetica și automatica etc.), s-a perfecționat rețeaua instituțională a organizațiilor științifice. În 1956 a fost organizată Secția de energetică, iar în 1957 Institutul de Biologie, Institutul de Geologie și Materiale de Construcții, ultimul fiind reorganizat, în 1958, în Institutul de Geologie și Minerale Utile. Cu statut de instituții științifice autonome au fost organizate secțiile de chimie anorganică și chimie organică, fizică și matematică, genetică a plantelor. În 1958, pe baza Institutului de Istorie, Limbă și Literatură, au fost create Institutul de Istorie și Institutul de Limbă și Literatură. În 1959 au fost organizate Institutul de Chimie, Secția de fizică a corpului solid și Editura „Știința”. În 1960, Filiala Moldovenească a fost completată cu structuri noi: Institutul de Economie, Institutul de Zoologie și Fiziologie, Secția de genetică a plantelor.

Specificul evoluției științei în RSS Moldovenească rezidă în constituirea și consolidarea concomitentă a sectoarelor ei principale: alături de știința academică se formau sectoarele de ramură de profil agrar și medical, precum și cel universitar, formând în ansamblu un sistem de cercetări științifice republican unic.

Începuturile sectorului universitar al științei se trag din Basarabia interbelică și RASSM, susținut în perioada postbelică de apariția noilor instituții de învățământ superior și de consolidarea celor anterioare. În luna octombrie 1945 este deschis Institutul de Stat de Medicină din Chișinău, peste un an, la 1 octombrie 1946, este creată Universitatea de Stat din Chișinău. Mai târziu, în 1952, este restabilit Institutul Pedagogic din Tiraspol, iar în vara anului 1953 Institutul de Învățători din Bălți a fost reorganizat în Institutul Pedagogic. Este creat Institutul Pedagogic din Cahul. În scopul cercetării și soluționării problemelor de natură pedagogico-didactică

la începutul anului 1946 a fost format Institutul de Cercetări Științifice în domeniul Școlilor, reorganizat în anul 1951 în Institutul de Cercetări Științifice în domeniul Pedagogiei al Ministerului Învățământului. Aceste instituții, alături de Institutul Pedagogic „Ion Creangă” și Institutul Agricol, ambele din Chișinău, au contribuit substanțial nu doar la pregătirea specialiștilor de înaltă calificare, inclusiv a cadrelor tinere de cercetători, ci și la dezvoltarea cercetărilor științifice.

În primele decenii postbelice s-a format o rețea ramificată a instituțiilor științifice de profil agrar. La începutul anilor '50 ai sec. XX, baza instituțională a științelor agricole o constituiau Stațiunea Moldovenească de Stat în domeniul Selecției (Bălți); Stațiunea de Cercetări în domeniul Legumiculturii și Cultivării Cartofului (Tiraspol); Filiala Institutului Unional de Cercetări Științifice în domeniul Viticulturii și Vinificației „Măgari”; Stațiunea Moldovenească de Protecție a Plantelor, secția din Chișinău a Institutului Unional de Cercetări Științifice în domeniul Culturilor Eterice, reorganizată, în 1956, în Stația Experimentală de Selecție a aceluiași institut; Stațiunea Experimentală Silvică din Bender etc. Începând cu 1956, au fost organizate următoarele instituții de cercetări științifice în domeniul fitotehnicii și zootehnicii: Institutul Moldovenesc pentru Pomicultură, Viticultură și Vinificație (Chișinău), Institutul Moldovenesc în domeniul Agriculturii Irigate (Tiraspol), Institutul Moldovenesc în domeniul Culturilor de Câmp (Bălți), Institutul Moldovenesc în domeniul Industriei Alimentare (Chișinău), Institutul Moldovenesc în domeniul Zootehnicii și Medicinii Veterinare. În subordinea Ministerului Agriculturii a fost transmis Institutul de Pedologie al Filialei Moldovenești a AȘ a URSS, reorganizat, în 1961, în Institutul Moldovenesc de Pedologie și Agrochimie „N. Dimo”.

Paralel cu sectorul agrar al științei s-a constituit și cel medical. Primul institut de profil medical a fost Institutul de cercetări științifice

în domeniul epidemiologiei și microbiologiei (1946), reorganizat în 1952 în Institutul Moldovenesc de cercetări științifice în domeniul epidemiologiei, microbiologiei și igienei. În 1957 pe lângă institut a fost creat Centrul unional de cercetări științifice în domeniul studierii atraxului. Ulterior, în 1959, este creat Institutul Moldovenesc de cercetări științifice în domeniul tuberculozei, urmat mai apoi de Institutul Moldovenesc de cercetări științifice în domeniul oncologiei (1961) cu care s-a finalizat prima etapă de constituire a rețelei de instituții științifice de profil medical.

Îndată după extinderea rețelei instituționale a instituțiilor de cercetare, în scopul coordonării mai eficiente a cercetărilor științifice și acțiunilor de implementare a rezultatelor obținute s-a modificat sistemul de administrare a științei. În 1956, pe lângă Guvern a fost înființat Consiliul de Coordonare a Activității Științifice, care dirija activitatea de cercetare a organizațiilor științifice și a catedrelor din instituțiile de învățământ superior. În legătură cu organizarea Comitetului Tehnico-Științific de Stat al Consiliului de Miniștri al RSSM (1958), Consiliul Republican de Coordonare a Activității Științifice a fost trecut în subordinea Filialei Moldovenești a AȘ a URSS.

La sfârșitul anilor '50 ai sec. XX erau cunoscute în lumea științifică lucrările prof. univ. A. Ablov în domeniul chimiei anorganice și al chimiei compușilor complecși; ale prof. univ. Gh. Lazurievski – în domeniul chimiei organice și chimiei compușilor naturali; ale prof. univ. I. Lealikov – în chimia analitică; cercetările prof. univ. I. Petrov – în domeniul prelucrării electrochimice a metalelor; lucrările biologilor prof. univ. P. Dvornikov – în domeniul selecției și agrotehnicii culturilor legumicole; prof. univ. L. Dorohov – în fiziologia și biochimia plantelor; prof. univ. I. Dicusar – în agrochimie și fiziologia plantelor; prof. univ. M. Iaroșenko – în ihtiologie, piscicultură și hidrobiologie; prof. univ. A. Kovarski – în selecția și genetica plantelor; prof. univ. Vl. Râbin – în cariologie, geneti-

că și pomicultură; prof. univ. C. Moraru – în fiziologia și ameliorarea plantelor; prof. univ. I. Prinț – în entomologie și protecția plantelor; prof. univ. P. Ungureanu – în vinificație; prof. univ. D. Verderevski – în fitopatologie, protecția plantelor, imunologie și virusologie. Lucrările științifice fundamentale realizate de către I. Grosul și E. Russev au contribuit esențial la studierea istoriei Moldovei; cele semnate de lingvistul N. Corlăteanu – la dezvoltarea cercetărilor lingvistice; de scriitorul A. Lupan – la dezvoltarea literaturii. La dezvoltarea matematicii, în special a algebrei, a participat prof. univ. V. Andrunachievici.

Știința din RSSM a beneficiat de suport logistic și asistență din partea AȘ a URSS și a altor centre științifice și universitare unionale. La determinarea direcțiilor științifice prioritare și la pregătirea cadrelor științifice naționale de înaltă calificare au contribuit savanți cu renume din fosta URSS: S. Vavilov, A. Nesmeianov, M. Keldâș, A. Topciev, C. Ostroviteanov, N. Belov, V. Vinogradov, V. Șișmariov, N. Drujinin, B. Râbakov, N. Krasilnikov, L. Cerepnin, C. Skreabin, A. Zubkov ș.a. Aceste acțiuni, conjugate cu eforturile savanților din Moldova, au stimulat constituirea și dezvoltarea, într-un ritm accelerat, a științei din republică.

O etapă importantă în dezvoltarea științei autohtone o constituie crearea, pe baza Filialei Moldovenești a Academiei de Științe din URSS, a Academiei de Științe a RSS Moldovenești. La 26 iulie 1960, Guvernul URSS a decis, la propunerea conducerii RSSM și Prezidiului AȘ din URSS, crearea Academiei de Științe a RSSM, hotărâre dublată, la 29 noiembrie 1960, de CC al PC din Moldova și Consiliul de Miniștri al RSSM. În fața ei au fost puse următoarele obiective: sporirea vitalității și productivității culturilor agricole și a animalelor; reconstruirea și îmbogățirea florei și faunei Moldovei; elaborarea bazelor științifice de utilizare rațională și de sporire a fertilității solului; protecția și folosirea rațională a resurselor acvatice; chimizarea agriculturii; valorificarea rațională a îngrășămintelor

minerale; asigurarea progresului tehnic în industrie și agricultură; electrificarea republicii etc. Se preconiza dezvoltarea preferențială a cercetărilor științifice fundamentale și aplicative în domeniile matematicii, fizicii, biologiei, chimiei, geofizicii, geologiei, tehnicii, economiei, științelor socioumanistice.

În 1961 au fost create instituții academice noi: Institutul de Fizică și Matematică, Institutul de Energetică și Automatică (din 1963, Institutul de Cercetare a Problemelor Electrofizice), Institutul de Fiziologie și Biochimie a Plantelor.

Sesiunea de fondare a Academiei de Științe a Moldovei a avut loc la 2 august 1961. Primii membri titulari ai AȘ a RSSM au fost desemnați A. Ablov (chimia anorganică), V. Andrunachievici (matematica), V. Cervinski (economie), I. Grosul (istorie), P. Dvornikov (agrobiologie), B. Lazarenko (prelucrarea metalelor prin scânteii electrice), Gh. Lazurievski (chimia compușilor naturali), A. Lupan (scriitor), I. Prinț (entomologie), A. Spassky (zoologie, helmintologie), I. Varticean (știință literară), iar membri corespondenți: Gh. Cealâi (energetica, automatica), N. Corlăteanu (lingvistica), I. Dicusar (agrochimie), L. Dorohov (fiziologia plantelor), N. Frolov (economie), M. Iaroșenko (hidrobiologie și ihtiologie), A. Kovarski (genetica și colecția plantelor), I. Lealikov (chimia analitică), C. Moraru (selecția și ameliorarea plantelor), I. Petrov (mecanizarea agriculturii), M. Radul (geografie), E. Russev (istorie), P. Ungureanu (tehnologia preparării vinului). Președinte al Academiei de Științe a devenit acad. I. Grosul (1961–1976), specialist notoriu în domeniul istoriei Moldovei și organizator al științei autohtone.

Știința din Republica Moldova, îndeosebi cea academică a traversat, ulterior, și alte etape importante, de cotitură chiar, în procesul complex de instituționalizare, optimizare și dezvoltare evolutivă, asupra cărora vom reveni.

(Va urma în numărul următor)

Bibliografie:

1. *Academia de Științe a Moldovei: istorie și contemporaneitate 1946-2006*. Chișinău: Știința, 2006, p. 8-59.
2. *Academicienii din Basarabia și Transnistria (a doua jumătate a sec. al XIX-lea – prima jumătate a sec. al XX-lea)*. Chișinău: Civitas, 1996, p. 3-40.
3. Bălan Ștefan, Mihailescu Nicolae. *Istoria științei și tehnicii în România: date cronologice*. București, 1983.
4. Jarcuțchi Ion. *Comisia gubernială științifică a arhivelor din Basarabia*. Chișinău: Institutul de Studii Enciclopedice, 2011.
5. Pașcu Ștefan. *Istoricul Academiei Române*. București, 1991.
6. *Republica Moldova*. Ediție enciclopedică. Ediția a doua, revăzută și adăugită. Chișinău, 2010, p. 410-418.
7. Rusu Dorina N. *Istoria Academiei Române în date: (1866-1996)*. București: Editura Academiei Române, 1997.
8. Rusu Dorina N. *Membrii Academiei Române 1866-1999*. București: Editura Academiei Române, 1999.
9. Ștefan I.M., Edmond Nicolau, Mihail Florescu. *Scurtă istorie a creației științifice și tehnice românești*. București, 1981.
10. Тарасов Олег. *Очерки истории организации науки в Советской Молдавии (1924-1961)*. Кишинев: Штиинца, 1980.
11. Тарасов Олег. *Первый президент*. Кишинев: Штиинца, 1982.
12. Тарасов Олег. *Формирование и развитие научного потенциала Молдавской ССР*. Кишинев: Штиинца, 1987.

Prima sesiune științifică a AȘ a RSS Moldovenești, 2 august 1961

LA ORIGINEA ȘTIINȚEI ȘI ÎNVĂȚĂMÂNTULUI AGRAR DIN MOLDOVA

AT THE ORIGIN OF THE MOLDOVAN AGRICULTURAL SCIENCE AND EDUCATION

Ion CHIRTOAGĂ¹

REZUMAT

Autorul descrie etapele principale ale dezvoltării și diseminării cercetărilor în domeniul agriculturii în Moldova. Specificul ocupațiilor agricole legat de regiune, climat, sol, economie a determinat ariile de cercetare în sectorul respectiv. Este prezentat impactul școlilor din Vest și Rusia asupra evoluției sistemului agrar din Moldova. În articol sunt dezvăluite particularitățile locale ale științei și educației agricole. Agricultorii din Moldova au acumulat o experiență bogată în creșterea culturilor agricole, pomicultură, viticultură etc. Pentru a ridica volumul și calitatea producției agricole au fost angajați specialiști, educați în școlile regionale și de peste hotare. Se impunea necesitatea creării unei instituții de învățământ superior în domeniul industriei pentru a pregăti cadre locale specializate, care ar putea accelera dezvoltarea celor mai importante ramuri ale economiei naționale.

Cuvinte-cheie: agricultură, culturi agricole, vinuri, școală, regiune, teren, fermieri, animale.

ABSTRACT

The author outlines the main stages of the development and dissemination of research in the field of agriculture in Moldova. Regional, climate, soil, economic occupations specificities have generated the fields of research in the agricultural sector. The impact of Western and Russian schools upon the evolution of Moldova's agricultural system is presented. The paper also presents local particularities of the agricultural science and education. Farmers in Moldova have gained a rich experience in the growth of field crops, fruit trees, grape vines, etc. In order to increase the volume and quality of agricultural production a number of specialists trained in regional and foreign schools have been engaged. It was necessary to create an industry-specific institution of higher education to prepare local specialized staff who could speed up the development of the most important branches of the national economy.

Keywords: Agriculture, crops, grape vines, school, region, land, farmers, animals.

Pe meleagurile noastre agricultura are vechi tradiții. În epoca neoliticului (7000–5400 î. Hr.) oamenii au început să cultive plante comestibile. După ce afânau solul din apropierea locuințelor cu unelte de lemn, coarne de cerb ei cultivau grâu, boboase. Oamenii, de asemenea, încep să îmblânzească animalele, pe care le utilizau la vânătoare

(câinele), în calitate de rezervă de hrană (carne, lapte) și ca vite de tracțiune (la căratul încărcăturilor, arat) [1].

Agricultura a jucat un rol important și în perioada următoare, drept dovadă servind, în special, datele lingvistice. Terminologia agricolă, principalele noțiuni privind lucrarea pământului și recoltarea (a ara, a semă-

¹ Ion Chirtoagă, doctor habilitat, profesor cercetător, Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM.

na, a săpa, a secera, a culege), denumirile de cereale (grâul, mălaiul, orzul, secara) și alte plante, cele referitoare la un număr mare de unelte, precum și termenii ce desemnează varietățile de terenuri cultivate, fiind de origine latină. Și terminologia din domeniul vităritului formată din cuvinte traco-dacice, constituie un indiciu cert despre vechimea acestor ocupații la români [2]. Pe meleagurile noastre, de asemenea, din cele mai vechi timpuri se practică creșterea pomilor, viței-de-vie, legumelor etc.

În Evul Mediu, dintre culturile fitotehnice era preferat, în primul rând, grâul, după care urma meiul, orzul, ovăzul, secara etc. Spre exemplu, în localitățile rurale din circumscripția Tighina grâul constituia 60,1% din roada de cereale recoltată (în oraș – 55,2%), în Chilia – 53,1% (41,9), Cetatea Albă – 49,3 (42,7). În același an ponderea orzului din statele circumscripției Tighina constituia 23,1% (28,0), Chilia – 28,8 (32,3), Cetatea Albă – 25,9 (22,5). Ponderea meiului în satele din circumscripția Tighina constituia 11,0% (11,1%), Chilia – 12,1 (7,4), Cetatea Albă – 17,5 (9,3). Ponderea ovăzului și secarei era nesemnificativă [3].

De la finele secolului al XVII-lea, în Moldova se mai semăna porumbul, cartoful, roșiile, culturi aduse în Europa de pe continentul american. În secolul XVIII ponderea porumbului începe să depășească pe cea a grâului [4], utilizându-se în calitate de hrană pentru oameni, furaj pentru animale domestice, iar resturile de ciocleji și în calitate de material energetic. În relatarea generalului austriac G. Spleny din 1746 se menționa că în Moldova se cultiva porumb, grâu, ovăz și orz. El accentuează că „la țară oamenii se hrăneau cu cucuruz [5] (așa se numea porumbul în Imperiul Otoman – n.n.). Despre importanța porumbului în viața moldovenilor relatau și călătorii străini. Trecând în 1793 pe ruta Călărași–Iași, Reimers menționa că drumul „duce mai mult printre ogoare de porumb” [6].

Despre felul cum era utilizat pământul în Moldova, relatează călătorul francez D'Hauterive, care în 1785 a vizitat țara românească de la est de Carpați: „Toate pământurile nedestelene revin primului ocupant, nu pentru că i-ar aparține...unor proprietari, dar de îndată ce nu sunt cultivate și hotărnicite, primul doritor care vrea să-și aducă acolo o săpă (ca) să planteze sau să construiască, le ia în stăpânire, plătește dijma...” [7]. După ce acest pământ își pierde fertilitatea țăranul destelenea un nou teren, iar vechiul era lăsat să se odihnească, fiind utilizat în calitate de pășune apoi fâneată. Un atare sistem de utilizare a resurselor funciare se numea „în moină”.

Cerealele se păstrau în gropi speciale, făcute în incinta gospodăriei, dar nu sub casă. Francezul Carra aflat în serviciul lui Grigore Alexandru Ghica, domn al Moldovei (1774–1777), menționa că „de cum s-a secerat grâul ei îl treieră îndată cu caii și îl bagă în niște gropi făcute în pământ” [8]. Generalul de origine franceză Langeron menționa: „Moldovenii nu au hambare și proviziile lor sunt strânse în gropi săpate lângă fiecare casă, având o deschizătură făcută în chip de puț (fântână – n.n.). Aceste gropi le dau și mijloc de a ascunde oarecare lucruri de scotocirea soldaților” [9] ruși din timpul războaielor lor cu turcii, dar și de otomani. Cerealele se măcinau cu ajutorul morilor. În 1570 în circumscripțiile Tighina, Cetatea Albă au fost înregistrate 75 mori de vânt și de apă. În apropierea Tighinei, pe Nistru se aflau 9 mori de apă, una de apă în apropierea Chilie, iar restul (65) erau de vânt [10].

Pe meleagurile noastre, de asemenea, din cele mai vechi timpuri se practică creșterea pomilor, viței-de-vie, legumelor etc. D. Cantemir era de părere că în Moldova pomii fructiferi nu creșteau în câmpii, ci în locuri deluroase și în munți. În câmpie se plantau doar pomi altoiți. Fructele se consumau pe loc, însă în caz de necesitate ele puteau fi utilizate și la alimentarea unei oști străine, cum ar fi cea poloneză [11]. Unii pomi erau altoiți pe por-

taltoi, aflați în pădure. Spre exemplu, într-o mărturie hotarnică a vornicului de poartă Tănase Moisei din 29 iunie 1759 se menționează că în pădurea din apropierea satului Cetireni (Ungheni) se aflau 300 pomi de nuci, meri, peri, vișini și perji [12]. În relatările lor călătorii străini menționau că în Moldova creșteau diferiți pomi fructiferi: Campenhausen – cireși, meri, peri; Haquet – vișini; Remiers – nuci. Iar Carra preciza că în Moldova în secolul XVII se găseau din belșug prune, piersici și alte fructe, prunele fiind exportate în Constantinopol [13].

În spațiul carpato-nistean se planta viță-de-vie cu struguri pentru masă și pentru vin. Aceasta se observă mai ales în sud-estul acestui spațiu aflat sub administrația directă a otomanilor, unde locuiau reprezentanți ai diferitor confesiuni. În 1570, în circumscripția Tighina (localitățile urbane și rurale) au fost înregistrate 21 ha de vie cu struguri de masă, în circumscripția Cetatea Albă – 49 ha, în circumscripția Chilia – 12 ha, care aparțineau locuitorilor musulmani. Locuitorii nemusulmani din circumscripția Tighina au produs 2 627 litri de must, din Cetatea Albă – 74 925 litri, din Chilia – 3 700 litri de must [14]. La o gospodărie din Cetatea Albă reveneau în medie peste 600 litri, fapt care arată că mai multe familii din acest oraș se întrețineau practicând ramura vitivinicolă. Cea mai mare parte a familiilor din cele trei circumscripții produceau struguri pentru consumul personal, fie în stare proaspătă (în gospodăriile musulmanilor), fie în formă de vin (la creștini).

D. Cantemir menționează că la începutul secolului XVIII la Chilia și Ismail se producea vin pentru consumul propriu. Vin bun se producea la Cotnari (Hârlău), Huși (Fălciu), Odobești (Putna), Nicorești (Tecuci), Greteni (Tutova), Costești (Tutova). Cel mai bun vin era cel de Cotnari care, fiind păstrat în beciuri mari, putea face concurență vestitelor vinuri ungurești [15].

Campenhausen relatează despre felul cum moldovenii cultivă viță-de-vie. Auto-

rul pretinde că moldovenii ar fi transplatat viță-de-vie la fiecare trei ani, fapt incredibil. Gospodarii stropeau viță-de-vie, solul din apropierea tufei, îl îngrășau cu băligar. Călătorul menționa șase soiuri de viță-de-vie (poama-iepurelui, poama-fetei, coarnă, poama-păsărească etc.). Langeron menționează că „în Principate se produce o cantitate uimitoare de vinuri, când sunt prelucrate ca cele din Franța și Spania, devin foarte bune”. Vinul din Moldova a fost înalt apreciat de Struve: „Minunatul vin moldovenesc a găsit o apreciere și la bătrâni, și la tineri” [16]. Vinul se păstra în beciuri, uneori aflate în mijlocul unei vie cu mai multe hectare. O întreprindere de prelucrare a strugurilor și păstrare a vinului dintr-o vie întinsă se numea cramă. O cramă se afla în apropierea satului Cetireni [17].

Savantul rus de origine germană A. Meier relatea la 1792 că în circumscripția Dubăsari erau șapte soiuri de struguri: muscatel, coarnă, de Țarigrad etc. În fiecare vie și livadă se afla câte un teasc pentru strivitul strugurilor și câte un cuptor pentru uscătul prunelor și merelor. Majoritatea viilor și livezilor aparțineau țăranilor moldoveni.

În Moldova era dezvoltată și legumicultura, însă mai puțin decât viticultura. Drept dovadă servește dijma percepută în orașele aflate sub administrația otomană. În 1570 dijma percepută de la legumicultorii de la Cetatea Albă era de patru ori mai mică decât la viticultură, iar la Tighina și Chilia de două ori. La aceasta se mai adăuga și boboasele, în 1570 la Chilia fiind înregistrate circa 1 800 kg, la Cetatea Albă și Tighina câte circa 1 400 kg [18]. Campenhausen menționa în Moldova pepeni galbeni, iar Carra relatea că în țară se găseau pepeni galbeni, harbuji. În secolul XVIII, în Moldova tot mai mult se cultivau roșiile aduse din America.

Dintre culturile tehnice în Moldova se cultivau inul și cânepa. În 1570 la Tighina a fost percepută dijma de pe in și cânepă adunată la Tighina în valoare de 95 acce, la Cetatea

Albă 350 acce [19]. Cânepa și inul se utilizau în calitate de materie primă la obținerea firelor pentru țesutul pânzelor, confecționarea hainelor, iar semințele lor pentru obținerea uleiului vegetal.

La pășunile cu iarbă mustoasă din spațiul carpato-nistrean pășteau turme numeroase de animale domestice. Conform unor cercetări osteologice din apropierea satului Gura-Bâcului, pe primul loc se situau bovinele (50% din oasele descoperite în timpul săpăturilor arheologice), pe locul doi – porcinele (25%), trei – ovinele (17%) și pe ultimul – cabalinele (8%) [20]. S-ar părea că locuitorii Moldovei aproape că nu utilizau cabalinele. Însă în Evul Mediu, în satul moldovenesc predomina nu atât vitele de tracțiune, cât cele productive. Bovinele erau crescute, în primul rând, pentru producerea cărnii vii de export, și doar o parte din ele era utilizată în calitate de vite de tracțiune, pe când cabalinele, din contra, erau utilizate în exclusivitate ca animale de tracțiune. În Moldova carnea de cal nu se întrebuinta, ca, spre exemplu, în rândul nogailor.

Conform relatărilor lui D. Cantemir, locuitorii din regiunile de câmpie ale Moldovei creșteau cirezi „de boi mari și frumoși” și tot el preciza că dintre cabaline se produceau cai „renumiți la trup și la frumusețe”. Călătorul raguzan Raicevici, care în 1783–1784 a vizitat țara românească de la est de Carpați, menționa că boii „din Moldova sunt mai mari (decât în Muntenia – n.n.) și cu mult mai multă carne. Hergheliile (de cai – n.n.) erau întotdeauna sub cerul liber. Vara pasc iarba proaspătă și iarna se hrănesc cu fân strâns și pus la păstrare de proprietarul lor [21].

Pe lângă boi în Moldova creșteau și bivoli. Reimers, trecând în 1793 pe ruta Chișinău–Iași, menționa: „Bivolii, care aici, la sud, pot fi găsiți în mare număr, sunt mai mari și mai tari ca boii obișnuiți și sunt, de obicei, de culoare sură-închisă, păr foarte scurt și coarne nu prea lungi, întinse spre spate. Laptele de bivoliță este foarte gras și are gust dulceag cam neplăcut” [22].

Dacă la Gura-Bâcului pe locul doi se postau porcinele și pe trei ovinele, apoi în circumscripțiile de câmpie situația se inversează. În 1570 impozitul de pe porcine din satele Tighinei constituia 583 acce, la Chilia – 190 și Cetatea Albă – 117. La ovine, din contra, la Tighina au fost înregistrate 400 ovine, la Cetatea Albă – 42 000 și la Chilia – 62 000 ovine. Medicul austriac Hacquet menționa că în Moldova se creșteau porci. Tot el relatează că în timpul războiului populația se refugia în locuri mai retrase cu „vite destul de multe luate cu ei” [23].

Resursele relativ mari de fânețe și pășuni contribuiau la întreținerea unui număr important de animale domestice despre numărul animalelor domestice care aparțineau unor țărani se poate judeca reieșind din hrisovul lui Alexandru Moruzi din 1805, în care e menționat că locuitorul sărac dintre Prut și Nistru avea dreptul la imasă pentru 6 bovine, mijlocașul – 12 și frunțașul 16 bovine, în afara de oi și celelalte animale. În plus, pe imășurile aflate în stăpânirea unor boieri pășteau turmele de vite ale proprietarului moșiei.

În prima jumătate a secolului XIX, în spațiul carpato-nistrean a sporit producția culturilor cerealiere. În 1835-1837, în Basarabia se producea în medie 17 puduri de cereale pe cap de locuitor, în teritoriul rămas sub autoritatea domnului Moldovei – 24 puduri (în 1849). De asemenea producția de cereale sporea prin creșterea terenurilor arabile din contul pășunilor și fânașurilor. Producția de cereale a întrecut pe cea a vităritului. În 1849 în dreapta Prutului cerealele din prima grupă au o roadă de 7 bobi la unul însămânțat, la porumb – de două ori mai mult. O roadă similară se obținea atunci și în Basarabia.

În perioada modernă a sporit necesitatea intensificării agriculturii, care în majoritatea țărilor continua să rămână principala ramură a economiei naționale. Un rol important în modernizarea economiei îl joacă observațiile științifice și învățământul special. În 1833 Gheorghe Asachi împreună cu câțiva prieteni

a înființat societatea de Medicină și Istorie Națională, iar în 1842 a fost introdus un curs de agronomie la Academia Mihăileană din Iași, la care și-a dat concursul Ion Ionescu de la Brad, vestit agronom din perioada respectivă [24].

În Basarabia o anumită influență în dezvoltarea științei agrare avea Societatea agrară din sudul Rusiei (feudală în 1828 cu sediul la Odesa). În cadrul acestei societăți a fost inclus și I. Iznar, care timp de 40 de ani a activat ca agronom. Acumulând o experiență bogată într-o perioadă îndelungată de muncă în domeniu, acest vestit agronom le recomanda marilor proprietari funciari să însămânțeze doar 20% din pământul arabil cu semințe de cereale de înaltă calitate. Restul urma să fie însămânțat cu ierburi multianuale în vederea furajării animalelor domestice. Această măsură agrotehnică avea menirea să contribuie la sporirea fertilității solului [25].

Unii cercetători și oameni practici din domeniu evidențiau eficacitatea cultivării grâului și porumbului, care erau cele mai răspândite culturi cerealiere din Basarabia. Zașciuk menționa că în Basarabia roada medie a grâului constituia 10 boabe dintr-o sămânță. I. Cheșco care semănase circa 650 ha însămânțate cu porumb, menționa că din 25 de cazuri în 12 roada acestei plante era bună, în 10 – de mijloc și doar în 2 cazuri era nesemnificativă.

În baza acestor observații I. Cheșco a editat un studiu special, consacrat porumbului. Și I. Bogdan, președintele comisiei guberniale pentru selecția semințelor de nutreț a editat o broșură, în care erau evidențiate calitățile excepționale ale porumbului în vederea rezolvării problemei de asigurare a populației și armatei cu produse alimentare [26]. Pe fundalul dezvoltării intense a agriculturii în țările europene avansate și în Basarabia sunt emise idei de îmbunătățire a nivelului de producție a cerealelor în regiune.

Cerchez utiliza o semănătoare specială pentru însămânțarea câmpului cu porumb. Solul însămânțat cu porumb era prelucrat cu

un plug înzestrat cu multe cuțite. I. Cerchez era de părere că în sporirea roadei un rol important îl joacă irigarea artificială. În agricultură se aplicau metode avansate de prelucrare a pământului, aduse de peste ocean [27].

În Basarabia se dezvolta cu succes și pomicultura. Conform relațiilor lui A. Zașciuk, la mijlocul secolului XIX, în Basarabia erau circa 25 mii de livezi, la o localitate revenind în medie câte 10 livezi plantate cu meri, peri, nuci, caiși etc. În unele sate numărul lor era dublu sau chiar triplu față de media pe regiune. Spre exemplu, în 1817 pe moșia satului Cetireni au fost înregistrate 30 de livezi [28], la care se adăugau pomii de pe lângă casele de locuit.

În Basarabia se dezvolta cu succes viticultura și vinificația. În 1840 vinificatorii regiunii au produs mai mult vin decât celelalte gubernii ale Imperiului Rus, luate împreună, situându-se pe primul loc [29]. Pentru sporirea nivelului producției de struguri și vin au început să fie pregătiți specialiști în domeniu. În acest sens se evidențiau coloniștii veniți din unele țări ale Europei Centrale. În 1832, la Cetatea Albă a fost inaugurată o școală de viticultură, în care erau admiși doar locuitori din Basarabia. După o perioadă de instruire în domeniu pe parcursul a 3 ani, absolvenții reveneau la baștină, unde urmau să-și aplice cunoștințele în practică. În 1836 școala de la Cetatea Albă a fost transmisă în subordonarea lui C. I. Tardan, primarul coloniei elvețiene Șaba, vestit viticultor și oenolog din această localitate. C. I. Tardan, în urma unor observații științifice îndelungate, a tras mai multe concluzii referitoare la creșterea viței-de-vie: altoirea se efectuează la finele lunii aprilie, când se pornește seva; vița-de-vie se plantează în rânduri pentru utilizarea animalelor de tracțiune la prelucrarea solului; vița-de-vie poate fi plantată nu numai într-un sol nisipos, cum se credea anterior, ci și în cel de cernoziom cu nisip; solul se îngrașă cu bălgăr. Rezultatele observațiilor și experimentelor sale au fost expuse de C. I. Tardan în câteva bro-

șuri editate de mai multe ori, inclusiv în 1874 sub denumirea „Viticultură și oenologie”. El a fost menționat la expozițiile din Moscova, Petersburg, Chișinău, Herson [30]. În 1842, în apropierea Chișinăului a fost inaugurată o școală de viticultură și oenologie, care a jucat un rol important în pregătirea cadrelor pentru Basarabia în domeniul respectiv.

Se acorda atenție și la dezvoltarea pomiculturii pentru care se pregăteau nu numai specialiști, ci și material săditor. În toamna anului 1846, școala de pomicultură din Basarabia a început să difuzeze puieții altoiți în rândul țăranilor. În 1868 a apărut o culegere de lucrări despre agricultura din sudul Imperiului Rus, în care au fost publicate și articole elaborate de specialiști din Basarabia: A. Grosul-Tolstoi, C. Tardan, I. Cheșco, I. Cerchez etc. Autorii menționați își împărtășeau experiența lor referitoare la rolul plantațiilor de salcâm în păstrarea umezelii în sol, irigarea livezilor, prelucrarea solului etc. [31]

Basarabia în continuare se confrunta cu lipsa acută de cadre specializate în domeniu. În 1893 au fost inaugurate trei școli agricole, în care timp de 4 ani se studiau metodele de aplicare a cunoștințelor în practică.

La 1 mai 1893, la 5 verste de s. Cucuruzeni (Orhei) a fost inaugurată o școală agricolă în scopul difuzării în rândul populației a cunoștințelor în domeniile oenologiei, tutunăritului, lemnăriei și fierăriei. La Cucuruzeni erau admiși adolescenți de 14 ani, absolvenți ai școlilor populare de o clasă (în care se învăța trei ani). Din cei admiși majoritatea plăteau învățătura și întreținerea. Restul erau întreținuți de stat. În primul an se predau obiectele de cultură generală, iar în următorii ani obiectele de specialitate: botanica, zoologia, agricultura, zootehnia etc. În 1894 au fost însămânțate 41 desetine de pământ (obținându-se o roadă din boabe dintr-o sămânță), orz – 21 desetine (10:1), ovăz – 21 (6:1), în 14,5 (5,5:1). Au mai fost însămânțate cu porumb (23 desetine), fasole (3), sfeclă (2), tutun (1,5), mazăre (2) etc. Școala dispunea

de 14 clădiri (blocul de instruire și trai, ateliere, depozite), animale domestice (cabaline, bovine), reproducători (inclusiv din Elveția, Olanda), inventar mort (semănătoare, pluguri, cositoare, căruțe etc.). În 1894, în clasa pregătitoare au fost admiși 33 de tineri, moldovenii constituind 70,4% originari din ținuturile Orhei, Chișinău etc.[32] Școala oferea țăranilor puieți, butași, sămânță la prețuri reduse. Pe lângă școală funcționau cursuri în care solicitanții puteau obține cunoștințe în domeniul respectiv. Școala mai dispunea de prisacă, stație meteorologică etc.

În școala din Grinăuți, inaugurată de P. Lazo, o atenție deosebită se acorda culturilor tradiționale din zona respectivă. Pe teritoriul școlii se afla o stație meteorologică. Pe lotul școlii de 10 ha elevii își aplicau cunoștințele obținute în cadrul lecțiilor teoretice. Pe câmpul experimental era aplicat un asolament cu 8 sole. Colectivul școlii participa la expozițiile locale, propagând în rândul țăranilor ajunsurile agrotehnice noi. Școala pregătea puieți care se realizau țăranilor cu 10-15 copeici fiecare[33]. În s. Purcari (Ștefan Vodă) a fost inaugurată o școală de pomicultură. În 1906 personalul și elevii școlii au sădit o vie cu 25 soiuri de viță-de-vie pentru vin. Concomitent a mai fost studiat un număr similar de soiuri de struguri de masă. Aflată în mediul unei zone a viței-de-vie școala avea sarcina imperioasă să contribuie la sporirea nivelului acestei culturi, utilizându-se metodele europene și aduse de peste ocean în domeniul cultivării viței-de-vie. Aceasta era imperios necesar deoarece în perioada menționată viticultura din Basarabia se confrunta cu mari probleme.

În anii '50 ai secolului XIX, viticultura din Basarabia a fost atacată de ciupercă, iar în 1886 – de filoxeră [34]. În lupta cu filoxera s-a evidențiat A.I. Poghibko (1857–1939), care în 1885 a editat broșura „Filoxera”, tradusă și în limba română. După mai multe căutări, pentru a combate acest flagel, a fost propusă vița-de-vie americană, care era rezistentă la filoxeră. În 1898 a fost creat Comitetul de vi-

ticultură (în Odesa) în frunte cu A. Solomon (decedat în 1904), care se ocupa cu difuzarea cunoștințelor din domeniu în rândul producătorilor respectivi [35].

În propagarea celor mai bune soiuri de culturi agricole un rol important îl joacă expozițiile periodice de profil. La prima expoziție agricolă de acest fel a avut loc la Edineț la 24 mai 1896. Inițiatorul și animatorul ei a fost C.C. Cazimir. Până în 1901, la expoziție erau prezentate doar cabalinele. Apoi au început să fie prezentate bovine, ovicaprine, porcine, păsări, plante de câmp, mașini agricole, produse apicole, vitivinicole, piscicole, meșteșugărești, industriale, lucrări științifico-didactice. Într-un timp scurt, expoziția a devenit cunoscută peste hotarele Basarabiei, la ea fiind trimise exponate din guberniile Kiev, Rostov, Turkestan, din Siberia etc. Totuși cele mai multe exponate veneau din ținuturile Hotin, Soroca și Bălți. Printre exponate se evidențiau cabalinele cu un număr impresionant de 500-600 capete, depășind la acest capitol chiar expozițiile specializate din guberniile centrale ale Rusiei. Expoziția din Edineț a jucat un rol important în răspândirea în rândul micilor producători a unor soiuri de animale domestice, plante și inventar agricol de înaltă calitate. Cele mai bune soiuri erau premiate [36].

Experiența agronomică din Basarabia a fost, într-o oarecare măsură, generalizată de N. Moghileanski, care a editat câteva studii succinte, în care abordează problema condițiilor naturale ale regiunii, a florii, oprindu-se mai pe larg la unele ramuri agricole. În acest context autorul evidențiază patru zone naturale: înălțimea de nord a regiunii, câmpia Bălților, înălțimea din centrul Basarabiei și câmpia din sudul ei. Apoi precizează că în nordul și centrul regiunii sunt păduri, în câmpia Bălților și în sudul regiunii acestea lipsind aproape cu desăvârșire. În privința umidității, autorul menționează că în nordul Basarabiei seceta este foarte rară, iar la sudul regiunii ea este frecventă din cauza insuficienței de precipitații atmosferice [37].

N. Moghileanski se referă la condițiile de creștere a pomilor fructiferi în zonele menționate. În nordul și centrul Basarabiei cresc foarte mulți pomi fructiferi fără a se aplica irigația artificială. În nordul regiunii se plantează numeroși meri și peri, în centru persistă prunii, caișii, vișinii și perii. În sudul Basarabiei plantarea pomilor fructiferi solicită o grijă deosebită, însoțită de irigarea artificială întru compensarea insuficienței de precipitații atmosferice, curățarea intensă a terenului de buruieni. Cu toate acestea, în sudul regiunii durata de producție a pomilor fructiferi este redusă: a perilor – de 20-25 de ani, merilor – de 10-15 ani. Același lucru se referă și la caișii (deși ei dau o roadă bogată), piersicii, prunii și vișinii sădiți în această zonă.

Revenind la nordul Basarabiei, N. Moghileanski relatează că în această zonă se mai întâlneau livezi de până la 1812 cu numiri „turcești”. O familie nou formată începea viața conjugală cu sădirea unei noi livezi. Zona constituia un centru al pomiculturii industriale țărănești. Se creșteau prune, care fiind uscate puteau fi ușor realizate în orașele Basarabiei și peste hotarele ei. Persistau soiurile de prune, numite ungurești, aduse din Transilvania. În gospodăriile boierești se plantau soiuri de prune franceze. Pe locul doi se aflau merii. În gospodăriile țărănești creșteau meri. Se plantau meri de vară (doar în gospodăriile țărănești pentru consumul personal) și de toamnă (se realiza la plată). Un copac dă anual circa 50 de puduri de fructe. Prăsadele erau consumate în familia producătorului. Mai important era soiul *Caraiman*. Prasadul trăiește până la 200 de ani. De pe un copac se recoltau 10-20 de puduri. Vișinii dau fructe obișnuite și caravișnile (mărunte). Ele erau utilizate la prepararea sucului și compotului. Cireșile erau galbene și roșii. De o importanță deosebită pentru comerț îl constituiau nucile, de pe un copac recoltându-se circa 25 de mii de fructe. Piersicii și caișii, neavând o importanță comercială, se plantau pentru consumul personal. Dintre

pomușoare se cultivau căpșunele și zmeura care se realiza în Kiev.

N. Moghileanski considera necesară crearea unei stații experimentale pentru studierea pomiculturii ținutului. El, de asemenea, mai propunea constituirea unui institut de instructori, care ar fi familiarizat țăranii cu metodele de organizare a livezilor și luptei cu bolile și vătămătorii; organizarea unei pepiniere care ar fi asigurat țăranii cu puieți; crearea unor asociații și cooperative de pomicultură.

În câmpia Bălților și ținutul Soroca pomicultura este afectată de insuficiența de umezeală. Dar și în unele *voloste* din sudul ținutului Bălți (Fălești, Ungheni, Cornești, Chișcăreni) și Soroca (Văscăuți, Cotiujeni) pomicultura avea un caracter industrial. Aceasta, în primul rând, se referă la nuci și prune. Se plantau soiuri de prune *Goldan* și *Basarabene*. De pe un copac se recoltau 3–4 puduri de prune. G. Lazo în Ezereni primea puieți din pepiniera „Eco” din Soroca. Cele mai răspândite soiuri de mere erau cele *Domnești* (de pe un copac se culegeau 10 puduri), *Parmen* (7), *Ranet de Orlean* (6); peri – *Bere Alexandr* (8), *Baba, Ilinca*; vișini – *Colozăr, Caravișnea, Vladimir* etc.

Pomicultura se dezvoltă bine în partea centrală a Basarabiei, formată cu prioritate de Codri, care se extindeau în nord-vestul ținutului Chișinău. În nord-vestul ținutului Orhei (volostele Tudora, Brăviceni, Telenеști, Cobâlnea) predominau prunele (*Basarabene* și *Goldan*, mai puțin *Strâmba* și *Cornul Dulce*). Mai răspândite soiuri de mere erau cele *Domnești, Țiganca, Comanca, Văratice, Brumăria*. Soiul *Țiganca* era prețuit de negustori pentru faptul că puteau fi transportate la distanțe mari fără ași pierde calitățile. Mai răspândite soiuri de pere erau *Glinca, Pana, Balercuța, Țolpana*. Se constituiau livezi industriale întinse ca, spre exemplu a lui M. Doronginski din Călărași care avea în proprietatea sa o livadă de 200 desetine și o pepinieră din Cucuruzeni, pepiniera din Bucovăț (creată pe moșia mănăstirilor închinată), de la urmașii

boierului G. Cristea din Teleșeu. În livezile de pruni mai erau plantați pentru consumul personal meri, nuci, peri, vișini, cireși, caiși. Rosta era destul de bogată, de pe un prun *Goldan* – 15 puduri de fructe, prasad – 40, măr – 35. Uneori, între rândurile de pomi fructiferi se semănau varză, cartofi, fasole care reduceau rezervele de umezeală.

Cele mai bune livezi se aflau la periferiile Chișinăului. În 1910, la Costiujeni, pe o moșie închinată a fost plantată o livadă, în așa mod punându-se începutul unor experimente în domeniu. O altă livadă și o vie au fost plantate pe moșia boierului A. Stuart. În livada lui A. Stuart se acorda o atenție deosebită pomilor cu fructe sâmburoase. La Schinoasa se plantau cireșe timpurii (de pe un pom se recoltau 3–5 puduri). La Buiucani și Durlești se plantau pruni, la Costiujeni – pruni și caiși. Puieții se aduceau de la pepiniera „Eco” din Soroca și din Odesa, iar în preajma Primului Război Mondial – de la pepiniera din Bucovăț. La piața din Chișinău se realizau cireșe, prune, pere, mere și caise aduse din suburbiile orașului, nordul Basarabiei și din lunca Nistrului (Tighina, Dubăsari, Tiraspol). Dintre prăsade o pondere mai mare o aveau soiurile *Ilinca, Butâlocinaia, Pana*, de asemenea, *Lesnaia Crasavița* (numită aici *Dușes*), *Williams* (numită aici *Bere-Diane*), *Dușes d'Angulem*. La piața din Chișinău se aduceau cireșe din Trușeni.

Se plantau meri de soiuri de vară și de iarnă. Soiurile principale de mere de vară erau *Aport, Titovca, Borovinka*. Erau soiuri de calitate înaltă: *Parmenul Auriu de Iarnă, Renet Canadian, Renet Cassel, Renet Landsberg*. Dintre prune cele mai multe erau soiul *Constantinopol* ori *Victoria*, care se expediau în Petersburg. În capitala Imperiului Rus se expediau și alte fructe de înaltă calitate, realizându-se la prețuri mari. Cantități mari de fructe se expediau în orașele industriale Varșovia și Lodz, unde se realizau la prețuri mai mici, fără pretenții exagerate la calitate. Pentru sporirea producției pomicole se cerea

aplicarea irigației artificiale, intensificarea luptei cu bolile și dăunătorii, acordarea unor consultații suplimentare micilor producători.

Condiții favorabile pentru dezvoltarea pomiculturii existau în zona de pe cursul inferior al Nistrului. Livezile de lângă Speia, Șerpeni și Copanca aveau o suprafață de 1000 desetine, de lângă Chișinău și Copanca – 4000. Livezi mari se aflau și pe moșia satului Talmază. Unele livezi se aflau în lunca Nistrului, altele – pe promontoriu. Livezile din lunca suferau de unele surplusuri de umezeală, iar cele de pe promontoriu – de insuficiența acesteia. În atare condiții erau bine-venite lucrările de ameliorație, practicate în livada lui A. Vasiuhnov din volostea Căușeni. În livezile din lunca râului se plantau meri, peri, mai puțin pruni. Pe promontoriu se plantau caiși. Livezile erau de tip industrial. Se observă chiar și o specializare etnică: rușii preferau să planteze pomi fructiferi, moldovenii – vița-de-vie.

Studiind nivelul de dezvoltare a viticulturii și enologiei din Basarabia, N. Moghileanski observă că din struguri din stepa Bălților se produceau un vin de 12-13% de alcool. Vița-de-vie cerea să fie protejată deoarece suferea din cauza înghețurilor de iarnă și de primăvară. În sudul Basarabiei vița-de-vie n-are nevoie de protecție împotriva înghețurilor. Strugurii produși în această zonă conțin mult zahăr. Din strugurii produși în această regiune pot fi produse vinuri tari de 14% [38].

În Basarabia funcționau câteva stații meteorologice: la Cetatea Albă (Purcari), Chișinău, Soroca etc. N. Moghileanski era de părerea că în condițiile Basarabiei puteau fi organizate mai multe stații menite să cerceteze mai intens evoluția timpului în regiune.

N. Moghileanski, de asemenea considera că era necesar să se efectueze o muncă de raionare a soiurilor de vița-de-vie. Aceasta urma să se efectueze în livada experimentală din Costiujeni, pepiniera de la Bucovăț, școala de enologie din Basarabia, școlile din Purcari și Grinăuți etc. Autorul propunea să

se încrucișeze soiuri europene și cele locale, care erau obișnuite cu condițiile naturale locale: climă, sol etc. Apoi cele mai bune soiuri urmau să fie încercate în diferite zone ale Basarabiei. La stațiile experimentale urma să fie câte un specialist care ar fi avut misiunea de stocare a informației despre mersul încercărilor celor mai bune soiuri de vița-de-vie în teritoriu. Aceste măsuri de raionare a soiurilor de vița-de-vie puteau să contribuie la sporirea volumului și calității producției vitivinicole.

În ajunul Primului Război Mondial a apărut ideea de creare a centrelor agronomice, mai întâi în SUA, apoi și în unele gubernii centrale ale Imperiului Rus. Unele puncte agronomice au fost create și în Basarabia: în Vertiujeni și Visoca (Soroca) apărute în urma consfătuirilor guberniale din 1910-1911. Măsura a fost susținută de Departamentul hotarnicilor, Banca Țărănească și de zemstvele din Soroca și Tighina. Drept exemplu, servea punctul agronomic din satul Vertiujeni, organizat în 1911. El avea 25 desetine de pământ, împărțit în 6 loturi. Primul lot era rezervat pentru curte, livadă, vie, grădină, hrana animalelor de tracțiune. Pe celelalte loturi au fost organizate 5 sole: 1. parină americană; 2. culturi de toamnă; 3. orz; 4. culturi prășitoare; 5. ovăz. Centrele agronomice urmau să contribuie la sporirea volumului și calității producției culturilor de câmp [39].

Pe parcursul mai multor secole agricultorii din Moldova au acumulat o experiență bogată de creștere a culturilor de câmp, pomilor fructiferi, viței-de-vie etc. Pentru sporirea volumului și calității producției agricole se utilizau specialiști pregătiți în școlile din regiune ori peste hotarele ei. Se cerea inaugurarea unei instituții de învățământ superior în domeniu în vederea pregătirii cadrelor specializate locale, care ar fi contribuit la accelerarea dezvoltării celei mai importante ramuri a economiei naționale.

Referințe bibliografice:

- [1] *Археологическая карта Молдавской ССР*. Вып. 2. Кишинев, 1973, с.38-43.
- [2] Eșanu A., *Cultura și civilizația medievală românească (din evul mediu timpuriu până la secolul XVII)*. Chișinău, 1996, с. 51-52.
- [3] Киртоагэ И., *Юг Днестровско-Прутского междуречья под Османским владычеством (1484-1595)*. Кишинев, 1993, с. 31, 76.
- [4] Драгнев Д., *Сельское хозяйство феодальной Молдавии (конец XVII–начало XIX в.)*. Кишинев, 1975, с. 212.
- [5] *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*. Ed. de R. Grigoriu. București, 1998, p. 61.
- [6] *Călători străini despre Țările Române*. Vol. X. Partea II. București, 2001, p. 1150.
- [7] *Ibidem*, p.654.
- [8] *Ibidem*, p. 246.
- [9] *Ibidem*, p. 941.
- [10] Киртоагэ И., *op. cit.*, p. 31.
- [11] Cantemir D., *Descrierea Moldovei*. Chișinău, 1988, p. 39.
- [12] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 652, f. 170 verso.
- [13] *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea II, p. 246.
- [14] Киртоагэ И., *op. cit.*, p. 33, 37.
- [15] Cantemir D., *op. cit.*, p. 39-40.
- [16] *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea II, p. 1165.
- [17] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 652, f. 180 verso.
- [18] Киртоагэ И., *op. cit.*, p. 77.
- [19] *Ibidem*.
- [20] Бырня П. П., *Сельские поселения Молдавии XV-XVII вв.* Кишинев, 1967, с. 140,141.
- [21] *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea II, p. 495.
- [22] *Ibidem*, p. 1151.
- [23] *Ibidem*, p. 846; Киртоагэ И. *op. cit.*, p. 33.
- [24] *Anuarul Facultății de Științe Agricole*. Chișinău. 1936/1937, Iași, 1937, p. 3-4.
- [25] Пономарев В. П., *Агрономическая наука Бессарабии в 1812-1917*. Кишинев, 1981, с. 9-11.
- [26] *Ibidem*.
- [27] *Ibidem*.
- [28] *Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии*. Том III, Кишинев, 1907, с. 108; Пономарев В. П. *op. cit.*, p. 8-11.
- [29] Гросул Я. С., Будак И. Г., *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861)*. Кишинев, 1967, с. 222.
- [30] Пономарев В. П., *op. cit.*, p. 26-27.
- [31] *Ibidem*, p. 30-31
- [32] *Отчет Кокорозеньской низшей сельскохозяйственной школы I-го разряда за 1894 г.* Кишинев, 1895, с. 169-280.
- [33] Пономарев В. П., *op. cit.*, p. 77-80.
- [34] Могилянский Н. К., *Бессарабское виноградарство и виноделие и их нужды*, б.м. и д., с. 6.
- [35] Пономарев В.П., *op. cit.*, p. 28-29.
- [36] Боканча П. С., *Единецкие сельскохозяйственные, кустарно-ремесленные, промышленные и учебно-научные выставки за 20 лет (Юбилейный очерк)*. Одесса, 1915, с. 5-60.[
- [37] Могилянский Н. К., *Садоводство и его нужды в Бессарабской губернии*. Кишинев, 1912.
- [38] Могилянский Н. К., *Бессарабское виноградарство и виноделие и их нужды*, б.м. и д.
- [39] Боканча П. С., *Агрономические центры в Бессарабии*. Кишинев, 1915, с. 5-11.

FILE DIN ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE, LIMBĂ ȘI LITERATURĂ AL BAZEI/FILIALEI MOLDOVENEȘTI A AȘ A URSS (1946–1958)

SOME PAGES OF ACTIVITY OF THE INSTITUTE FOR HISTORY, LANGUAGE AND LITERATURE OF THE MOLDAVIAN BRANCH OF ACADEMY OF SCIENCES OF THE USSR (1946–1958)

Lidia PRISAC¹

REZUMAT

În conformitate cu modelul clasic al justificării politicii de expansiune, acțiunile autorităților centrale din spațiul dintre Prut și Nistru au fost orientate spre unificarea culturală, lingvistică și istorică a nou-createi Republici Sovietice Socialiste Moldovenești. Această abordare a fost reflectată în activitatea științifică a Institutului de Istorie, Limbă și Literatură.

Cuvinte-cheie: *popor moldovenesc, Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, autorități sovietice, Institutul de Istorie, Limbă și Literatură, URSS, Basarabia, istoriografie.*

ABSTRACT

Following the classic model of expansion policy justification, in case of the space between the Prut and Dniester the central authorities' actions were directed to find the evidence of the cultural, linguistic, literary and historical unicity of the newly created Moldavian Soviet Socialist Republic. This approach was reflected in the scientific activity of the Institute of History, Language and Literature.

Keywords: *Moldavian people, Moldavian Soviet Socialist Republic, Soviet authorities, Institute of History, Language and Literature, USSR, Bessarabia, historiography.*

Politica sovietică referitoare la achiziția teritorială – Basarabia, în planul impunerii „legitimității științifice” de ocupare și anexare la URSS, a fost deosebită față de tot ce construise în plan ideologic și tactic Stalin până la acea vreme. În cazul spațiului dintre Prut și Nistru, acțiunile autorităților centrale au fost direcționate în scopul evidenței de unicitate culturală, lingvistică, literară și istorică a noii republici create – RSS Moldovenești. În vederea detașării de România a teritoriului reanezat au fost necesare noi argumente științifice pentru a conserva identitatea poporului de frontieră între *latini* și *slavi*. Aceasta a determinat elaborarea unei istorii deosebite a unei populații distincte [1] din Moldova sovietică

și impunerea unei identități prefabricate [2] prin „demonstrarea” faptului că moldovenii și românii reprezintă popoare absolut diferite.

Sub aspect istoric principalele subiecte ale propagandei oficiale erau suferințele provocate de români moldovenilor în perioada interbelică, legăturile istorice și literare cu Rusia și Ucraina – argument care a fost ușor de cultivat la nivelul misticilor comuniste implantate prin îndoctrinarea învățământului și promovarea teoriei unicității etnografice a moldovenilor [3]. Principala teză, de esență pur propagandistică, vehiculată în stilul doctrinei sovietice, era mitul „drepturilor primare ale slavilor” asupra Basarabiei (teritoriul dintre Prut și Nistru al Moldovei istorice) și

¹ **Lidia Prisac**, cercetător științific, Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM.

aprecierii fenomenului încorporării acesteia la Rusia ca unul „absolut progresist de dezvoltare impetuoasă a forțelor de producție și a culturii” [4]. Populația moldovenească era tratată drept una distinctă de cea românească, intențiile sovietice ale perioadei 1944–1952 fiind direcționate spre aneantizarea legăturilor culturale cu România. „Revenirea” Basarabiei în fâgașul URSS conform tratărilor însemna „reafirmarea istorică a independenței Moldovei (față de România) și un pas major pe calea dezvoltării ei sociale” [5].

Ideologia moldovenismului sau așa-numitul „fundamentalism moldovenesc” a fost justificat „științific” de istoriografia sovietică moldovenească la indicația Secției de propagandă a CC al PCUS pentru a atribui identitate unor teritorii și populațiilor care le locuiau, rupte prin forță din trupul unor țări întregi din punct de vedere teritorial și transformate în entități teritorial-administrative – republici unionale ale URSS [6]. Ceea ce am vrea să subscriem prin acest studiu este analiza activității centrului academic sovietic moldovenesc în domeniul istoriei și în contextul demarării discursului de legitimare a „statului moldovenesc sovietic”, „poporului moldovenesc” și a continuității lui istorice în cadrul URSS. Segmentul cronologic al studiului de față cuprinde anii 1946–1961, de la constituirea Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a Academiei de Științe din URSS până la înființarea Academiei de Științe a RSS Moldovenești. Pentru reconstituirea tabloului acestui subiect se va apela atât la literatura de specialitate și sursele de arhivă, cât și la metoda istoriei orale de intervievare a martorilor și actorilor.

Preistoria fondării Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Bazei Moldovenești a AȘ a URSS. Procesul de „exportare” a ideilor marxist-leniniste și fundamentării teoretice de extindere a revoluției bolșevice în teritoriile limitrofe URSS a presupus crearea unor structuri științifice instituționale proxime

spațiilor care intrau în vizorul expansionist al nomenclaturii sovietice. Astfel, în stânga Nistrului, după formarea RASS Moldovenești la 12 octombrie 1924, pe lângă Comisariatul Poporului pentru Învățăământ a fost constituit, la 30 decembrie 1926, Comitetul Științific Moldovenesc cu statut de instituție științifică supremă a republicii [7]. Titulatura colaboratorilor comitetului era asemănătoare cu cea a colaboratorilor Academiei de Științe a URSS – membri de onoare, membri titulari, membri corespondenți și colaboratori științifici. Acest comitet avea drept scop atât „*elaborarea problemelor marxism-leninismului; lupta cu falsificările burgheze ale marxismului; lupta pentru promovarea strictă a principiilor materialismului dialectic și demascarea reminiscentelor idealismului...*” [8], cât și „studierea regiunii și culturii poporului moldovenesc, difuzarea cunoștințelor științifice și practice” [9].

Comitetul Științific Moldovenesc avea în componența sa și o secție de istorie (fondată în 1928), membrii căreia au publicat o serie de broșuri și articole în care se glorifica lupta bolșevicilor din Basarabia și de pe malul stâng al Nistrului pentru instaurarea puterii sovietice [10], se blama „ocupăția româno-moșierească” a Basarabiei [11] și erau prezentate elogios succesele RASSM în „construcția socialistă” [12]. Conducerea de partid și de stat sovietică era deosebit de interesată de a demonstra caracterul „illegal” al unirii Basarabiei cu România din 1918. Purtând un pronunțat caracter propagandistic, aceste scrieri aveau un conținut declarativ, bazându-se mai mult pe impresii personale și amintiri ale unor martori la evenimente, neglijându-se baza documentară. Ulterior, în aprilie 1934, Comitetul a fost transformat în Institutul Moldovenesc de Cercetări Științifice în Domeniul Culturii pe lângă Consiliul Comisarilor Poporului al RASSM, ca mai apoi, în august 1934, să fie reorganizat în Institutul Moldovenesc de Cercetări Științifice a Ținutului Natal, urmând ca în luna martie 1935 să revină la vechea denumire - Institutul Moldovenesc de

Cercetări Științifice în domeniul Culturii. În 1939, în baza lui, a fost format Institutul Moldovenesc de Cercetări Științifice în domeniul Istoriei, Economiei, Limbii și Literaturii de pe lângă Consiliul Comisarilor Poporului al RASS Moldovenești [13].

Publicațiile sovietice interbelice, cu referire la spațiul dintre Prut și Nistru, promovau insistent o serie de mituri istorico-politice: despre luptătorii eroici pentru puterea sovietelor în Basarabia; despre marile succese ale „construcției socialiste” în RASSM; despre „regimul sângeros” al „boierilor români”, instaurat în Basarabia și, în sfârșit, mitul despre crearea unei „națiuni moldovenești”, a unei „limbi literare moldovenești” și a literaturii noi „socialiste”, concepții și afirmații propagate insistent în mediul transnistrean [14].

Odată cu anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la URSS și formarea, la 2 august 1940, a RSS Moldovenești au fost create condițiile politice necesare pentru extinderea propagandei „moldovenismului” asupra societății în vederea eradicării etno-naționale. În acest scop, folosirea istoriei ca instrument de îndoctrinare a fost promovată prin intermediul Institutului de Istorie, Economie, Limbă și Literatură, transferat de la Tiraspol la Chișinău și subordonat Consiliului Comisarilor Poporului al RSS Moldovenești. Sarcina de a fundamenta științific „eliberarea” Basarabiei și incorporarea „firească” a acestui teritoriu la URSS i-a revenit lui A. I. Manusevici, care, la foarte scurt timp, a publicat într-o revistă de istorie de la Moscova un articol în care a calificat unirea Basarabiei cu România în 1918 drept „o răpire” a ei de către „burghezo-moșierii” români [15].

Recuperarea Basarabiei în vara anului 1941 și revenirea ei în hotarele României a impus evacuarea Institutului Moldovenesc de Cercetări Științifice în domeniul Istoriei, Economiei, Limbii și Literaturii la Buguruslan, regiunea Orenburg (RFSS Rusă), de unde a revenit, la Chișinău, în octombrie 1944, îndată după reanexarea Basarabiei la URSS.

În vara anului 1945, Institutul a fost supus unui control de către o comisie a CC al PC(b) din Uniunea Sovietică în frunte cu academicianul V. I. Piceta [16]. În nota informativă „*Despre măsurile urgente privind ameliorarea activității Institutul moldovenesc de cercetări științifice în domeniul istoriei, economiei, lingvisticii și literaturii*” prezentată CC al PC(b) din Moldova s-a constatat că Institutul se afla într-o stare critică și nu putea să-și onoreze misiunea sa, cauzele principale fiind lipsa cadrelor de înaltă calificare, unor publicații periodice științifice și, îndeosebi, lipsa unei finanțări adecvate, fiind propuse și unele măsuri în vederea ameliorării situației.

Caracteristica dată Institutului de către Comisia lui Piceta a fost susținută de către secretarul CC al PC(b) din Moldova M. Salogor. În demersul adresat șefului Secției propagandă și agitație a CC al PC(b) din Uniunea Sovietică, G. F. Aleksandrov, datat cu începutul anului 1946, Salogor nota că Institutul este inapt de a face față sarcinilor atribuite și anume cercetarea „istoriei, culturii materiale, limbii și literaturii poporului moldovenesc...”, deoarece „... în trecut nici teritoriul Moldovei, nici istoria poporului moldovenesc aproape că nu se studiau” [17]. M. Salogor solicita susținerea hotărârii Biroului CC al PC(b)M pentru îmbunătățirea activității Institutului prin sporirea efectivului cercetătorilor care până atunci erau doar 15 la număr [18] și a propunerii Comisiei lui Piceta privind crearea Filialei Moldovenești a AȘ a URSS. În acest sens, la 11 martie 1946, Prezidiul Academiei de Științe a URSS a decis crearea Bazei Științifice Moldovenești a Academiei de Științe a URSS. Ulterior, la 12 iunie 1946, Consiliul Comisarilor Poporului al RSSM și CC al PC (b) din Moldova au adoptat Hotărârea nr. 583 *Cu privire la crearea Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a AȘ a URSS* în or. Chișinău, solicitând Prezidiul AȘ a URSS să aprobe direcțiile principale de cercetare, structura și personalul de conducere a Bazei [19].

Autoritățile centrale moldovenești mizau pe faptul că prin fondarea acestei Baze se va produce o cotitură în redactarea sovieto-bolșevică a istoriei Moldovei. În procesul de elaborare a direcțiilor principale de activitate ale Bazei o atenție prioritară se acorda „studierii istoriei, arheologiei și etnografiei poporului moldovenesc” [20] și instituirii organizației științifice respective – Institutului de Istorie, Limbă și Literatură, în care Secției de istorie și arheologie îi revenea un loc de frunte. În urma examinării demersului conducerii RSS Moldovenești, la 29 iunie 1946, Prezidiul AȘ a URSS a aprobat, cu unele modificări, proiectele propuse. Directorul Bazei moldovenești de cercetări științifice a fost numit acad. V. Volghin [21], vicepreședintele AȘ a URSS, responsabil de activitatea filialelor și a bazelor academiei unionale. Printre direcțiile științifice prioritare se înscria studierea istoriei, arheologiei și etnografiei poporului moldovenesc, precum și elaborarea problemelor privind geneza și dezvoltarea „limbii moldovenești”, literaturii, folclorului și artei populare [22].

Insuficiența resurselor umane și financiare au determinat dimensiunile și structura instituțională modestă a Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice. Din cele 8 organizații științifice create, doar una avea statutul de institut – cel de Istorie, Limbă și Literatură restul erau sectoare cu statut autonom [23]. Director interimar al Institutului de Istorie, Limbă și Literatură a fost numit istoricul V. Senchevici (1946–1947) [24], urmat mai apoi de filologii I. Ceban (1946–1951) [25] și Andrei Borșci (1952–1958) [26].

Asigurarea Institutului de Istorie, Economie, Limbă și Literatură cu cadre științifice. Una dintre cele mai acute probleme cu care se confrunta Institutul de Istorie, Economie, Limbă și Literatură, apoi și succesorul său – Institutul de Istorie, Limbă și Literatură al Bazei Științifice Moldovenești (din 1949 Filiala Moldovenească) a AȘ a URSS era insuficiența de cadre științifice calificate. În anii 1942–1943, în Secția de istorie erau angajați doar

două persoane: N. V. Berezneakov [27] și V. M. Senchevici [28], la care, pe parcursul anului 1945, se mai alătură R. E. Soboli, Ș. R. Fin, doctorul în istorie N. A. Narțov [29], E. M. Russev [30], I. I. Meșceriuc, I. I. Levit, V. M. Adiashevici ș.a. [31]. Insuficiența cadrelor s-ar explica nu doar prin pierderile umane cauzate de al Doilea Război Mondial, dar și prin reprimarea și evadarea, pe motive ideologice și politice, a unei părți considerabile a intelectualității științifice și culturale în anii 1940–1941 și în primii ani postbelici. Nu e de neglijat nici faptul că multe persoane care puteau fi încadrate în exclusivitate în domeniul cercetării erau antrenate în activitatea didactică în instituțiile de învățământ superior, restabilite sau fondate în primii ani postbelici. Evident, lipsa cadrelor a influențat negativ activitatea științifică a institutului, planurile lui de investigație rămânând a fi neîndeplinite [32]. Directorul institutului V. Senchevici a învinuit sectorul de istorie de prezența acestui fenomen. La una din ședințele Institutului el ar fi declarat „cum să formăm o comunitate istorico-filologică moldovenească dacă sectorul de istorie nu numai că nu a atras cadre tinere, ci i-a respins” [33], cerând să se ia măsuri în vederea atragerii în sectorul de istorie a cadrelor profesioniste. În replica sa șeful sectorului N. V. Berezneakov ar fi susținut că „a încercat să-i atragă în calitate de colaboratori netitulari (cumularzi) pe Grosu, Lojekin, Șlaen, Popovici și Roitman de la Institutul Pedagogic, însă aceștia erau mai mult preocupați de predarea temelor studenților” [34]. În pofida situației dificile privind asigurarea sectorului de istorie cu cadre calificate V. Senchevici s-a arătat optimist susținând că „având în vedere că statele de personal al sectorului de istorie include cele mai multe unități, suntem în drept să-i solicităm mai multe rezultate științifice decât celorlalte sectoare” [35].

De altfel, nici în privința cadrelor didactice situația nu a fost mai bună. În primii ani postbelici contingentul lor se completa pe două căi: 1) repartizarea absolvenților și doctoran-

**Lista colaboratorilor științifici ai Institutului Moldovenesc de Istorie, Economie,
Limbă și Literatură, conform situației la 14 decembrie 1945**

Nume, prenume, patronimic	Anul nașterii	Funcția	Studii	Localitatea unde a obținut studii	Naționalitatea	Experiența de lucru	Apartenența de partid
Senchevici V.M.	1905	director	superioare	Tiraspol	ucrainean	7 ani	Membru al PC (b)
Berezneakov N.V	1910	șeful sectorului de istorie	-/-	Lenin-grad	ucrainean	6 ani	apartiinic
Ceban I.D.	1910	șeful sectorului de limbă și literatură	-/-	Tiraspol	moldovean	7 ani	Membru al PC (b)
Iacubanis N.B.	1905	șeful sectorului de economie	-/-	Dnepropetrovsk	ucrainean	1 an	Membru al PC (b)
Meniuc N.G.	1918	colaborator științific superior	superioare nefinisate	București	moldovean	-/-	apartiinic
Corlăteanu N.G.	1915	-/-	superioare	Cernăuți	moldovean	2 ani	-/-
Russev E.M.	1915	-/-	-/-	București	rus	-/-	-/-
Porucic V.S.	1878	-/-	-/-	București	moldovean	1 an	-/-
Stodulschi S.I.	1891	-/-	-/-	Kiev	rus	-/-	-/-
Ghiliman F.M.	1913	-/-	-/-	București	evreu	-/-	-/-
Lempert B.D.	1913	-/-	-/-	Liej	evreu		-/-
Meșceriuc I.I.	Nu este indicat	-/-	-/-	Moscova	rus	2 luni	-/-
Adiashevici V.M.	Nu este indicat	colaborator științific inferior	comerciale	Chișinău	rus	4 luni	-/-
Narțov N.A.	Nu este indicat	colaborator științific superior	superioare	Tiraspol	evreu	2 ani	-/-
Kidel A.S.	Nu este indicat	șeful bibliotecii	-/-	Iași	evreu	5 luni	-/-
Levit I.E.	Nu este indicat	colaborator științific inferior	-/-	Chișinău	evreu	4 luni	-/-
Soboli R.E.	1908	-/-	superioare, incomplete	Briun	evreică	5 luni	-/-
Fin Ș.R.	1919	-/-	superioare	Buguruslan	evreu	1 an	Membru al Comitetului Popular al Securității de Stat
Caramanuța N.Ia.	Nu este indicat	colaborator științific superior	-/-	Lenin-grad	moldovean	1 lună	-/-

Sursa: Arhiva Academiei de Științe a Moldovei, F. 3, inv. 1, d. 14, f. 9-10.

zilor instituțiilor de învățământ superior din Moscova și Leningrad în cele din RSS Moldovenească și 2) antrenarea, prin cumul, în activitatea didactică a colaboratorilor Institutului de Istorie, Economie, Limbă și Literatură [36]. Îmbinarea, în majoritatea cazurilor prin cumul, a activității de cercetare cu cea didactică, prezenta, în condițiile insuficienței acute de cadre, un fenomen firesc și justificat. La Institutul Pedagogic din Chișinău în categoria cadrelor didactice la profilul istorie întâlnim istoricii: N. V. Berezneakov, Z. V. Udaltova [37], N. O. Pavlițkaia, doctor în istorie, docent, V. Senchevici, I. S. Grosul [38] ș.a. [39].

În primul deceniu postbelic, interacțiunea dintre istorici și putere era determinată de caracterul contradictoriu al funcțiilor științei istorice în statul sovietic. Istoricii erau permanent verificați și supravegheați în sensul de a nu admite devierea acestora de la linia partidului. În ședința Consiliului științific al Institutului de Istorie, Economie, Limbă și Literatură, reorganizat în Institutul de Istorie, Limbă și Literatură, din 10 noiembrie 1946, președintele Comisiei CC al PC (b) al Moldovei susținea că respectiva comisie a constatat că „...o parte din colaboratori nu sunt suficient pregătiți pentru activitatea de cercetare științifică...”, „...unii lucrători ai institutului nu au interpretări adecvate asupra învățaturii marxist-leniniste...”, „...una din cauzele activității nesatisfăcătoare a Institutului constă în lipsa criticii constructive” [40].

În acest sens, în procesul angajării specialistului o atenție sporită se acorda identificării prezenței sau lipsei viitorului angajat pe teritoriul „ocupat” în perioada interbelică și celui de al Doilea Război Mondial, dacă a avut contacte ori nu cu „fasciștii români și germani” [41]. Ulterior, colaboratorilor științifici de la institut care au făcut studii universitare în România interbelică cu regularitate vor fi inculpați de acest „păcat”. Ca urmare a prezenței acestui fapt se impunea Institutului o funcție științifico-educativă deosebită: „...creșterea politică a colaboratorilor...” acestu-

ia [42]. În lipsa cadrelor suficient pregătite în spiritul învățaturii marxist-leniniste se punea problema atragerii unor specialiști de la Moscova și Leningrad, și pregătirea cadrelor prin doctorantură atât în republică, cât și în capitala URSS [43].

Din punct de vedere etnic, în componența Institutului Moldovenesc de Cercetări Științifice în domeniul Istoriei, Economiei, Limbii și Literaturii predominau elementele alogene. Conform documentelor de arhivă, la 14 decembrie 1945, efectivul Institutului în număr de 19 colaboratori era compus sub aspect etnic din 7 evrei, 5 moldoveni, 4 ruși și 3 ucraineni [44].

Din tabelul 1 rezultă că numărul moldovenilor era infim în raport cu alogenii, potențialul științific uman fiind completat cu reprezentanți ai etniilor conlocuitoare și ai fostelor republici unionale. Mai târziu, în a doua jumătate a anilor '50, avea să se constate: „...când am venit la lucru în institut erau doar 3-4 moldoveni” [45]. S-a observat de asemenea o insuficiență acută a cadrelor: institutul în care se realizau investigații în trei domenii științifice importante – istorie, economie, limbă și literatura includea doar 18 cercetători. Lucrurile nu se vor schimba cu mult nici mai târziu. Astfel, în 1949, din efectivul de 112 colaboratori ai Filialei Moldovenești a AȘ a URSS doar 50 erau cercetători științifici [46]. La scară unională, în 1950 conform statisticilor, activau în calitate de cercetători științifici doar 126 de moldoveni, ulterior efectivul acestora crește constant. În 1955, în mediul academic erau ocupați 305 cercetători științifici moldoveni, iar în 1960 numărul acestora atinge cifra de 590 de persoane [47].

Ponderea cercetătorilor cu titluri științifice și științifico-didactice era modestă: conform datelor de arhivă, la finele anului 1945 în cadrul Institutului de Istorie, Economie, Limbă și Literatură activau doar un doctor habilitat (profesor) în istorie, un doctor habilitat (profesor) în filologie, câte un doctor în istorie și filologie, doi doctori în economie și un docent [48].

Prin intermediul organelor de partid, cu implicarea, după caz, a celor de forță și securitate, autoritățile sovietice îi „ajută” pe colaboratorii Institutului să însușească concepția leninistă privind procesul istoric, metodele marxiste de cercetare, astfel încât politica statului sovietic în domeniul științei dicta conținutul, formele și metodele de cercetare. Insuficiența cercetărilor de înaltă calificare, lipsa propriilor tradiții de cercetare, deprecierea și ignorarea istoriografiei române și slaba valorificare a surselor documentare, îndeosebi a celor de arhivă, au influențat direcțiile și programul investigațiilor științifice. Pe întreaga perioadă de funcționare a Institutului de Istorie, Economie, Limbă și Literatură tematica de cercetare a rămas intactă, referindu-se preponderent la mișcarea revoluționară și instaurarea puterii sovietelor, la construcția orânduirii socialiste în RASSM, la „demascarea regimului burghezo-moșieresc român în Basarabia” în perioada interbelică, legăturile istorice între Moldova și Rusia etc. [49] O oarecare extindere s-a produs în perioada imediată fondării Bazei Moldovenești a AȘ a URSS și formării Institutului de Istorie, Limbă și Literatură, acest fenomen fiind cauzat, în mare parte, de imperativul elaborării unui studiu de sinteză de istorie a Moldovei. Începuturile abordării integrale a istoriei naționale din cele mai vechi timpuri până în prezent impunea specializarea cercetărilor atât pe domenii de investigație (socioeconomic, politic, cultural), cât și pe epoci cronologice (medievală, modernă și contemporană). În cadrul politicii de cadre, neformal se practica în acest sens o selecție și orientare deliberativă, în funcție de originile (sociale, geografice, etnice etc.) candidatului, dar și de obiectivele ideologice care se urmăreau în cadrul studierii epocilor istoriei naționale: în ansamblu, la faza inițială a investigațiilor „accentul se punea mai mult pe istoria social-economică a localnicilor (mai adăugăm: pe mișcarea revoluționară și instaurarea puterii sovietice

ce – n.n.). De perioada medievală mai mult se ocupau moldovenii, perioada țaristă era oferită rușilor și transnistrienilor, la cercetarea perioadei contemporane și a relațiilor moldo-ruso-ucrainene nu toți aveau acces, doar din cei care aveau relații mai speciale, de rudenie sau care vroiau o avansare pe linie de partid...” [50], la ultimii se mai alăturau, adăugăm noi, foștii funcționari de partid și de stat. În linii generale tematica de cercetare corespundea cerințelor politice ale partidului comunist.

Activitatea Institutului de Istorie, Limbă și Literatură în domeniul investigațiilor istorice. În primii ani postbelici, prioritatea istoricilor sovietici de la Chișinău era condamnarea dură a administrației românești din anii războiului, combinată cu defăimarea continuă a „ocupației româno-boierești” a Basarabiei în anii 1918–1940. În paralel erau elogiate relațiile de prietenie timp de secole dintre „marele popor rus și poporul moldovenesc”⁵¹[51].

Momentul de cotitură, credem, în fundamentarea partinității și poziției de clasă a științei istorice în Moldova sovietică a fost Hotărârea Plenarei CC al PCM (27–29 august 1947) cu privire la elaborarea unei sinteze de istorie a Moldovei.

Cu toate că manuscrisul manualului de istorie a Moldovei, elaborat de profesorul N. Narțov, șeful Catedrei de istorie a Moldovei a Institutului Pedagogic din Chișinău (proiect lansat în toamna anului 1945) în ansamblu a fost avizat pozitiv de către istoricii ruși V. Piceta, B. D. Grecov [52], A. M. Pancratova [53], A. D. Udaltov [54] ș.a., prefătat de academicianul N. S. Derjavin [55], recomandat oficial și prezentat la editură pentru publicare, această lucrare nu a mai văzut lumina zilei fiind retrasă, iar autorul ei acuzat de naționalism și propagare a ideilor burgheze [56]. Consultând operele autorilor români – A. D. Xenopol [57], D. Onciul [58], N. Iorga [59], C. C. Giurescu [60] ș.a., prof. N. Narțov nu a reușit să se detașeze suficient pentru a

nega identitatea românească a moldovenilor și să „creeze” o lucrare pur propagandistică pe placul nomenclaturii sovietice [61].

Defăimarea acestei lucrări, începută prin articolul *Cum și ce ne învață profesorul N. Narțov*, semnat de un oarecare K. Voronov și publicat în ziarul republican „Советская Молдавия” („Moldova Sovietică”) din 8 august 1947, a atins culmea la plenara a XIII-a CC al PCM. I. S. Zâkov, secretar al CC pentru ideologie, referindu-se în raportul său la manuscrisul lui Narțov, insista că „ocupanții româno-germani încercau să intoxice conștiința truditivilor cu otrava naționalismului, să le altoiască ideologia reacționară, să le provoace instinctele de cultivare a avuției private, să aprindă ura față de popoarele Uniunii Sovietice și, în special, față de poporul rus”. Secretarul CC al PC(b)M se arăta foarte deranjat că „...această ideologie străină..., este susținută de rămășițele elementelor dușmănoase de clasă, de cei mai aprigi dușmani ai poporului moldovenesc, naționaliștii moldo-români... care acționează spre dauna construcției socialiste” și vine cu constatarea că în cadrul Institutului de Istorie, Limbă și Literatură „se tratează slab temele privind destinele istorice comune ale poporului moldovenesc și rus, despre istoria luptei lor comune împotriva ciotropitorilor străini, împotriva jugului capitalist” inclusiv faptul că în cadrul acestuia încă nu a fost alcătuit „un colectiv de istorici specialiști, capabili să redacteze un manual de istorie a poporului moldovenesc în spiritul marxist-leninist” [62]. În consecință, a fost sugerată ideea că „la istoria Moldovei trebuie de editat nu un oarecare manual, ci un manual marxist-bolșevic”. Concluzia plenarei a fost că „pentru soluționarea acestei importante sarcini politice” – redactarea manualului de istorie a Moldovei se cere de a antrena nu o singură persoană, ci cei mai buni istorici în frunte cu CC al PC(b)M [63].

Autoritățile centrale moldovenești i-au atribuit studiului de sinteză „Istoria Moldovei” o prioritate și importanță deosebită, fapt demonstrat de stabilirea controlului direct al

CC al PCM(b) asupra pregătirii, redactării și editării acestei lucrări, instituind în acest scop, la 25 noiembrie 1947, prin decizia biroului CC al PCM, o comisie specială în frunte cu Macari Radul [64], ulterior, din 1949, Artiom Lazarev [65]. Această comisie includea 17 persoane cu o instruire profesională și experiență de cercetare științifică diferită, care ar putea fi repartizați în trei categorii distinctive: 1) cadre „locale”, inclusiv cercetători alogeni repartizați în RSSM: I. Grosul, V. Senchevici, F. Grecul [66], I. Ceban, N. Berezneakov, N. Mohov [67], D. Șemeakov [68]; 2) cercetători delegați din partea instituțiilor științifice din Moscova în calitate de consultanți și redactori responsabili, printre care acad. L. V. Cerepnin⁶ [69], prof. A. D. Udalțov, prof. C. P. Trapeznikov [70], precum și cercetători delegați temporar în RSSM pentru efectuarea unor investigații științifice: T. Passec [71] M. Tihanova, F. Omelciuk, G. Smirnov, și 3) persoane cu studii superioare obținute în universitățile din România interbelică: E. Russev, Gh. Bogaci [72], A. Kidel [73] ș.a. [74], care împreună urmau să realizeze proiectul propus.

Autoritățile de partid republicane au impus Comisiei un ritm accelerat de muncă în vederea elaborării machetei și redactării studiului ceea ce în condițiile elaborării și cunoașterii insuficiente a istoriei naționale, lipsei tradițiilor de scriere a lucrărilor de sinteză avea să genereze mai multe riscuri referitoare la integritatea, plenitudinea și calitatea cărții de istorie a Moldovei. În luna martie 1948, Biroul CC al PC(b)M a pus în discuție problema *Cu privire la planul editării manualului de istorie a Moldovei*, aprobând planul desfășurat al sintezei, prezentat de comisie.

Macheta sintezei nu era altceva decât un produs tipic al erei staliniste târzii [75], ea prezenta o schemă extrem de simplistă și trăda absența completă de studii științifice asupra istoriei Moldovei. Singurele surse la care se făceau referiri erau clasicii marxism-leninismului și lucrările lui Stalin. Sinteza era plină de declarații categorice asupra evenimentelor

din trecut bazate pe unele însemnări ale lui Lenin [76]. Lucrarea avea la bază dezvoltarea economică și lupta de clasă.

Versiunea mitului moldovenesc al etnogenezei presupunea că valahii – geto-dacii romanizați care au trăit în regiunea dintre Nistru, Dunăre și Carpați – s-ar fi contopit cu populația slavă indigenă. Astfel încât unirea unei părți a valahilor cu slavii de sud a dus la etnogeneza românească (sau valahă), iar unirea altei părți a valahilor cu slavii de răsărit a produs etnogeneza moldovenească. Cu alte cuvinte, deosebirea dintre români și moldoveni își avea originea în faza istorică a „națiunii burheze” din secolul al XIX-lea [77]. Aceasta implica o apreciabilă diferență dintre cele două națiuni, iar limba română corespundea conceptului utilizat ca limbă romano-slavă și/sau moldovenească-slavă.

Autorii lucrării considerau că influența rusească și slavă asupra Moldovei istorice era zdrobitoare, toți liderii politici și culturali ai acestui pământ se presupunea că ar fi fost influențați de „marele popor rus și cultura lui avansată”. Acest atașament pro-rus culmina cu interpretarea pozitivă, în pofida tuturor viciilor, a anexării în 1812 a Basarabiei la Imperiul Rus și a activității administrației țariste privită prin prisma influenței benefice a poporului și intelectualității ruse [78].

În general, accentul era pus pe atașamentul pro-rus și pe evidențierea exagerată a trăsăturilor specifice istoriei moldovenești sau inventarea nefundamentată a lor, aceste abordări dominând conținutul lucrării. În acest context s-a încercat demonstrarea rădăcinilor locale ale mișcării revoluționare din Basarabia, deși se știa că în linii mari ea a fost exportată aici prin revoluționarii alogeni [79]. „S-a descoperit” de asemenea că forțele revoluționare reprezentând autoritatea sovietică au preluat oficial puterea la Chișinău și în alte orașe la 14 ianuarie 1918. Acest mit avea să legitimeze alt mit, conform căruia la 1940 Basarabia a fost „eliberată”, iar puterea sovietică a fost „restabilită” [80].

În urma elaborării lucrării, la 3 septembrie 1949, Biroul CC al PC(b)M a adoptat Hotărârea *Despre editarea machetei primei părți a manualului „Curs de istorie a Moldovei”* stabilind termenul publicării pentru 15 septembrie. Biroul obliga „Secția propagandă și agitație a CC al PC(b) din Moldova (tov. Cernenko [81]) să organizeze o „largă discuție” a machetei în mediul științific și didactic din republică [82] ca ulterior conceptul să fie prezentat drept unul recunoscut și aprobat de întreaga societate. Totodată, macheta lucrării a fost expediată universităților și instituțiilor științifice din Moscova, Leningrad, Kiev, Odesa, Kazan, Cernăuți, Minsk, Tbilisi, Tașkent și din alte orașe din care au venit zeci de avize, observații și deziderate de care s-a ținut cont la redactarea textului manuscrisului [83].

Editarea machetei se înscria în seria de acțiuni consacrate „jubileului de 25 de ani de la formarea RSSM”, rădăcinile căreia erau datate cu anul 1924 – anul constituirii RASSM. Cu această ocazie, CC al PC(b)M a publicat materialul *Douăzeci și cinci de ani ai RSS Moldovenești* [84]. Hotărârea respectivă a fost luată de Biroul CC al PC(b)M la ședința din 4 iunie 1949, la care s-a discutat chestiunea privind sărbătorirea „jubileului”. Printre materialele incluse spre examinare figura și tema *Reunificarea poporului moldovenesc și formarea RSS Moldovenești*, românii basarabeni fiind astfel considerați parte a unui „popor moldovenesc” aparte, a cărui primă componentă o formau moldovenii din stânga Nistrului. Peste 10 zile, Biroul discuta și aproba raportul festiv pentru a 25-a aniversare a RSSM, care prin conținutul său prezenta o reproduce succintă a conceptului machetei la istoria Moldovei.

La sfârșitul anului 1949, de la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a URSS, care era principalul centru de cercetare în domeniul istoriei, la CC PC(b) M a sosit o scrisoare prin care se anunța că discutarea machetei manualului de istorie a Moldovei va avea loc

îndată ce vor fi confirmate persoanele delegate pentru participare la discuție. Astfel, la Moscova, a fost delegat grupul de autori A. Lazarev, președintele Comisiei de elaborare a sintezei, N. Mohov, I. Grosul, D. Șemiakov și N. Berezneakov [85]. În ianuarie 1950, persoanele enunțate au participat la discutarea machetei primului volum al Istoriei Moldovei care s-a produs la institutele de istorie de la Kiev, Moscova și Leningrad [86]. Colaboratorii moldoveni au primit „recomandări și sfaturi prețioase” de care urmau să țină cont la elaborarea sintezei. Potrivit celor invitați să comenteze „macheta”, folosirea termenului „Moldova” era prea liberală, considerându-se extrem de clar că teritoriul Basarabiei nu era identic cu cel al RSSM. În acest sens unii istorici invocau argumentul că dat fiind faptul că regiunea Hotinului aparține acum Ucrainei, revoltele de la Hotin făceau parte din istoria Ucrainei și prin urmare nu ar trebui tratate în acest manual [87], astfel pe primul plan fiind pus raționamentul politic și nu cel științific.

Procedura aplicată de scriere, examinare, redactare și, într-un fel, de cenzurare a machetei și a conținutului ei, denotă antrenarea unui cerc larg de cercetători din Chișinău, Moscova, Leningrad și din alte centre științifice și universitare din URSS cu un nivel diferit de pregătire și cunoaștere a istoriei Moldovei, fapt ce a influențat originalitatea, veridicitatea și calitatea conținutului. Conceptul lucrării de sinteză de istorie a Moldovei a fost încadrat în conceptele istoriei Rusiei și URSS impuse de centru, studiul fiind lipsit totodată de un fundament sursologic esențial, de argumentări ferme și precise. Redactarea, „recenzarea și corectarea” lucrării se producea sub controlul nemijlocit al partidului. În acest context, A. Lazarev, președintele Comisiei menționa: „CC al PC(b) al Moldovei ținea la control permanent desfășurarea scrierii și nivelul științific al cursului de sinteză al Istoriei Moldovei. Biroul CC PC(b) din Moldova audia anual la ședințele sale raportul președintelui comisiei în problema dată, aprecia

starea de lucruri, «acorda ajutorul necesar», dădea «o serie de noi recomandări și sfaturi» de care țineam seama atât în munca organizatorică, cât și în procesul cercetărilor științifice” [88].

În final, după îndelungate „discuții” și „aprobări” în 1951, în librăriile din Chișinău își face apariția primul dintre cele două volume ale Istoriei RSS Moldovenești sub egida editorilor A. Udalțov și L. Cerepnin [89]. Lucrarea a fost elaborată în limba rusă și publicată în „limba moldovenească” abia în 1954. Faptul se explică nu doar prin necunoașterea de către o bună parte din autori a „limbii moldovenești”, ci, mai ales, prin practica instituită ca orice publicație istorică și nu numai să treacă cenzura politică și ideologică la centru [90]. Pe tot parcursul perioadei sovietice absolut toți colaboratorii științifici din cadrul Academiei de Științe a RSS Moldovenești, cu excepția celor de la Institutul de Limbă și Literatură care scriau în „limba moldovenească”, elaborau lucrările doar în limba rusă, prejudiciind limba română la care se va reveni în 1989 cu calchieri rusești [91].

Deși conceptele primului volum erau subrebre aceasta nu a împiedicat apariția unor recenzii care elogiau lucrarea demonstrând odată în plus caracterul ideologic al ei. Una din recenziile absolut pozitive este cea scrisă de P. Ipatenco, care sublinia că „...numai în învoielile Moldovei sovietice a putut fi scrisă istoria adevărată a poporului moldovenesc” și că lucrarea „...are o mare însemnătate pentru educarea ideologico-politică a truditilor din republica noastră, pentru lichidarea afirmațiilor false ale istoriografiei române, care schimonosesc adevărul istoric, pentru a otrăvi conștiința norodului trudit și a cleveți marele popor rus” [92].

Pornind de la considerentul că lucrarea era văduvită de prezența izvoarelor scrise și materialelor arheologice referitoare la istoria timpurie, rolul slavilor în etnogeneza moldovenilor și edificarea statului medieval s-au luat măsuri pentru intensificarea cercetărilor

arheologice prin desfășurarea unor expediții științifice. Astfel, în noiembrie 1951, în cadrul Institutului de Istorie, Limbă și Literatură a fost formată o structură nouă denumită Expediția arheologică complexă moldovenească cu direcțiile: epocile străvechi în frunte cu T. S. Passec și arheologie slavo-moldovenească în frunte cu Gh. B. Fiodorov. Scopul acesteia era „studierea arheologică consecventă și sistematică a teritoriului Moldovei” și „unificarea tuturor specialiștilor, care lucrează în acest domeniu” [93]. Însăși definirea celei de-a doua direcții demonstrează adevăratele scopuri ale acestei instituții arheologice. Mai târziu, în cadrul expedițiilor arheologice, materialele de după secolul al V-lea erau calificate automat drept slave, fără a se mai căuta argumente complexe [94], pentru a dovedi rolul slavilor în etnogeneza moldovenilor și în constituirea statului moldovenesc.

Raportul secret al lui Nichita Hrușciiov privind cultul personalității lui I. Stalin, prezentat la Congresul al XX-lea al PC din Uniunea Sovietică, pe 25 februarie 1956, a marcat începutul unei noi etape, fie și de scurtă durată, a evoluției științei istorice din URSS. Ea s-a distins printr-o ușoară liberalizare și căutarea noilor principii metodologice și metode de abordare și cercetare a problemelor de istorie. Situația cu referire la știința istorică și obiectivele acesteia și-au găsit reflectare în articolul *Congresul al XX-lea și sarcinile cercetărilor Istoriei Partidului*, publicat imediat după Congres în revista *Voprosi istorii (Bonpocuy ucmopuu)*, în care se formulau noi direcții în cercetarea istoriei, fiind declarată prioritatea caracterului științific [95]. Articolul era scris în spiritul respectării deciziilor de partid, istoricii fiind chemați să cerceteze istoria de pe principiile leninismului și să revadă din punct de vedere critic principiile expuse în lucrarea *Istoria PC(b) din toată Uniunea. Curs scurt* a lui Stalin. Conform articolului „trăsătura principală a Congresului al XX-lea, care a fost unul dintre cele mai importante evenimente după moartea lui V. Lenin, este fide-

litatea marxism-leninismului” [96]. Politica de destalinizare și „coexistență pașnică” cu occidentul cerea un nou tip de istoriografie, care în opinia lui Hrușciiov, ar fi oferit conducerii partidului o informație prețioasă despre drumul cel mai bun spre comunism. În acest context, istoricilor li se fixau trei obiective principale: să se confrunte cu scriitorii și istoricii din Vest la nivel academic (lucru nemaiîntâlnit până în 1953, când publicațiile occidentale nu se discutau în mod deschis de către savanții sovietici); istoricii trebuiau să restabilească credibilitatea istoriografiei sau mai bine zis credibilitatea partidului în fața populației, mai ales din momentul când Hrușciiov a decis ca partidul să devină unul al întregii populații unionale, iar istoricii să contribuie la crearea unui nou tip de om „sovietic”; să cunoască și să scrie istoria adevărată, care, în opinia lui Hrușciiov, ar fi oferit conducerii partidului o informație mai adecvată despre calea cea mai bună spre comunism [97]. Reieșind din faptul că în articol au fost preluate un șir de expresii și teze din raportul lui N. Hrușciiov, acestea, în contextul analizei sarcinilor cercetării istoriei, deveneau după congres noi șabloane istoriografice.

În concluzie, autorul articolului trasa vizibil limitele libertății de creație a istoricilor, menționând „... sarcinile noastre sunt clar delimitate de Congresul al XX-lea... este necesar de a ajuta cadrele să depășească cultul personalității, buchereala și dogmatismul și să-și construiască lucrul lor pe baza marxismului creativ..., de a urma ferm învățătura și metoda leninistă și a crea lucrări științifice noi, îmbibate cu idei noi, spirit creativ și de cercetare sânguincioasă, contribuind astfel la victoria comunismului” [98].

Cu toate că știința istorică rămânea în continuare în serviciul regimului comunist și ideologiei de partid, cursul „destalinizării dirijate” a contribuit la unele schimbări pozitive în știința istorică. O trăsătură distinctivă a fost împlinirea setei izvoristice prin restrângerea piedicilor accesului în arhive. Spre exemplu,

dacă în 1947 în sălile de lectură ale Direcției Arhivelor de Stat au avut acces la documente circa 4 000 de persoane, atunci în 1957 peste 23 000 de persoane [99]. Au fost publicate numeroase culegeri de documente referitoare la Istoria URSS și la istoria universală. A fost reluată editarea culegerilor statistice [100].

Concomitent, istoricii au obținut posibilitatea de a elabora metodologia științei chiar dacă aceasta era în limitele teoriei marxist-leniniste, tinzând să se elibereze de dogmatism prin „înțelegerea pe nou a lui Marx”, cauza tuturor rețelilor epocii staliniste fiind considerată „vulgarizarea” științei [101].

În timpul lui Hrușciiov în cercetare și în învățământ s-au investit mai mult decât oricând. Numărul monografiilor pe tematică istorică publicate în URSS a crescut de la 556 în 1956 la 1 602 în 1957. În această perioadă au fost rectificate cele mai flagrante falsificări staliniste ale istoriei. Rolul politicii și individului în istorie au fost reduse la proporții mult mai moderate, iar naționalismul rus a fost forțat să lase loc reabilitării istoriei aproape a 100 de naționalități. Cu toate acestea, „eterna prietenie a popoarelor”, inclusiv istoria „relațiilor româno-ruse” și „anexările progresiste” [102] au rămas în continuare în vigoare, deoarece atâta timp cât istoricii se „conformau” celor două mituri, ei erau liberi în opțiunile lor.

În cadrul Academiei de Științe a URSS „dezghețul hrușciovist” a început, în 1956, cu o adunare de coordonare a investigațiilor pe probleme istorice la care s-a discutat planul cincinal al cercetărilor în domeniul istoriei. Mulți dintre cei prezenți la ședință s-au pronunțat pentru înaintarea unor teme de cercetare noi și revederea aprecierilor vechi. Astfel, istoricul P.N. Tretiakov în raportul său remarca că în premieră după atâția ani a devenit posibil cercetarea creativă pe unele direcții noi în istoria contemporană. Însă, în același timp, erau prezente și acuzații în cerința căutării de noi abordări în studierea istoriei [103]. Asemenea atitudine față de activitatea istoricilor este lesne de explicat prin

frica conducerii de partid de a pierde controlul ideologic în sfera științei.

Liberalizarea regimului sovietic nu s-a lăsat mult așteptat nici în RSSM. Cu toate că al doilea volum al lucrării *Istoria Moldovei*, publicat în 1958, era relativ rezervat în privința declarațiilor propagandistice [104], în raport cu primul volum, autorii acestuia n-au ezitat să preia conceptul lucrării consacrate formării „națiunii socialiste moldovenești” [105], conform căruia elaborarea concepției despre „poporul moldovenesc”, distinct de poporul român și vorbitor de „limbă moldovenească” era considerată una încheiată. În a doua jumătate a anilor 50 ai secolului al XX-lea s-a produs o revigorare a activității de cercetare a Institutului de Istorie, Limbă și Literatură, aflat sub tutela partidului. Deși Hrușciiov considera că „libertății istoricului” îi trebuiau impuse limite politice din considerentul că acesta risca să deducă concluzii din documente de arhive care nu conveneau sub raport politic partidului, totuși aceasta nu i-a împiedicat pe unii istorici să vadă lucrurile nu doar prin prismă ideologică. Colaboratorii științifici aveau posibilitatea să lucreze în arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Kiev, Odesa, și chiar la cele din București, Sofia și Varșovia [106], aducându-și prinusul prin scoaterea din anonimat a unor importante documente.

O caracteristică a perioadei hrușcioviste în Moldova sovietică ține de „încălzirea”, în 1958, a relațiilor cu România „... chiar N. Mohov a mers la București, unde s-a organizat și o conferință cu genericul *Vekovaia drujba...*, au venit doctoranzi, însă toți erau pătrunși de marxism și atitudine de clasă” [107]. La fel, au loc manifestări științifice și la Chișinău la care participă 10 savanți de la Institutul de Istorie a Culturii Materiale al Academiei Republicii Populare Române, pentru cazarea cărora, pe o durată de 5 zile, s-au cheltuit 30 000 de ruble [108].

În același timp, istoricii de la Chișinău, în baza unor noi materiale documentare, conti-

nuă să prezinte referate la congrese și simpozioane internaționale din România. Astfel, la împlinirea a 100 de ani de la înființarea Universității „Al. I. Cuza” din Iași, o delegație de istorici și scriitori de la Chișinău participă la una din ședințele științifice consacrate acestui eveniment [109]. Drept rezultat se stabilesc colaborări științifice ale unor istorici de la Chișinău cu istoricii de la Iași – L. Boicu, I. Caproșu, Al. Zub, N. Grigoraș, Gh. Platon ș. a. și cu cei de la București – A. Oțetea, P. P. Panaitescu, Al. Gonța, Șt. Ștefănescu, N. Stoicescu, Ș. Papacostea, D. Berindei, M. Berza, P. Cernovodeanu ș.a. [110], precum și un schimb reciproc de materiale științifice.

În cadrul amplelor acțiuni privind reorganizarea Filialei Moldovenești a AȘ a URSS în Academia de Științe a RSS Moldovenești [111] la finele anului 1958 Institutul de Istorie, Limbă și Literatură este divizat în Institutul de Istorie și Institutul de Limbă și Literatură.

În 1959, activitatea institutului este orientată preponderent spre realizarea acțiunilor consacrate jubileului de 600 de ani de la formarea statului moldovenesc, precum și a 150 de ani de la „alipirea Moldovei (deci, nu a teritoriului dintre Prut și Nistru) la Rusia”, principale dintre ele fiind lucrarea semnată de N. Mohov privind formarea poporului moldovenesc și a Principatului Moldova [112].

Înviorarea gândirii istorice însă nu a durat mult timp. La 9 martie 1957, în urma sancționării din cauza polemizărilor științifice a revistei *Voprosi istorii* prin Hotărârea CC PCUS *Cu privire la activitatea redacției revistei „Voprosi istorii”* [113] redresarea gândirii istorice a fost întreruptă prin stabilirea unei noi limite de cercetare: în primul rând, a fost de facto discreditată posibilitatea ne-coincidenței tezelor teoretice și practicii construcției socialiste, mai exact, posibilitatea deformării prevederilor teoretice pe parcursul construcției socialismului. O astfel de posibilitate a fost prescrisă unei singure perioade, iar responsabilitatea pentru aceasta se

punea în seama unei singure persoane, concrete. Mai mult decât atât, se prevedeau șirul de probleme, în care o astfel de deformare se recunoștea a fi admisibilă. Cel mai dramatic era faptul că istoricii din nou au fost privați de dreptul de a medita asupra problemelor teoretice, astfel încât doar PCUS avea dreptul de a dezvolta bazele teoretice ale marxism-leninismului, și doar el era în stare să aprecieze în ce măsură practica ar corespunde ideilor și concluziilor teoretice [114]. Deși istoricii au avut posibilitatea să cunoască realizările științifice ale colegilor de peste hotare, utilizarea experienței lor a fost limitată prin canalele ideologice existente „critica istoriografiei burgheze, antimarxiste și revizioniste”. S-a arătat încă odată în plus că posibilitatea cercetărilor științifice cu adevărat depindea de conjunctura politică, știința nu s-a eliberat de influențele externe, ea a dobândit doar o „libertate limitată”. Fenomenul constă în faptul că monopolul asupra adevărului științific rămânea în mâinile aparatului de partid și de stat [115]. Pe parcursul anilor 1960, s-a constituit un nou sistem al canoanelor ideologice, întărit prin publicarea operelor complete ale lui Lenin. „Libertatea limitată” s-a răsfrânt direct asupra metodologiei istoriei și valorificării surselor documentare, factor care a stagnat dezvoltarea științei istorice. Realmente, în a doua jumătate a anilor 1950 a avut loc modernizarea ideilor staliniste, prin purificarea lor de formulări odioase [116].

Îngrădirea libertăților în cadrul scrierilor istorice în RSSM a avut loc și din cauza tensionării relațiilor româno-sovietice. Colaborările științifice, pătrunderea liberă a literaturii istorice din România în RSS Moldovenească, mai ales a celei din perioada de până la 1940 și din anii 1941–1944, conservată, de altfel, în fondurile speciale ale unor biblioteci, precum și accesul la fondul respectiv de carte au fost blocate. Spre exemplu, în februarie 1966, o comisie specială, instituită pentru controlul asupra fondului special al Bibliotecii Academiei de Științe a RSSM, care întrunea lite-

ratura, periodicele și presa de peste hotare, preponderent din România, cu acces strict limitat și care era accesibil „doar specialiștilor care aveau o învoire specială”, constată că „din neglijență” în fondul deschis al bibliotecii au fost trecute „fără destul temei vreo 50 de cărți care nu trebuiau să fie puse la dispoziția cercetătorilor. Printre ele: C. Stere, *Documentări și lămuriri politice* (1930); S. Stoica, *Iuliu Maniu* (1932); I. C. Brătianu, *Cuvintele unui mare român* (1927); C. Gavanescu, *Războiul nostru pentru întregirea neamului* (1918); *La question roumaine*, Paris, 1918; D. Sturdza, *Europa, Rusia și România* (1914); I. Nistor, *Unirea Bucovinei* (1928); K. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României* (1916–1919), vol. II; N. Iorga, *Basarabia noastră* (1912); N. Iorga, *Românii de peste Nistru* (1918) ș. a. Toate acestea loveau direct în postulatele istoriografiei sovietice, demonstrând caracterul propagandistic al scrierilor istorice de la Chișinău, astfel că respectiva comisie a decis readucerea celor 50 de cărți în fondul special, deoarece în ele erau „... prezentate într-o lumină falsă relațiile ruso-române...” și „...criticată alipirea Basarabiei la Rusia în 1812 și la URSS în anul 1940” [117].

Abordarea evoluției definițiilor identității naționale și științei istorice de la înființarea Institutului de Istorie, Limbă și Literatură până la inaugurarea oficială a Academiei de Științe a RSS Moldovenești ne face să tragem câteva concluzii. Istoricii marxiști-leniniști din RSS Moldovenească incipient N. Berezneakov, V. Senchevici [118], N. Narțov, ulterior T. Mohov [119], I. Grosul, A. Lazarev [120] ș. a. au promovat constant ideea moldovenismului pentru a justifica politica sovietică în regiune. Astfel, a fost creat un popor numit „moldovenesc” atribuindu-i și o limbă denumită „moldovenească”, iar pentru a-i legitima existența acestui popor în cadrul URSS i s-a „fundamentat” continuitatea istorică a statului moldovenesc medieval. În realizarea acestei construcții, istoriografia sovietică moldovenească a plecat de la un adevăr

istoric: întemeierea statului feudal, Principatul Moldovei, de la mijlocul secolului XIV. În continuare însă eșafodajul a fost clădit pe neadevăr și pe o interpretare tendențioasă a proceselor istorice din considerentul ideologiei și propagandei sovietice. Fără a scoate la iveală dezintegrarea teritorială a țării Moldovei la 1812 și consecințele dramatice ale acestui act în destinul românilor moldoveni în literatura istorică sovietică se promova insistent ideea că lichidarea Principatului Moldovei ca entitate statală distinctă a fost un efect doar al formării statului român modern, la 24 ianuarie 1859; dar numai datorită revoluției bolșevice din 1917 s-a produs reconstituirea „statalității moldovenești” de tip sovietic. În opinia reprezentanților istoriografiei sovietice „statalitatea poporului moldovenesc” în epoca contemporană a cunoscut mai multe etape, trecând prin declararea, la 2 decembrie 1917, a Republicii Democratice Moldovenești, transformată la 24 ianuarie 1918 în Republica Moldovenească Independentă. Următoarea etapă ar fi fost formarea RASSM pe malul stâng al Nistrului, în 1924, ca „rezultat al cerințelor reprezentanților muncitorimii, țărănimii și intelectualității multinaționale din zonă”. Însă idealul național al moldovenilor s-ar fi înfăptuit în 1940, când „masele muncitoare din Basarabia au restabilit puterea sovietică și s-au reunit cu Patria sovietică”, procesul finalizând prin formarea „statalității poporului moldovenesc” în formație contemporană.

Aceste enormități ale istoriografiei sovietice au fost promovate metodic, decenii la rând, de către propaganda comunistă din RSSM, ideologia sovietică a moldovenismului devenind nu doar un argument istoriografic ci și o politică de substituie a identității românești în favoarea identității moldovenești promovată de autoritățile centrale sovietice prin intermediul științei istorice, învățământului și manualelor școlare, în special a celor din domeniul umanitar – abecedar, limba moldovenească și istorie.

Mărturii orale

Demir DRAGNEV, născut la 27 iulie 1936 în s. Cureșnița, r. Soroca, doctor habilitat în științe istorice (1992), prof. univ. (1995), director al Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei (1994–2006), membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei (1995). Autor a peste 200 de lucrări științifice și științifico-didactice, inclusiv 9 monografii dintre care: *Сельское хозяйство феодальной Молдавии* (1975); *Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până la începutul sec. al XIX-lea* (1992); *Țara Moldovei în epoca Luminilor* (1999) etc. Lucrează la Institutul de Istorie din 1957. Interviu realizat de Lidia Prisac pe 26 și 27 iunie 2012, la Chișinău.

Referințe bibliografice:

[1] King Charles, *Moldovenii, România, Rusia și politica culturală*. Chișinău: Editura Arc, 2002, p. 63-88.

[2] Cojocar Gheorghe, *Conștiința istorică, identitate de stat și identitate etnoculturală în Republica Moldova (Reînodarea firului istoriei și pășirea în modernitate)*. In: Akademos. Revistă de Știință, Inovare, Cultură și Artă, 2009, nr. 2 (13), p. 63.

[3] *Молдавия в великой семье республик Советского Союза*. Сб. статей. Кишинев, 1941.

[4] King Charles, *Politica culturală sovietică în Basarabia de la anexare până la Perestroikă*. In: Sub povara graniței imperiale (A. Pop (ed.)). București: Editura Recif, 1993, p. 89.

[5] *Ibidem*, p. 90.

[6] Chifu Iulian, *Basarabia sub ocupație sovietică și tentative contemporane de revenire sub tutela Moscovei*. București: Politeia-SNSPA, 2004, p. 121.

[7] *Academia de Științe a Moldovei: Istorie și contemporaneitate, 1946–2006*. Chișinău: Știința, 2006, p. 28.

[8] Dolghi Adrian, *Politica statului sovietic în domeniul învățământului istoric superior în perioada anilor 1944–1965. (În baza materialelor din RSSM)*. Teză de doctor în istorie. Chișinău, 2010, p. 51.

[9] Dragnev Demir, *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în Țările Române. Studii și materiale*. Chișinău: Cartdidact, 2012, p. 517.

[10] Нарцов Н. А., *Борьба за Жовтень на Молдавию*. Тирасполь, 1932.

[11] Дембо В. О., *Советская Молдавия и бессарабский вопрос*. Москва, 1925; Idem, *Бессарабское крестьянство под властью кулаков и помещиков*. Москва, 1931; Бантке С. С., *10 лет борьбы против румынских бояр*. Москва-Ленинград, 1928; Галайда К., *Украденная страна*. Москва, 1928.

[12] Борисюк И. С., Мамаев П. В., *Молдова Советикэ*. Тираспол, 1938.

[13] *Academia de Științe a Moldovei: Istorie...*, p. 29.

[14] Dragnev Demir, *op. cit.*, p. 518.

[15] Манусевич А. Я., *История захвата Бессарабии Румынией*. In: Исторический журнал, 1940, № 8. Vezi: Dragnev Demir, *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în Țările Române...*, p. 517.

[16] **Vladimir Piceta** (1878–1947), istoric. Membru titular al Academiei de Științe din RSS Belarus (1928, exclus – 1930, restabilit – 1940), membru corespondent (1939), membru titular (1946) al AȘ URSS. Rector al Universității de Stat din Belarus (1921–1929), în 1930 este arestat și deportat (5 ani), șef de secție la Institutul de Istorie (1937), vicedirector la Institutul de Slavistică (1946), ambele institute aparținând AȘ URSS. În vara anului 1945 a condus Comisia CC al PCUS(b) care a controlat activitatea Institutului de Istorie, Economie, Limbă și Literatură de pe lângă Consiliului Comisarilor Poporului al RSSM. Comisia a formulat un șir de recomandări în vederea ameliorării situației, inclusiv fondarea Filialei Moldovenești a AȘ URSS. Vezi: <http://nasb.gov.by/rus/members/academicians/picheta.php>.

[17] Dragnev Demir, *op. cit.*, p. 522

[18] *Ibidem*.

[19] *Academia de Științe a Moldovei: Istorie...*, p. 33.

[20] Dragnev Demir, *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în Țările Române...*, p. 522.

[21] **Veaceslav Volghin** (1879–1962), istoric. A făcut studii la Universitatea din Moscova

(1897–1908). Din 1914 a predat la Universitatea Șeneavski, profesor la Universitatea din Moscova (1919–1930), membru al Colegiului științific de stat (1919–1929), rector al Universității din Moscova (1921–1925), decan la Facultatea de Etnologie a Universității din Moscova (1925–1930), membru al AȘ URSS (1930), vicepreședintele AȘ URSS (1942–1953). Vezi: Волгин Вячеслав Петрович, *Большая советская энциклопедия*.

[22] *Academia de Științe a Moldovei: Istorie...*, p. 33.

[23] Jarcuțchi Ion, *File din istoricul Academiei de Științe (65 de ani de la formarea primelor instituții academice din Republica Moldova)*. In: Akademos. Revistă de Știință, Inovare, Cultură și Artă, 2011, nr. 2, p. 15.

[24] **Vasilie Senchevici** (1905–1954), istoric, doctor în istorie. Studii – Școala de cadre sovietice și de partid, cursuri pedagogice din Odesa (1926–1929), Institutul Pedagogic din Tiraspol (1938). Lucru pedagogic (din 1929), director al Institutului de Istorie, Economie, Limbă și Literatură (1940–1946), al Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Bazei Moldovenești a AȘ URSS (1946–1947), conferențiar (1947), ulterior, docent la Universitatea de Stat din Chișinău. Vezi: *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*, vol. 6, Chișinău, 1976, p. 112.

[25] **Ivan Ciobanu (Ceban)** (1910–?), lingvist, folclorist. Doctor habilitat în filologie (1975). Studii superioare – Institutul Învățământului Public din Tiraspol (1932). A activat pe tărâmul pedagogic și științific din 1933, a colaborat la ziarul *За Советскую Молдавию* (*Pentru Moldova Sovietică*) și Comitetul Unional de Radio din Moscova (1942–1944), șef de sector la Institutul de Istorie, Economie, Limbă și Literatură (1945–1946), director al Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Bazei/Filialei Moldovenești a AȘ URSS (1946–1952), al Institutului Pedagogic „I. Creangă” din Chișinău (1952–1956), șef de sector la Institutul de Istorie, Limbă și Literatură, apoi Institutul de Limbă și Literatură al AȘM (din 1956). Vezi: *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*, vol. 7, Chișinău, 1977, p. 354.

[26] **Andrei Borșci** (1908–?), lingvist, profesor (1966). Studii superioare – Universitatea de Stat din Leningrad. A activat în calitate de direc-

tor al Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Filialei Moldovenești a AȘ URSS (1952–1958), șef de catedră la Universitatea de Stat din Moldova (din 1952). Vezi: *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*, vol. 1, Chișinău, 1970, p. 471.

[27] **Nicolae Berezneakov** (1910–?), istoric, doctor (1941), doctor habilitat în istorie (1960). Studii superioare – Universitatea de Stat din Leningrad (1937). A activat în calitate de colaborator științific la Institutul de Istorie, Economie, Limbă și Literatură (din 1940), apoi la Institutul de Istorie, Limbă și Literatură al Bazei/Filialei Moldovenești a AȘ URSS, colaborator științific superior la Institutul de Istorie al AȘ RSSM. Vezi: *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*, vol. 1, Chișinău, 1970, p. 402.

[28] *Arhiva Academiei de Științe a Moldovei* (În continuare AAȘM), F. 3, inv. 1, d. 1, f. 121.

[29] **Naum Narțov** (1894–?), istoric, doctor habilitat în istorie, profesor (1945). Desfășoară activitate pedagogică la instituțiile preuniversitare din Ananiev și Balta (1910–1930), la Institutul Pedagogic din Tiraspol (1930–1940), colaborator la Institutul de Istorie al AȘ URSS (1941–1944), profesor și șef de catedră la Institutul Pedagogic din Chișinău (din 1945), colaborator științific (din 1946) la Institutul de Istorie, Limbă și Literatură, colaborator științific superior (1958–1960) la Institutul de Istorie al Bazei/Filialei Moldovenești a AȘ URSS. Vezi: *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*, vol. 4, Chișinău, 1974, p. 463.

[30] **Eugeniu Russev** (1915–1982), istoric și filolog, arheograf. Doctor în istorie (1951), membru corespondent al AȘM (1961). Studii superioare – Universitatea din București (1934–1939) și doctorantura Institutului de Istorie al AȘ URSS. A activat în calitate de șef de bibliotecă la o catedră a Universității din București (1939–1940), cercetător științific (1943–1952), redactor, secretar științific, șef de sector la Institutul de Istorie, Limbă și Literatură (din 1958 la Institutul de Istorie) al Filialei Moldovenești a AȘ URSS (1952–1961), director al Institutului de Istorie (1961–1970), cercetător științific superior la Institutul de Limbă și Literatură al AȘM (1970–1982). Vezi: *Membri Academiei de Științe a Moldovei. Dicționar 1961–2006*. Chișinău: Știința, 2006, p. 252–253.

[31] AAȘM, F. 3, unv. 1, d. 10, f. 1-3 ; Левит И. И. Евгений Михайлович Руссев – штрихи к портрету. În: Stratum plus, 2005-2009, № 6, p. 13.

[32] AAȘM, F. 3, unv. 1, d. 10, f. 3.

[33] *Ibidem*, f. 11.

[34] *Ibidem*, f. 8-9.

[35] *Ibidem* 21-22.

[36] Eremia Mihai, *Facultatea de Istorie din cadrul Institutului Pedagogic Moldovenesc (1941-1944)*. În: Conferința corpului didactico-științific „Bilanțul activității științifice a USM pe anii 1998/99”, 27 septembrie – 2 octombrie 2000. Rezumate ale comunicărilor. Chișinău, 2000, p. 294.

[37] **Zinaida Udalțova** (1918-1987), istoric bizantinist. Doctor (1945), doctor habilitat (1961) în istorie, profesor (1968), membru corespondent al AȘ URSS (1976). Studii superioare – Universitatea din Moscova (1940). A lucrat ca lector la Institutul de Învățători și Institutul Pedagogic Moldovenesc (evacuat la Buguruslan), apoi la Institutul Pedagogic din Chișinău (1941-1945), Universitatea din Moscova (din 1946), colaborator științific (1949-1951), șef de sector (1961-1968) la Institutul de Istorie al AȘ URSS, șef de sector la Institutul de Slavistică și Balcanistică (1968-1970), șef de sector (1970-1980), director al Institutului de Istorie Universală al AȘ URSS (1980-1987). Vezi: Удалцова З. В. pe <http://www.vremennik.biz/auct/удальцова-з-в>.

[38] **Iachim Grosul** (1912-1976), istoric. Doctor (1944), doctor habilitat (1955) în istorie, profesor (1957), membru titular al AȘM (1961), membru corespondent al AȘ URSS (1966). Studii superioare – Institutul Pedagogic din Tiraspol (1933-1937). A activat în calitate de lector și decan la același institut (1937-1939), director de școală, lector, decan la Institutul Pedagogic Moldovenesc Unit, evacuat la Buguruslan, Rusia (1941-1944), decan la Institutul Pedagogic din Chișinău (1944-1946), decan (1946-1947) și șef de catedră la Universitatea de Stat din Moldova (1947-1959), director adjunct al Bazei Moldovenești a AȘ URSS (1947-1949), vicepreședinte (1949-1954) și președinte (1954-1961) al Prezidiului Filialei Moldovenești a AȘ URSS, director al Institutului de Istorie (1958-1961) al Filialei Moldovenești a AȘ URSS, președinte al AȘM

(1961-1976). Vezi: *Membrii Academiei de Științe a Moldovei. Dicționar 1961-2006*. Chișinău: Știința, 2006, p. 77-78.

[39] Eremia Mihai, *Op. cit.*, p. 294.

[40] AAȘM, F. 3, inv. 1, d. 10, f. 54-56.

[41] Dolghi Adrian, *op. cit.*, p. 93.

[42] AAȘM, F. 3, inv. 1, d. 10, f. 61.

[43] *Ibidem*, f. 63-64.

[44] AAȘM, F.3, inv. 1, d. 14, f. 9-10.

[45] Interviu realizat de Lidia Prisac cu membrul corespondent Demir Dragnev pe 26 iunie 2012.

[46] Jarcuțchi Ion, *op. cit.*, p. 34.

[47] *Ibidem*, p. 40.

[48] AAȘM, F. 3, inv. 1, d. 14, f. 29.

[49] *Советская Молдавия в борьбе против фашистских захватчиков* (1944, responsabil V. Senchevici); *О взаимоотношениях Молдавии с Московским государством в XV-XVIII вв.* În: Вопросы истории, 1945, № 2; Сенкевич, В. М., *Исторические связи молдавского народа с великим русским народом* (1947) ș.a.

[50] Interviu realizat de Lidia Prisac cu membrul corespondent Demir Dragnev pe 26 iunie 2012.

[51] Dragnev Demir, *op. cit.*, p. 519.

[52] **Boris Grecov** (1882-1953), istoric. Profesor (1914), membru titular al AȘ URSS (1935). A activat în calitate de profesor la instituții preuniversitare din Petersburg, colaborator al Comisiei de Arheografie din Rusia (1914-1917), profesor la Universitatea din Simferopol (1918-1921), în 1921 a revenit la Petersburg unde a activat în cadrul Academiei de Științe și Arhivei Istorice Centrale. Director al Secției Leningrad a Institutului de Istorie (1936) al AȘ URSS și director al acestui institut (1937-1953), director al Institutului de Istorie a Culturii Materiale al AȘ URSS (1944-1946), al Institutului de Slavistică (1946-1951). Membru al Academiei de Științe din Bulgaria și Polonia (1946). Vezi: Д. С. Лихачёв, *Подлинный глава советской исторической науки* – <http://www.prilib.ru/history/pages/item.aspx?itemid=488>.

[53] **Ana Pankratova** (1897-1957), istoric. Membru corespondent (1940), membru titular (1953) al AȘ URSS, membru titular al AȘ RSS Belarus (1940), membru corespondent al Academiei

lor de Științe din Republica Democrată Germania și România, membru de onoare al AȘ din Ungaria. A activat în calitate de profesor la instituțiile de învățământ superior din Leningrad, Moscova și Samara, precum și la Institutul de Istorie al AȘ URSS (din 1939), redactor - șef al revistei *Вопросы истории* (1953–1957). Vezi: Сидорова, Л. А., *Анна Михайловна Панкратова (1897–1957)*. În: *Историки России. Биографии*. М.: РОССПЭН, 2001, p. 685–690; *Большая советская энциклопедия* - <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/118249/Панкратова>

[54] **Aleksandr Udalțov** (1883–1958), istoric, membru corespondent al AȘ URSS (1939). Profesor la Universitatea de Stat din Moscova (1919–1941), șef de secție la Institutul de Istorie al AȘ URSS (1938–1946), director al Institutului de Istorie a Culturii Materiale al AȘ URSS (1946–1956). Vezi: *Большая советская энциклопедия* - <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/142388/Удальцов>

[55] **Nicolai Derjavin** (1877–1953), filolog slavist, istoric. Profesor (1921), membru titular al AȘ URSS (1931). Rector al Universității din Leningrad (1922–1925), șef de catedră la aceeași universitate (1925–1953) și la Universitatea de Stat din Moscova (1943–1948), director al Institutului de Slavistică din Leningrad al AȘ URSS (1931–1934), director al Secției Leningrad a Institutului de Slavistică (1947–1953). Membru de onoare al Academiei de Științe din Bulgaria (1946). Vezi: *Большая советская энциклопедия* - <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/83587/Державин>; <http://litmostki.ru/derjavin/>

[56] Dolghi Adrian, *Despre cum s-a scris istoria Moldovei în URSS – un exemplu tipic al imixtiunii politicului în viața didactico-științifică*. În: Transilvania, Serie nouă, anul XXXVII (CXIII). Sibiu, 2008, nr. 11, p. 69–75. Vezi pe: <http://adolghii.blogspot.com/2010/02/despre-cum-s-scris-istoria-moldovei-in.html>

[57] **Alexandru D. Xenopol** (1847–1920), istoric, sociolog, economist, filosof. Membru titular al Academiei Române (1893). Studii superioare - Universitatea din Iași (1867–1871). Profesor de liceu la Iași (1871–1876), prim-procuror al Tribunalului din Iași (1876–1878); șef de Catedră Istorie a Românilor (din 1878), de Catedră de Istorie

Universală (1891–1915), rector (1898–1901) al Universității din Iași. Membru titular al Academiei de Științe Morale și Politice din Paris (1901) și al Institutului Internațional de Sociologie (1900). Vezi: Maței I., *Figuri ieșene*, vol. 2. Chișinău: Universitas, 1993, p. 390–391; Jarcuțchi, I., *Comisia gubernială științifică a arhivelor din Basarabia*. Chișinău: Institutul de Studii Enciclopedice, 2011, p. 180–181.

[58] **Dimitrie Onciul** (1856–1823), istoric român. Doctor în filozofie (1884), membru corespondent (1889) și titular (1905) al Academiei Române. Studii superioare - Universitatea din Cernăuți (1876–1879), Universitatea și Institutul de Istorie a Austriei din Viena (1879–1881). Profesor la instituții preuniversitare din Cernăuți (1885–1896), profesor universitar (din 1896) și decan (1919–1923) la Universitatea din București, director general al Arhivelor Statului (1900–1923), președinte al Academiei Române (1920–1923). Membru (1910–1919), președinte (1919–1923) al Comisiei Monumentelor Istorice. Vezi: Bogdan-Alexandru Halic, *Repere cronologice. Date despre viața și opera lui Dimitrie Onciul*. Pe: <http://acad.ro/carti2006...DOnciul.doc>; *Dimitrie Onciul*. În: *Enciclopedia României*. http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Dimitrie_Onciul.

[59] **Nicolae Iorga** (1871–1940), istoric, critic literar, documentarist, enciclopedist; om politic și de stat român. Doctor în filosofie (1893). Membru corespondent (1893) și titular (1910) al Academiei Române. Studii superioare - Universitatea din Iași (1889). A lucrat în calitate de profesor universitar la universitățile din Iași (din 1894) și București, în ultima mai deținând ulterior funcțiile de decan (1928) și rector (1929), președinte al Secțiunii de Istorie a Academiei Române (1924–1927). A participat activ în viața politică fiind lider de partid, deputat și senator, ministru și prim-ministru al României. A fondat un șir de instituții românești de cercetare și renumita Universitate de Vară din Vălenii de Munte. Doctor Honoris Causa al 11 universități din România și din străinătate. Vezi: Theodorescu Barbu, *Nicolae Iorga. 1871–1940. Biobibliografie*. București, 1976; *Dicționar enciclopedic român*, vol. 2, București, 1964, p.851–852.

[60] **Constantin C. Giurescu** (1901–1977), istoric și om politic. Doctor (1925), membru titular al Academiei Române (1974). Studii superioare – Universitatea din București (1922). A lucrat în calitate de docent (1925), profesor universitar la Universitatea din București (1926–1948), 1963–1975), cercetător științific principal la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” (1956–1963). În 1950 este arestat și închis la Sighet, timp de 5 ani. Fondator al Institutului de Istorie Națională (1941). Vezi: *Constantin C. Giurescu*. În: *Enciclopedia României*. http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Constantin_C._Giurescu

[61] Interviu realizat de Lidia Prisac cu membrul corespondent Demir Dragnev pe 26 iunie 2012.

[62] Dragnev Demir, *op. cit.*, p. 525.

[63] *Ibidem*, p. 526.

[64] **Macari Radul** (1910–1971), geograf, om politic și de stat. Doctor în geografie (1951), membru corespondent al AȘM (1961). Studii superioare – Institutul Pedagogic din Tiraspol (1933). A activat în calitate de conferențiar, director adjunct, director al Institutului Pedagogic din Tiraspol (1933–1940) și al Institutului Pedagogic din Chișinău (1940–1942). A lucrat în organele de partid și de stat ale RSSM: comisar al Poporului pentru Învățământ (1942–1944), locțiitor al președintelui Sovietului Comisarilor Poporului (1944–1946), secretar al CC al PCM (1947–1948). În sectorul academic a activat în calitate de: vicepreședinte al Bazei Moldovenești a AȘ URSS (1947), șef al Secției Economie a Filialei Moldovenești a AȘ URSS (1949–1960), director (1960–1961), vicedirector (1961–1965) al Institutului de Economie al AȘM, director al Secției de Geografie a AȘM (1965–1971). Vezi: *Membrii Academiei de Științe a Moldovei. Dicționar 1961–2006*. Chișinău: Știința, 2006, p. 245–246.

[65] **Artiom Lazarev** (1912–1999), istoric, om politic și de stat. Doctor habilitat în istorie (1976), profesor (1977), membru corespondent (1970), membru titular (1976) al AȘM. Studii superioare – Institutul Pedagogic din Tiraspol (1933–1938). A activat în organele de partid și de stat ale RSSM: șef al Secției de învățământ din Chișinău și ministru al Învățământului (1946–1951), secretar al CC al PCM (1951–1953), ministru al Culturii

(1953–1963). Din 1963 s-a încadrat în munca științifică, de organizare a științei și a învățământului universitar: șef de sector la Institutul de Istorie al AȘM (1963–1968), rector al Universității de Stat din Moldova (1968–1974), academician coordonator al Secției de Științe Socio-Umanistice a AȘM (1974–1978), vicepreședinte al AȘM (1974–1977). Vezi: *Membrii Academiei de Științe a Moldovei. Dicționar 1961–2006*. Chișinău: Știința, 2006, p. 89–90.

[66] **Filip Grecul** (1916–?), istoric. Doctor habilitat în istorie (1962). Studii superioare – Institutul Pedagogic „T. G. Șevcenko” din Tiraspol (1938–1941) și Institutul Pedagogic din Krasnodar (1941); doctorantura Institutului de Istorie al AȘ URSS (1945–1948). A lucrat în calitate de colaborator științific superior la Institutul de Istorie, Limbă și Literatură (1949–1958) și la Institutul de Istorie (din 1958) al Filialei Moldovenești a AȘ URSS, ulterior al AȘM. Vezi: *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*, vol. 2, Chișinău, 1971, p. 185.

[67] **Nikolai Mohov** (1904–1983), istoric. Doctor habilitat în istorie (1965), profesor (1966), membru corespondent al AȘM (1972), Studii superioare – Universitatea de Stat din Leningrad (1922–1926) și doctorantura la aceeași instituție (1942–1945). În RSSM a activat în calitate de lector superior la Institutul Pedagogic din Chișinău (1945), de conferențiar, șef de catedră, profesor la Universitatea de Stat din Moldova (1946–1960); șef de sector (1947–1951), cercetător științific superior (1951–1956), director adjunct (1956–1958) al Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Bazei/Filialei Moldovenești al AȘ URSS, director adjunct (1958–1971) al Institutului de Istorie al AȘM, cercetător științific superior (1971–1982), consultant științific (1982–1983) la Secția de Et-nografie și Studiul Artelor a AȘM. Vezi: *Membrii Academiei de Științe a Moldovei. Dicționar 1961–2006*. Chișinău: Știința, 2006, p. 226–227.

[68] **Dmitrii Șemeakov** (1916–?), istoric, doctor habilitat în istorie (1964), profesor (1965). Studii superioare – Institutul Pedagogic din Gorki (azi Nijnii Novgorod) (1938). Activează în domeniul pedagogic din 1931. Lector superior la Institutul de Medicină din Chișinău (1945–1948), șef de catedră la Institutul Pedagogic din Chișinău

(1948–1954) și la Universitatea de Stat din Moldova (din 1954). Vezi: *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*, vol. 7, Chișinău, 1977, p. 378.

[69] **Lev Cerepnin** (1905–1977), istoric, specialist în domeniul istoriei medievale. Doctor (1942), doctor habilitat (1947) în istorie, profesor (1947), membru titular al AȘ URSS (1972). Studii superioare – Universitatea de Stat din Moscova (1922–1925). A lucrat la Arhiva Centrală a Actelor Vechi din URSS și pe tărâmul pedagogic. Lector la Institutul de Istorie și Arhiva din Moscova (1942), ulterior, profesor la Universitatea de Stat din Moscova (din 1942), colaborator științific superior (din 1946), șef de sector (din 1951), șef de secție (din 1969) la Institutul de Istorie (din 1968 Institutul de Istorie URSS) al AȘ URSS. Vezi: *Советская историческая энциклопедия*. În: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/sie/19862/ЧЕРЕПНИН>; http://history-x.ru/03/23/005_01.htm

[70] **Serghei Trapeznikov** (1912–1984), istoric, om de partid. Doctor habilitat în istorie (1957), profesor (1960), membru corespondent al AȘ URSS (1976). Studii superioare – Institutul Pedagogic „V. I. Lenin” din Moscova (1946), Școala Superioară de Partid de pe lângă CC al PCUS (1944–1946), doctorantura Academiei de Științe Sociale de pe lângă CC al PCUS (1946–1948). A activat în calitate de director al Școlii Republicane de Partid de pe lângă CC al PCM, redactor-șef al revistei „Comunistul Moldovei” (1948–1956), colaborator al aparatului CC al PCUS (1956–1959), vicerector al Școlii Superioare de Partid de pe lângă CC al PCUS (1960–1965), șef al Secției de știință și a instituțiilor de învățământ al CC al PCUS (1965–1983). Vezi: *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*, vol. 6, Chișinău, 1976, p. 435; *Большая советская энциклопедия*. În: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/140851/Трапезников>; http://poddonmsk.ru/skati-0/Трапезников,_Сергей_Павлович

[71] **Tatiana Passek** (1905–1968), arheolog, specialist în domeniul neolitului, eneolitului și epocii de bronz în Europa de Sud-Est. Doctor (1934), doctor habilitat (1947) în istorie. Studii superioare – facultatea și doctorantura Universității din Leningrad (1930). A activat în calitate de colaborator științific la Academia de Istorie a Culturii Materiale din Leningrad (1930–1932),

de colaborator științific superior la Institutul de Arheologie al AȘ URSS (1932–1968). Din 1947 a condus expediția arheologică a Institutului de Arheologie în RSSM. Vezi: *Большая советская энциклопедия*. În: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/118879/Пассек>; <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1087232>; <http://www.ussr-encyclopedia.ru/?aid=56820>;

[72] **Gheorghe Bogaci** (1915–1991); istoric și critic literar, folclorist. Doctor în filologie (1964). Studii superioare – Universitatea din Iași (1938). A activat în calitate de asistent la catedra de slavistică a aceleiași instituții universitare (1938–1940), profesor la instituții preuniversitare (1940–1941). Colaborator la Institutul de Istorie, Limbă și Literatură al Bazei/Filialei Moldovenești a AȘ URSS (1946–1951), conferențiar la Institutul Pedagogic din Bălți (1951–1953), șef de secție la Institutul de Republican de Perfecționare a Cadrelor Didactice (1953–1965), colaborator științific superior la Institutul de Limbă și Literatură al AȘM (1965–1971), profesor la Institutul Pedagogic din Irkutsk (1971–1980). Vezi: *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*, vol. 1, Chișinău, 1970, p. 449; http://www.crispedia.ro/Gheorghe_Bogaci; http://irkipedia.ru/content/bogach_georgiy_feodosevich; <http://www.moldovenii.md/ru/people/733>.

[73] **Alexandru Kidel** (1904–1986), bibliolog, istoric și istoric literar. Studii superioare – Universitatea din Iași (1925–1928), Institutul Pedagogic din Chișinău (1948–1952). A practicat avocatura în Basarabia (1929–1940), a activat în calitate de bibliograf la biblioteca Institutului de Istorie, Economie, Limbă și Literatură (1940–1941), cercetător științific, director al bibliotecii Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Bazei/Filialei Moldovenești a AȘ a URSS (1944–1961), director al bibliotecii Secției de Științe Socioumane a Academiei de Științe a Moldovei (1961–1963), apoi bibliotecar la Biblioteca Științifică Centrală a AȘM. Vezi pe: <http://bsclupan.asm.md/?lng=2&action=show&cat=91&obj=147>.

[74] Matveev Sergiu, *Procesele etno-culturale din spațiul carpato-nistean în secolele II–XIV. Istoriografia sovietică*. Chișinău. Pontos, 2009, p. 22.

[75] *Academia de Științe a Moldovei: Istorie...*, p. 216.

- [76] Interviu realizat de Lidia Prisac cu membrul corespondent Demir Dagnev pe 26 iunie 2012.
- [77] Țurcanu Ion, *Istoriografia din Moldova Sovietică între știință și propagandă*. În: Revista de Istorie a Moldovei, 1994, nr. 3-4, p. 11; Xenofontov Ion: *Mișcarea națională din RSS Moldovenească în istoriografie: premise, evoluție, consecințe*. În: Sfârșitul regimurilor comuniste. Cauze. Desfășurare. Consecințe. Cluj-Napoca: Argonaut, 2011, p. 396.
- [78] Dagnev Demir, *op. cit.*, p. 527.
- [79] *Ibidem*, p. 528.
- [80] Lazarev Artiomi, *Cum a fost scrisă istoria Moldovei*. În: Nistru, 1989, nr. 2, p. 136.
- [81] **Constantin Cernenco** (1911–1985), om de partid și de stat. Studii - Școala Superioară de Partid de pe lângă CC al PC(b)US din Moscova (1943–1945), Institutul Pedagogic din Chișinău (1953). În organele de partid a lucrat din 1933, ocupând diferite posturi. Între anii 1948–1956 a exercitat funcțiile de șef al Secției de propagandă și agitație a CC al PCM, după care au urmat cele de șef de sector la CC al PCUS (1956–1960), șef al secretariatului Prezidiului Sovietului Suprem al URSS (1960–1965), al Secției generale (1965–1982), de secretar (1976–1984) și de secretar general (1984–1985) al CC al PCUS și de președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS (1984–1985). Vezi pe: <http://www.praviteli.org/ussr/ussr1/chernenko.php>; <http://kremlion.ru/praviteli/chernenko/>.
- [82] Dagnev Demir, *op. cit.*, p. 527.
- [83] *Ibidem*, p. 529.
- [84] *Двадцать пять лет Молдавской Советской Социалистической Республики (материалы для докладчиков*. Кишинев, 1949. Responsabil de publicație V. I. Ovcinnikov.
- [85] Dolghi Adrian, *Politica statului sovietic în domeniul învățământului istoric...*, p. 147.
- [86] Lazarev, Artiomi, *op. cit.*, p. 135.
- [87] Van Meurs, Wilhelm Petrus, *op. cit.*, p. 212.
- [88] Lazarev Artiomi, *op. cit.*, p. 135-136.
- [89] *История Молдавской ССР*, Кишинев, 1951.
- [90] Dagnev Demir, *op. cit.*, p. 527.
- [91] Interviu realizat de Lidia Prisac cu membrul corespondent Demir Dagnev pe 26 iunie 2012.
- [92] IpatencoPiotr, *Un prinos la dezvoltarea culturii moldovenești*. În: Moldova Socialistă, 2 iulie 1952, p. 2.
- [93] DagnevDemir, *op. cit.*, p. 527.
- [94] MatveevSergiu, *op. cit.*, p. 55.
- [95] *XX съезд КПСС и задачи исследования истории партии*. În: Вопросы истории, 1956, № 3, c. 3-12.
- [96] *Ibidem*, p. 3.
- [97] *Ibidem*, p. 3-12.
- [98] *Ibidem*, p. 12.
- [99] Пыжиков А.В., *Историческая наука в годы «оттепели»*. În: Социально-гуманитарные знания, 2000, № 6, c. 223.
- [100] Dolghi Adrian, *Consecințele contradicțiilor ale Congresului XX al PCUS în domeniul învățământului istoric superior din URSS*. In: Studia Universitatis. Revistă științifică a Universității de Stat din Moldova. Seria Științe umanistice, 2009, nr. 4, p.56.
- [101] Пыжиков А.В., *op. cit.*, p. 221-230.
- [102] AAȘM, F. 18, inv. 1, d. 1, d. 40-46.
- [103] Dolghi Adrian, *Politica statului sovietic în domeniul învățământului istoric...*, p. 103.
- [104] Dacă primul volum din punctul de vedere al limitelor cronologice era enorm și era compus din 6 secțiuni, cel de-al doilea volum cuprindea doar limitele cronologice de jumătate de secol, de la victoria revoluției din februarie 1917 în Rusia până la mijlocul secolului al XX-lea, însă era compus din 8 secțiuni. Aceasta pentru a demonstra că de la „instalarea puterii sovietice în RSSM” societatea a cunoscut o „înflorire” în toate domeniile vieții și că Basarabia a fost ocupată de „România regală” cunoscând în cadrul acesteia „un regres evident”. De la al doilea volum al *Istoriei Moldovei* reinterpretarea evenimentelor devine o normă pentru istoriografia moldovenească din perioada sovietică.
- [105] Грекул А. В., *Формирование и развитие молдавской социалистической нации*, Кишинев, 1955.
- [106] Cojocaru Gheorghe: *Interviu cu Demir Dagnev, dr. hab. în istorie, prof. univ., membru-corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, director al Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei*. In: Caiete de Istorie, 2004, nr. 2, p. 29.

[107] Interviu realizat de Lidia Prisac cu membrul corespondent Demir Dragnev pe 26 iunie 2012.

[108] AAȘM, F.18, inv. 1, d. 5, f. 55-62.

[109] Constantinov Valentin, *Din 1994 a început o nouă companie revanșardă de mistificare și falsificare a istoriei. Interviu cu academicianul Demir Dragnev la 70 de ani*. In: Revista Română, Iași, 2006, nr. 3, p. 4.

[110] *Ibidem*.

[111] Spre finele anului 1955, RSS Moldovenească era unica republică din URSS care nu dispunea de o organizație științifică proprie de genul Academiei de Științe, fiind ultima republică în care o atare academie a fost înființată. Pentru comparație în statele baltice au fost înființate oficial Academii de Științe de tip sovietic după tratatul de neagresiune dintre Germania și URSS numit și Pactul Ribbentrop-Molotov. Astfel, în Lituania Academia de Științe a fost înființată la 16 ianuarie 1941 (Vezi pe: http://lma.lt/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=161&Itemid=186&lang=en (accesat pe 26 iunie 2012)), în Estonia centrul academic înființat la 28 ianuarie 1938 după anexarea la URSS a fost lichidat la 17 iulie 1940 și reorganizat după modelul sovietic la 28 iunie 1945 (Vezi pe: <http://www.akadeemia.ee/en/academy/history/> (accesat pe 26 iunie 2012)), iar în Letonia Academia de Științe a fost înființată la 14 februarie 1946 (Vezi pe: http://www.lza.lv/index.php?option=com_

[content&task=view&id=279&Itemid=123](#) (accesat pe 26 iunie 2012)).

[112] Мохов Н. А., *Формирование молдавского народа и образование Молдавского княжества*, Кишинев, 1959.

[113] Dolghi Adrian, *Politica statului sovietic în domeniul învățământului istoric...*, p. 104-105.

[114] *Ibidem*.

[115] Сидорова Л. А., „Оттепель” в исторической науке. Советская историография первого послесталинского десятилетия. Москва. Наука, 1997, с. 123.

[116] Dolghi Adrian, *Consecințele contradicțiilor ale Congresului XX...*, p. 56-57.

[117] Dragnev Demir, *op. cit.*, p. 529.

[118] Сенкевич В., *Исторические связи молдавского народа с великим русским народом*. Кишинев, 1947.

[119] Мохов Н. А., *Очерки истории формирования молдавского народа*. Кишинев: Картя Молдовенеаскэ, 1978; Idem, *Studii de istorie asupra formării poporului moldovenesc*. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1983 (cu litere chirilice).

[120] Лазарев А. М., *Образование Молдавской ССР*. Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1949; Idem, *Воссоединение молдавского народа в единое советское государство*. Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1965; Idem, *Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос*. Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1974 и др.

STRUCTURAREA MATERIEI ENCICLOPEDICE: VALENȚE METODICE ȘI FORMATIVE

THE STRUCTURING OF ENCYCLOPEDIA MATERIALS: METHODICAL AND FORMATIVE ASPECTS

Didina ȚĂRUȘ¹

REZUMAT

Este subliniată importanța capitalizării metodice a paradigmei ordinului enciclopedic, oferite de metoda de referințe, pentru a asigura integritatea structurală a materialelor enciclopedice și a crea cunoștințe noi. Totodată, sunt elucidate anumite aspecte ale acestui instrument de structurare și corelare, ca „o formă care va defini autorul”, precum și nivelul de cultură enciclopedică a publicului.

Cuvinte-cheie: material enciclopedic, capitalizarea, paradigmă, metodă de referințe, integritatea structurală.

ABSTRACT

The importance of the capitalization of some methodical possibilities of encyclopedic order paradigm, offered by the reference method, is being stressed, towards the ensuring of the structural integrity of the encyclopedic materials and the creation of new knowledge. At the same time, certain aspects of this structuring/correlation instrument are being emphasized, as a “form that will define the author”, as well as the level of encyclopedic culture that the public possesses.

Preliminarii

În realizarea unei enciclopedii *universale*, care ar putea conține informații/cunoștințe din toate ramurile științei și artei sau *tematice*, specializate într-un anumit domeniu, sunt utilizate diverse abordări de structurare/clasificare a cunoașterii. Însă, în fiecare caz, o enciclopedie este un proiect intelectual și editorial de selectare și teaurizare, de structurare și organizare conform unei ordini specifice a cunoștințelor *preexistente*, fiind prezentate elemente tematice reprezentative – concepte, adevăruri stabilite, aplicații, metode, mecanisme, rezultate teoretice, realizări în plan artistic etc. Astfel, activitatea de elaborare a unei enciclopedii are componenta sa de cercetare, de selectare și organizare a repertoriului terminologic corespunzător în baza registrelor

de termeni pe ramuri, de elaborare a articolelor la tematica selectată, de stabilire a corelațiilor între acestea cu ajutorul referințelor etc.

În limbajul actual al teoriei cunoașterii, conform lui Th. Kuhn, suportul creativității în cercetare este nu atât teoria științifică, cât *paradigma*, o construcție mentală ce constituie baza cercetării practice și a consensului. În această ordine de idei, activitatea enciclopedică de-a lungul secolelor s-a bazat pe diverse modele construite pe parcurs, dar treptat în calitate de paradigmă s-a impus *ordinea enciclopedică*. Ilumiștii s-au apropiat cel mai mult de formularea acestei paradigme, în sec. XVIII. Propunând un mod de definire a ordinei enciclopedice, D. Diderot și J. D'Alembert au oferit un suport teoretic și un instrumentar din care se inspiră și enciclopediștii contemporani.

¹ Didina Țăruș, doctor, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

Valențe metodice în structurarea/integrarea cunoștințelor enciclopedice

Enciclopedia propriu-zisă nu are o istorie prea îndelungată, mai veche fiind tendința omului de a colecta, clasifica și distribui cunoștințele. Primele sisteme de organizare a științelor au fost realizate în Antichitate, fiind cunoscut modelul lui Aristotel. În Evul Mediu, enciclopediile erau concepute ca un cerc închis, al cărui centru simboliza contemplarea adevărului etern, înțelepciunea. La sfârșitul sec. XIII este propus *arborele științelor*, ca imagine a cunoștințelor profane și religioase. Umaniștii *Epocii Renașterii* erau absorbiți de utopia cunoașterii totale, pe care au dedus-o în baza unor principii ale logicii. La începutul sec. XVII, F. Bacon propune conceptul *oceanului cunoașterii*, care începe să înglobeze, pe lângă științele speculative, și pe cele tehnice. În fața unei creșteri considerabile a volumului cunoștințelor, G. Leibnitz aspira la un limbaj exact și universal, ca un repertoriu al lumii vii.

Pe parcursul ultimelor secole au fost elaborate mari lucrări cu caracter enciclopedic, ceea ce justifică formularea problemei existenței unor premise științifice/teoretice în conceperea, structurarea, organizarea lor lexicografică etc. În plan istoric, se constată mai degrabă prevalarea preocupărilor aplicative în acest domeniu. De la enciclopediile antice, cu organizare rudimentară în formă de *liste* de termeni, la *inventarele*, „*oglinzile*” din epoca mijlocie, acestea nu aveau un fundament teoretic clar definit. Abia în Epoca Iluministă se conturează și se afirmă conceptul enciclopediei, prin contribuția semnificativă a lui D. Diderot și J. D'Alembert (*Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, 1751–1772, în continuare – *Enciclopedia*). În epoca contemporană, continuitatea în acest sens se manifestă în valorizarea conceptului lui Diderot și D'Alembert de către autorii Enciclopediei franceze *Universalis*, de către cercetările la nivel universitar. Dezbaterele denotă importanța în plan metodic și

formativ pentru generațiile actuale a abordării conceptuale a lui Diderot și D'Alembert, în particular, a metodei *arborelui*, considerată exemplu de raționalitate enciclopedică clasică, a rolului referințelor [5, 6]. Modelul arborescent de organizare a cunoștințelor despre Univers într-un ansamblu coerent și sintetic, conceput de D'Alembert se bazează pe *Sistemul cunoștințelor umane*, inspirat, la rândul său, din sistemul lui F. Bacon și teoriile epistemologice ale iluminiștilor. *Arborele* are la rădăcină *înțelegerea/percepția umană*, de la care pornesc 3 mari ramuri – *memoria*, *rațiunea* și *imaginația*, în cadrul cărora științele/artele sunt organizate în clase și subclase. Astfel, clasificarea se sprijină nu pe natura obiectului abordat, ci pe modul în care acesta este perceput de către om.

Bineînțeles, în ultimele două secole modalitățile de reprezentare a realității și universului de către științe au evoluat semnificativ. Tabloul general științific al lumii a căpătat un caracter integrativ, neliniar odată cu apariția științelor noi, precum cibernetica, informatica, sinergetica etc., care se fundamentează pe noi paradigme. Prin prisma acestei evoluții, definirea *ordinei enciclopedice* implică noi cercetări, iar o enciclopedie, ca mod de tezurizare și diseminare a cunoștințelor, nu mai poate contribui doar la satisfacerea curiozității omului. Misiunea ei s-a extins la *alimentarea reflecției* colective, care are nevoie să înțeleagă realitatea ce devine tot mai complexă, să soluționeze dileme. Utilizatorul trebuie ajutat să descifreze legăturile existente între cunoștințele umane, oferindu-i-se noi perspective.

În ce privește structurile și metodele actuale de organizare a informațiilor enciclopedice, se impune consemnarea faptului că acestea au drept precursor modelul ce stă la baza organizării *Enciclopediei*, compus din 3 componente principale – *știința/arta* la care se referă fiecare articol enciclopedic (din listă alfabetică); *rangul științei/artei* respective în cadrul *arborelui de clasificare*; *legăturile* articolului cu alte

articole din cadrul aceleiași sau altor științe, reprezentate prin *referințe*. Esența acestui tip de *ordine enciclopedică* constă în localizarea simultană a articolelor atât în cadrul ordinei alfabetic, cât și în cadrul clasificării arborescente a științelor/artelor, integrarea textelor și, implicit, a cunoștințelor înrudite/asociate.

Tipurile de referințe delimitate de către D. Diderot și J. D'Alembert (*gnoseologice, semantice, euristice, epigramatice* sau „*subversive*”) trimit la articole similare/înrudite, la definiții, materiale de aprofundare a cunoștințelor și la context [4]. Utilizarea referințelor în organizarea *Enciclopediei* a fost apreciată de însuși Diderot ca fiind insuficient de sistematică, deși în realitate nu existau așteptări să fie reprodus integral sistemul cunoașterii. J. D'Alembert a formulat astfel scopul: lucrarea își propune să realizeze o combinare metodică a elementelor din diverse științe. Iar *metodic* nu era echivalent cu *sistemic*: în spiritul critic al timpului, se considera că nici chiar fragmentele de „lanț” din cadrul unei științe aparte nu pot fi realizate în totalitate, dar până la a observa legăturile dintre toate științele este departe. Oricare ar fi fost ordinea raționamentelor, oricât de exacte ar fi fost deducțiile, cunoașterea îngloba în mod necesar goluri, deoarece „omul nu este Dumnezeu”. În acest sens, Umberto Eco menționează că, în combinarea metodică a elementelor, *Enciclopedia* relevă mai puțin un *arbore al cunoștințelor* și mai degrabă un *rizom*, care poate să se frângă, ca apoi să-și continue linia.

În cadrul „*Enciclopediei Moldovei*” în 10 volume [1,7] se preconizează aplicarea unui mod de organizare și de acces bazat pe modelul clasic al lui Diderot. Referințele vor fi utilizate în structurarea materiei enciclopedice și, în consecință, la obținerea de informații privind subiecte/teme ce nu sunt tratate autonom în articole aparte sau care sunt abordate succint, precum și informații complementare sau aprofundate din diverse articole asociate/corelate. În corespundere cu funcțiile ce le

exercită în structurarea lucrării în cauză, se delimitează referințele *etimologice, gnoseologice, euristice, semantice și biografice*.

Referințele *etimologice* au rolul de a integra în conținutul articolului explicațiile de ordin lingvistic privitoare la originea și semnificația termenilor, cuvintelor-titlu de articol etc., de ex., AGREGAT (lat. *aggregatum* – reunit); AMFITEATRU (gr. *amphi* – împrejur și *theatron* – teatru) etc. Cu ajutorul referințelor *gnoseologice* se indică articolele unde pot fi găsite informații la teme netratate autonom, de ex.: ABRAZIV (șt. *tehn.*) v. ABRAZARE; ADENOVIROZE (med.) v. VIROZE sau articolele de sinteză ce tratează termeni mai generali din aceeași rubrică tematică cu anumiți termeni particulari/specfici, de ex., AGLOMERAT (geol.) v. VULCANISM; ALDOZE (chim.) v. MONOZAHARIDE; ARMAȘ v. DREGĂTOR (ist., milit.)

Prin intermediul referințelor *euristice* se construiesc trasee de aprofundare a cunoștințelor, spre articole cu informații complementare, corelate, de ex., ACOPERIRE MONETARĂ (econ.) v. ACOPERIRE-AUR, EMISIUNE MONETARĂ, REZERVA VALUTARE ș.a.; CURRICULUM (pedag.) v. CUNOȘTINȚE, POLITICĂ EDUCAȚIONALĂ, PRINCIPIILE DIDACTICII. În alte cazuri, referințele euristice de la articole generale/de sinteză la articole care tratează probleme mai concrete pot contribui la înțelegerea mai profundă, detaliată a unei teme. De ex., de la articolul „FIZICĂ” se pot face trimiteri la științele fizice – ACUSTICĂ, FIZICĂ ATOMICĂ ȘI MOLECULARĂ, FIZICĂ CUANTICĂ, FIZICĂ NUCLEARĂ, ș.a.

Referințele *semantice* se utilizează:

- pentru a indica raporturi de sinonimie, când termenii au același sens, de ex: AFELIU (astron.) v. APOCENTRU; ALEXANDRU MACEDON (ist.) v. ALEXANDRU III CEL MARE;

- pentru a semnala definițiile unor noțiuni/concepte ce sunt prezentate în alte articole;

- pentru a conduce la abrevierea termenului sau de la abreviere la denumirea completă, de ex.: ACTH (*fiziol.*) v. ADRENOCORTICOTROP, HORMON ~ ; ALIANȚA TRATATULUI NORD-ATLANTIC (*milit.*) v. NATO;

- în cazurile în care este inversată succesiunea cuvintelor în titlu, de ex.: ȘCOALA ALEXANDRINĂ (*lingv.*) v. ALEXANDRINĂ, ȘCOALA ~ ; ACORDUL DE LA ALMA-ATA (*ist.*) v. ALMA-ATA, ACORDUL DE LA ~ (21 decembrie 1991);

- când articolul biografic are drept titlu pseudonimul persoanei, trimiterea indicând numele adevărat, de ex., ARGHEZI, TUDOR (*lit.*) v. THEODORESCU, ION N.

Referințele *biografice* se aplică [7]:

- în articole privind legi, reguli, formule, teoreme etc., mașini, aparate etc. ce poartă numele autorului/inventatorului care le-a formulat/descoperit – la articolele despre autorii/inventatorii respectivi, de ex.: ANGSTROM v. ANGSTRÖM, A. I.; CELSIUS, SCARA ~ v. CELSIUS, A.;

- în articole despre științe, teorii, doctrine și școli științifice, curente politice, filosofice, literare, artistice etc. – la articolele despre fondatori și reprezentanți notorii ai acestor științe, școli etc., de ex., AGREGAREA PREFERINȚELOR (*econ.*) v. ARROW, K. J., SEN A.K. etc.; POPORANISM (*lit.*) v. STERE C., HOGAȘ C., SADOVEANU M., GALACTION G. etc.;

- în articole despre activitatea oamenilor politici, savanților, oamenilor de artă etc. – la alte personalități cu care există o legătură strânsă (de ex., EMINESCU, M. v. MAIORESCU, T.) sau care continuă să dezvolte tradițiile științifice sau de creație ale acestora (de ex., ELIADE, M. v. CULIANU, I. P.);

- în articole de sinteză privind un domeniu/temă – la articole consacrate persoanelor care au/au avut un rol definitoriu în domeniul vizat (de ex., RENAȘTERE (*lit.*) v. ARIOSTO, L., CERVANTES, M., SHAKESPEARE, W. etc.).

Valențe formative ale procesului de structurare enciclopedică

În prezent, cunoașterea este segmentată pe domenii tot mai restrânse, spre deosebire de timpurile când omul aspira să cunoască „artele libere” precum gramatica, retorica, dialectica și aritmetica. În acest context, știința enciclopedică, deși cu o identitate neconfirmată pe deplin, are, pe lângă misiunea de cercetare integrativă și multidisciplinară, un rol social de mare importanță. Este vital ca noile descoperiri în biologie, fizică, medicină, chimie etc. să devină cunoscute unui cerc mult mai larg decât cel al specialiștilor în domeniu. Enciclopediile și dicționarele, lucrări unice elaborate prin selectare, sinteză și simplificare, trebuie să asigure accesul publicului larg la cunoașterea specializată. Adaptarea propriilor raționamente de către autorii-specialiști prin intermediul unei culturi generale, științifice și umaniste face posibilă extinderea dialogului științelor în afara mediului savanților, cuprinzând publicul larg, media, instituțiile de educație și cultură.

În planul realizării rolului său, enciclopediile epocii moderne, structurate ca „înlănțuiri de cunoștințe”, oferă o perspectivă oarecum neașteptată referințelor – componentă a ordinii de organizare și acces. Astfel, D. Diderot considera referințele drept cea mai importantă componentă a metodei propuse. În viziunea sa, lista alfabetică a articolelor reprezenta „dezordinea” impusă materialului enciclopedic, referințele fiind instrumentul prin care se refac legăturile, se reintegrează conținutul sistematizat/clasificat conform modelului arborelui. Deși în cadrul articolului programatic „*Enciclopedia*” din ediția menționată acesta recunoștea că lucrarea este cel mai puțin reușită anume la acest capitol, tot acolo el explică și motivul, apreciind că este practic imposibil ca editorul să realizeze perfect acest lucru, buna ordonare a articolelor pe măsură ce erau scrise fiind o problemă deloc simplă.

În etapa actuală, savanții continuă să dea diverse interpretări acestei aprecieri critice a

lui D. Diderot [4, 5, 6]. Edificatoare pentru abordarea prezentei teme este ipoteza formulată într-un studiu de filozofie [4] și anume – Diderot a accentuat nu doar faptul că *Enciclopedia* este o tentativă de a aplica un nou tip de organizare a cunoștințelor, dar și că această operă *este inseparabilă de efortul de a produce un nou tip de savant*, de a valorifica din plin rolul metodei referințelor în obținerea ansamblului de cunoștințe „înlănțuite”. Un enciclopedist al epocii iluministe, legat de alți membri ai societății unde comunicarea spirituală era importantă, avea conștiința că adevărul este un produs al istoriei. El se definea prin capacitatea de a înțelege istoricitatea cunoașterii sale, deci și imperfecțiunea unei opere colective, ca întreprindere de furnizare a unor cunoștințe ce vor fi depășite de progresul spiritului uman. Or, prin această prismă, deficiențele *Enciclopediei* nu sunt legate doar de realizarea editorială; în mare măsură ele țin de natura imperfectă, incompletă a cunoașterii. Calitatea precară a referințelor reflecta faptul că lucrarea era un produs al procesului de elaborare extins pe mai mulți ani și care în mod necesar urma să fie ameliorată.

Însă recunoașterea deficiențelor legate de utilizarea referințelor ca raporturi între subiecte/teme înrudite, complementare sau opuse, a faptului că acest instrument nu poate fi aplicat perfect nu diminuea rolul lor în „comunicarea” dintre autorii articolelor. Utilizarea referințelor de la o temă/articol la alta a fost asimilată cu „geometrizarea” cunoștințelor, după cum matematicienii fac trimiteri la teoreme, probleme matematice atunci când demonstrează anumite adevăruri. De fapt, referințele permit *redefinirea condițiilor de îmbogățire a cunoștințelor*, respectiv, cultura științifică a unui autor enciclopedist fiind diferită de cea a unui autor comun prin faptul că generează creșterea masei cunoștințelor. Ele sunt esențiale deoarece, prin intermediul lor, textul produce autori și nu pot fi considerate doar un mod de ordonare din exterior, de către editori. D. Diderot sublinia

că misiunea *Enciclopediei* nu poate fi completă dacă ea nu contribuie la devenirea enciclopediștilor. Exegeții evidențiază miza lui pe faptul că *Enciclopedia*, ale cărei ordine și unitate depind în mare măsură de referințe, va produce un nou tip de savant – enciclopedist, că forma enciclopedică își va defini propriii săi autori [5, 6]. În opinia noastră, acest demers este plauzibil și justificat, iar argumentele rămân valide și deosebit de actuale. În termenii lui Michel Foucault [3], s-ar putea spune că enciclopedia este un *produs istoric ce contribuie la crearea unui „ethos filosofic”* caracteristic modernității, unei culturi a cunoașterii.

În concluzie, din perspectiva celor expuse și păstrând proporțiile, recursul la autoritatea lui D. Diderot, la interpretările istorice și filosofice ale operei acestuia se dorește a fi un argument în ce privește oportunitatea studiilor enciclopedice în spațiul nostru. Or, în acest caz oportunitatea presupune asumare, înțelegere a necesității unei atitudini pro-active. Valorificarea valențelor metodice și formative ale paradigmei *ordine enciclopedică* în cadrul unui proces unitar, progresiv de elaborare a enciclopediilor poate determina în măsură semnificativă atât edificarea corpului de autori enciclopediști, cât și nivelul de cultură enciclopedică a publicului.

Bibliografie:

1. Concepția „*Enciclopediei Moldovei*” în 10 volume. Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Studii Enciclopedice. Chișinău, 2011, 128 pag.
2. *Encyclopédisme et Savoir: du papier au numérique*. Institut national de recherche pédagogique, avril 2006. www.inrp.fr/vst (accesat 21.12.2012).
3. Foucault Michel. *Qu'est-ce que les Lumières?*, en *Dits et écrits*, IV, Paris, Gallimard, 1994, p. 562 et suiv. <http://foucault.info/.../foucault.questcequeLesLumieres.fr.html> (accesat 21.12.2012).

4. *La vertu du savant: le systeme des renvois dans l'article ENCYCLOPEDIE de l'Encyclopedie*. Publié dans *Corpus*, n° 51. *L'ordre des renvois dans l'Encyclopédie*, mis en œuvre par Guénard Florent, Markovits Francine et Spallanzani Mariafranca, deuxième semestre 2006, p. 153-173. <http://caphi.univ-nantes.fr/La-vertu-du-savant-le-systeme-des> (accesat 21.12.2012).

5. Leca-Tsiomis M. *Une tentative de conciliation entre ordre alphabétique et ordre encyclopédique*. Recherches sur Diderot et sur

l'Encyclopédie, numéro 40-41 (octobre 2006). <http://rde.revues.org> (accesat 21.12.2012).

6. *Recherches sur Diderot et sur l'Encyclopédie*. Numéro 31-32 (Avril 2002). Mis en ligne le 1 septembre 2006. <http://rde.revues.org/index203.html> (accesat 21.12.2012).

7. *Recomandări metodice pentru autorii și redactorii „Enciclopediei Moldovei” în 10 volume*. Academia de Științe a Moldovei, Instituția Publică „Enciclopedia Moldovei”. Chișinău, 2010.

ЭНЦИКЛОПЕДИСТИКА КАК ПРАКТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ОБЪЕКТ НАУКИ, НЕКОТОРЫЕ ЕЕ ОСОБЕННОСТИ

CERCETĂRILE ENCICLOPEDICE CA OBIECT AL ȘTIINȚEI ȘI ACTIVITĂȚII PRACTICE: UNELE PARTICULARITĂȚI

SOME FEATURES OF THE ENCYCLOPEDIC RESEARCHES AS A PRACTICAL ACTIVITY AND THE OBJECT OF SCIENCE

Уильдан Гильманович САИТОВ¹

REZUMAT

În studiul dat sunt examinate esența cercetării enciclopedice, trăsăturile ei ca sferă practică și obiect de studiu științific, bazate pe obiectivele edițiilor enciclopedice. Sunt propuse niște sugestii cu privire la dezvoltarea activității enciclopedice în Rusia.

Cuvinte-cheie: studii enciclopedice, activitate editorială, informație, studii, editare.

ABSTRACT

The study examines the essence of encyclopedic research, its features as a sphere of practical work and scientific research object, based on encyclopedic editions' objectives. Some suggestions are made regarding the development of encyclopedic activity in Russia.

Keywords: encyclopedia, publishing, science, information, research, editing.

В Башкортостане с начала 90-х годов XX века ведется работа по выпуску энциклопедических изданий. Научным издательством «Башкирская энциклопедия» выпущено 10 фундаментальных энциклопедий, два из которых имеют электронные версии. Издательством в конце октября 2011 года завершена подготовка 7-го, последнего тома многотомной Башкирской энциклопедии. Коллектив издательства работает над выпуском многотомной энциклопедии на башкирском языке, первый том которой *будет подготовлен к печати весной 2012 года*; завершается подготовка энциклопедии «Военная история башкир», посвященной 200-летию Побе-

ды России в Отечественной войне 1812 года; ведется работа над энциклопедией «Мустай Карим» и другими изданиями.

За последние 20 лет в издательской отрасли республики образовалась совершенно новая сфера – сфера энциклопедистики, в которой заняты около 1 тысячи человек. В статье идет речь об этой сфере книгоиздания.

О термине «энциклопедистика»

В последние десятилетия все больше и больше стал применяться и уже вошел в научный оборот термин «энциклопедистика». Он чаще используется людьми, профессионально занимающимися энци-

¹ Уильдан Гильманович Саитов, doctor în filosofie, Centrul științifico-editorial „Enciclopedia Bashkiriei” al Academiei de Științe a Republicii Bashkortostan.

клопедическим делом, т. е. подготовкой к выпуску энциклопедических изданий, и исследователями, проявляющими научный интерес к данной сфере практической деятельности человека. Нам не удалось отыскать определения этого понятия ни в энциклопедиях, ни в других словарно-справочных изданиях. В этом нет ничего удивительного. До попадания на страницы подобных фундаментальных изданий данный вопрос должен широко обсуждаться, пройти надежную апробацию, получить широкое распространение и признание со стороны научного сообщества. Читатели нередко задают вопросы по поводу термина «энциклопедистика», просят объяснить его содержание.

Для понятия «энциклопедистика» исходными являются понятия «энциклопедия», «энциклопедисты», «энциклопедический» и «энциклопедизм», которые вошли во многие справочные издания [1].

Термин «энциклопедия» в научной литературе применялся в трех значениях. В первом значении – для обозначения перечня знаний. В переводе с греческого слово «энциклопедия», по содержащимся сведениям в разных источниках, означает «круг знаний», «круг общеобразовательных знаний», «обучение по всему кругу знаний», «всеохватное учение» и т.д. Слово «энциклопедия» появилось в Древней Греции в V–IV веках и использовалось как синоним слова «свободные искусства», в которые входили грамматика, риторика, диалектика, арифметика, геометрия, музыка и астрономия. Этому «кругу знаний» обучались свободные граждане античного государства. Во втором значении термин «энциклопедия» стал применяться в конце XVII века в отношении «справочного издания, содержащего систематизированную информацию». В этом значении этот термин в различных вариациях и в настоящее время используется для обозначения вида издания. В третьем зна-

чении термин использовался в качестве сокращенного названия величайшего памятника французской культуры XVIII века, универсального справочного издания, вышедшего в 1751–1780 годах под названием «Энциклопедия, или Толковый словарь наук, искусств и ремесел».

Термин «энциклопедисты» стал применяться в XVIII веке в отношении группы французских мыслителей во главе с Дени Дидро и Жаном д'Аламбером, объединившихся для подготовки вышеназванной энциклопедии. В настоящее время этот термин используется для обозначения всесторонне образованных, обладающих разносторонними познаниями людей.

Термин «энциклопедический» используется исследователями, журналистами и другими специалистами в отношении изданий, имеющих энциклопедический характер и близких к энциклопедиям, охватывающим многие области знания, а также для характеристики всесторонне образованных людей: «обладал энциклопедическим умом», «был энциклопедически образованным человеком» и т. д.

Близко по содержанию к понятию «энциклопедический» понятие «энциклопедизм». Этим термином принято обозначать «многостороннее знание, широкое, всестороннее образование, осведомленность во многих науках». Энциклопедия – это книга книг, выжимка основных сведений, содержащихся в большом количестве книг, это «круг всесторонних знаний» об объекте, которому посвящено издание. Энциклопедия – это в высшей степени воплощение «энциклопедизма», которая содержит многостороннее знание, из которой можно получить широкое всестороннее образование, быть осведомленным во многих науках.

В сфере энциклопедистики трудятся энциклопедисты – люди, объединенные в коллектив для подготовки энциклопедического издания. Это – ведущие ученые, авторы, рецензенты, научные консультан-

ты, представляющие различные области знания; это – высококвалифицированные специалисты, имеющие различные профессии, приобретшие большой опыт методической и редакторской работы в процессе подготовки энциклопедических изданий. Таким образом, энциклопедистика – это область или сфера практической деятельности людей, т.е. энциклопедистов, по выпуску энциклопедических изданий.

Энциклопедистика – вершина издательской деятельности

Энциклопедия является самым сложным видом издательской продукции, энциклопедистика – вершиной издательской деятельности, особой сферой в области книгоиздания. Для подготовки собственной энциклопедии страна или ее регионы должны иметь достаточно высокий экономический и научный потенциал, способный анализировать все стороны общественной, социально-экономической жизни и большой опыт издательской деятельности. Не все страны мира имеют энциклопедии. Причиной тому не только отсутствие экономического и научного потенциала, издательского опыта, но и политической воли руководства государства.

Все вышеперечисленные условия недостаточны для быстрого освоения сферы энциклопедистики. В современных условиях вначале нужно пройти долгий путь приобретения опыта подготовки энциклопедических изданий. Он приобретается путем проб и ошибок при подготовке первых энциклопедий. Энциклопедистика – такая сфера деятельности, для которой никогда и нигде в мире не готовили специалистов. Поэтому нужно вырастить кадры, выработать методику подготовки энциклопедической книги непосредственно в ходе практической работы над изданиями. Необходимо отладить и постоянно совершенствовать технологический процесс ее подготовки. А он непрост,

сложен и многогранен. Каждое издание требует разработки собственной технологии. Наиболее общими этапами подготовки любой энциклопедии являются: выбор темы энциклопедии; разработка концепции и тематического словника (перечня статей); определение состава научной редколлегии; организация общественного обсуждения словника, при необходимости затем и текста статей; определение принципов и критериев отбора наименования статей, иллюстративного материала; разработка схем типичных статей, определение их объемов; подбор авторов, организация процесса написания статей и подготовки иллюстраций; первичное, вторичное научное и литературное редактирование; проверка правильности курсивов, этимологических и топонимических справок; сверка и сопоставление фактов; получение научных рецензий на наиболее сложные теоретические статьи; организация внештатного редактирования; согласование статей с заинтересованными организациями и с авторами; осуществление сплошного чтения литературными редакторами и корректорами; подготовка вспомогательного аппарата издания; обработка иллюстраций; набор, правка, верстка текстового материала; осуществление художественного оформления и редактирования, технического редактирования и т. д. Затем обеспечение полиграфического исполнения издания и его распространение. Каждый этап требует детализации, четкости, определения ответственных лиц и сроков исполнения на основе разработанных норм-заданий для всех исполнителей. Предпринятая нами попытка в рамках данной статьи представить читателю технологический процесс подготовки энциклопедического издания, разумеется, не может быть полной, но, возможно достаточной для того, чтобы в общих чертах понять и ощутить его сложность.

Энциклопедистика как объект науки

В сферу энциклопедистики входит не только практическая деятельность по изданию энциклопедической литературы, но и теоретическая работа исследователей, журналистов и других мыслящих, говорящих и пишущих людей на эту тему.

В Российской Федерации, к сожалению, очень мало исследований по проблемам энциклопедистики. Они, в основном, представлены на страницах журналов, имеется лишь несколько работ, носящих монографический характер [2]. На федеральном уровне нет ни одного научного учреждения, которое всерьез занималось бы исследованиями в области энциклопедистики. Можно было бы отнести к такого рода учреждениям в России, исходя из названия, Институт Татарской энциклопедии. Однако он, по сути, является издательским учреждением, занят, в основном, только выпуском энциклопедической литературы. Центр в лице государственного научного издательства «Большая российская энциклопедия» в постсоветский период вовсе отказался от методического руководства региональными энциклопедическими структурами, взаимосвязи почти отсутствуют. С целью подпитки издаваемой «Большой российской энциклопедии» региональным материалом, энциклопедисты из регионов отправляют московским коллегам свои увидевшие свет энциклопедии. В целях преодоления разобщенности региональные энциклопедисты поддерживают связи на уровне руководств, проводят научно-практические конференции, которые состоялись в Санкт-Петербурге (2003 г.), Казани (2006 г.) и Чебоксарах (2007 г.). Однако эффективность предпринимаемых мер недостаточна.

В постсоветской России появилось множество издательских структур: в центре и в регионах, государственных и частных, крупных и мелких, под разными

названиями или в составе других учреждений, предприятий и т. д. Они выпускают множество энциклопедий под разными названиями, каждый по собственной методике, на бумажных и электронных носителях, появились лжеэнциклопедии, потому что мало кто соблюдает требования государственного стандарта [3]. Одним словом, в сфере энциклопедистики России царит хаос в виде броуновского движения. Дальнейшее успешное развитие энциклопедического дела как в центре, так и в регионах Российской Федерации невозможно без серьезных научных исследований в области энциклопедистики. Как и всякая сфера, энциклопедистика должна развиваться на научной основе.

В настоящее время энциклопедистика не является специальной дисциплиной, ее нет в системе научного знания. Некоторые исследователи считают, что энциклопедистику можно отнести к проблемно-ориентированным комплексным наукам, которая должна занять свое место в рамках становящейся единой науки о человеке [4]. Нам, энциклопедистам-практикам, ныне не столь важно, когда энциклопедистика станет специальной дисциплиной, важно, чтобы энциклопедистика как можно скорее стала объектом серьезных научных исследований. К изучению ее различных аспектов могут быть привлечены историки, филологи, философы, социологи, экономисты, педагоги, книговеды и т. д. Только на основе комплексного изучения сферы энциклопедистики возможно становление энциклопедистики как специальной дисциплины на стыке множества наук. Целью научных исследований могло бы стать всестороннее изучение истории мировой и отечественной практики энциклопедического дела, процессов создания энциклопедий, его распространения и использования. Следовало бы систематизировать и обобщить опыт работы по выпуску энциклопедических изданий в

Российской Федерации в постсоветский период, всесторонне изучить имеющиеся энциклопедии, определить лучшие, на основе достойных образцов, выработать общие подходы в их подготовке, разработать основные требования к тексту, в целом оформлению энциклопедий на бумажных и электронных носителях и т. д.

Организаторами научных исследований в области энциклопедистики могли бы стать научно-исследовательские институты или центры. Например, при ГНИ «Большая российская энциклопедия», еще лучше в структуре Российской академии наук, можно было бы создать научно-исследовательский институт энциклопедистики. Аналогичные научные подразделения можно было бы иметь и в субрегионах. Центром изучения проблем национально-региональной энциклопедистики Урало-Поволжья вполне могла бы стать наша республика. Мы располагаем 20-летним опытом подготовки энциклопедических изданий, среди наших ученых и специалистов имеются подготовленные кадры с солидным стажем работы в области энциклопедистики, наши энциклопедии коллегами из Москвы, Санкт-Петербурга, соседних республик и областей признаны одними из лучших в Российской Федерации. В конце 2008 года при нашем издательстве создан Научно-исследовательский центр по вопросам энциклопедистики, в работе которого принимают участие более 20 человек. В 2010 году центром выпущен сборник статей [5], готовится к выпуску второй. Научные исследования, которые ведутся, думаем, окажут плодотворное влияние на дальнейшее развитие энциклопедического дела в республике, позволят повысить профессиональный уровень кадров-энциклопедистов и качество выпускаемых изданий.

Теоретическая и практическая деятельность в области энциклопедистики взаимосвязаны. Без опоры на практический

опыт работы научные исследования превратились бы в пустое теоретизирование. Без теоретической поддержки практическая деятельность может оказаться топтанием на месте. Только тесный союз науки и практики может развивать сферу энциклопедистики эффективно и поступательно.

Некоторые особенности энциклопедистики

Энциклопедистика, будучи одной из сфер человеческой деятельности, имеет ряд особенностей, связанных с содержанием выполняемых задач. Она тесно связана со сферой научного познания и служит науке. Энциклопедии готовятся издательствами в тесном взаимодействии с научными учреждениями, вузами и учеными. Как выше отмечалось, термин «энциклопедия» в первоначальном значении использовался для обозначения «круга знаний», содержащихся в «семи свободных искусстваах». Затем, в XVII и в последующих веках – для названия книги, содержащей систематизированную информацию по большому кругу научных знаний. Предшественники современных энциклопедий, созданные в середине века в Европе – обзоры или зеркала, компендиумы, суммы, в Древней Руси – технические книги содержали сведения по основным научным знаниям своего времени. Все энциклопедии, изданные в мире и ныне издающиеся в разных точках мира на бумажных и/или электронных носителях, объединяет одно – они содержат накопленное знание в определенном месте на данный исторический момент. Энциклопедии создавались и создаются для аккумуляции наличествующего знания в сжатом виде. Энциклопедии не содержат и не могут содержать все знание в подробностях, содержат ступок знания, лишь самое главное, основное, ценное об объекте, предмете и явлении, достаточное для широкого круга читателей. Энцикло-

педистика не добывает новое знание, а занимается систематизацией накопленных знаний об окружающем мире, классифицирует имеющееся знание и подает его читателю в популярном изложении, кратко и в доступной форме. Материалы энциклопедий, в основном, имеют компилятивный характер, они готовятся на основе множества имеющихся материалов на заданную тему. При подготовке энциклопедий могут выявляться «белые пятна» науки, ранее не изученные или недостаточно изученные темы, которые могут разрабатываться в ходе подготовки издания, часто лишь в достаточном для энциклопедии объеме.

Продукция энциклопедистики – энциклопедии предназначены для обучения человека. По первоначальному значению термин «энциклопедия» использовался для обозначения «круга знаний», достаточных для обучения свободных граждан античного государства. Средневековые издания энциклопедического характера также предназначались обучению человека. Европейские «глоссарии», древнерусские «словари» и «азбуковники» предназначались толкованию иностранных слов и выражений. «Обзоры зеркала», «компендиумы», «суммы» в Европе использовались в качестве учебных пособий для студентов, «технические книги» на Руси, содержащие сведения технического и экономического характера, предназначались специалистам, занятым в сфере производства. Современные энциклопедии научно-популярного характера предназначены для широкого круга читателей, научного характера – специалистам в данной области, чтобы они могли овладеть основами наук и иметь представление о различных областях практической деятельности.

Энциклопедистика, по сравнению с другими сферами, ныне является областью исключительно коллективного труда. Постоянное увеличение объема

научных знаний, объектов и явлений, необходимых для включения в энциклопедии, наличие множества точек зрения, интерпретаций, сложность подготовки энциклопедического издания привели к тому, что энциклопедический труд очень быстро перестал быть делом одиночек. В XVIII веке в сферу энциклопедистики вместо одного пришел коллективный автор. Ныне энциклопедия готовится не только авторами, но и редакторами: научными, литературными, художественными, техническими; научными консультантами, рецензентами и другими специалистами книжного и электронного издательского процесса. Энциклопедистика как многогранный объект научного познания изучается исследователями, представляющими различные отрасли науки.

Сфера энциклопедистики чуть ли не с момента своего зарождения стала объектом борьбы различных мировоззрений, политических, экономических, национальных сил. Энциклопедисты различных времен и современные не перестают заявлять о своей аполитичности, неподверженности воздействию какой-либо идеологии. Однако со временем почти всегда обнаруживалось, что все это было ничем другим, как проведением иной политики под воздействием другой, господствующей на данном историческом этапе, идеологии.

К началу XX века в Российской Империи практика энциклопедического дела достигла высокого уровня. В стране сложилась многоуровневая система энциклопедических изданий, выпускались большие, краткие, малые универсальные, отраслевые энциклопедии и энциклопедические словари. Россия стала одним из ведущих центров мировой энциклопедистики. Однако советской власти для распространения большевистской идеологии во все сферы общественной жизни нужна была собственная энциклопедия. В итоге страна получила 3 выпуска «Большой со-

ветской энциклопедии» и множество других советских энциклопедий (как в центре, так и в союзных республиках), причем излишне идеологизированных, которых вряд ли знала мировая энциклопедическая практика. В связи с изменением вектора развития российского общества в начале 90-х годов XX века, постсоветской России понадобилась новая энциклопедия, как заявляют создатели, свободная от любого идеологического воздействия. Удастся ли «Большой российской энциклопедии» осуществить заявленный замысел, покажет время.

Из истории известно, что когда сфера энциклопедистики оказывалась в руках людей с прогрессивными взглядами, энциклопедии играли большую роль в развитии общества. Так, во второй половине XVIII века группа ученых под руководством выдающихся французских мыслителей Д. Дидро и Ж. Л. д'Аламбера осуществила в течение 30 лет подготовку и выпуск 35-томного универсального справочного издания «Энциклопедия, или Толковый словарь наук, искусств и ремесел». Этот фундаментальный труд, названный «Великой французской энциклопедией», имел гуманитарный характер и был направлен против средневекового невежества и религиозного фанатизма, царившего в стране, оказал огромное содействие подготовке к великим, и в то же время страшным годам Великой французской революции, и переходу к новому этапу общественного развития. В объявлении о выпуске первого издания «Британники» сообщалось, что его осуществляет «Общество джентльменов Шотландии», т. е. люди, относящиеся к привилегированным слоям общества[6]. В энциклопедии уделялось преимущественное внимание естествознанию, технике и математике, авторы стремились давать только полезную информацию на все случаи жизни. Не случайно «Британнике» отводятся боль-

шую роль в подготовке научно-технической революции, которая началась с Туманного Альбиона.

Образование в структуре общества самостоятельной области деятельности в виде энциклопедистики является результатом развития нации по пути прогресса. Наличие национальной энциклопедии – это свидетельство зрелости нации, своеобразная визитная карточка, пропуск в круг цивилизованных народов.

Труды энциклопедического характера на национальных языках в Европе появляются в XIII веке. Среди них «Книга сокровищ», подготовленная на французском языке флорентинцем Латини примерно в 1260–1267 годах. В XVIII веке под влиянием Великой французской энциклопедии были созданы «Британская энциклопедия», рассчитанная для англоязычных стран мира, и «Немецкая энциклопедия, или Универсальный реальный словарь всех искусств и наук» (1778–1804 гг.). Периодом бурного развития национальной энциклопедистики стал XIX век – эпоха становления национального самосознания. Свои энциклопедии создали Россия (1793–1794 гг.), Дания (1816–1826 гг.), Америка (1829–1833 гг.), Австрия (1835–1837 гг.), Италия (1841–1851 гг.), Швеция (1845–1852 гг.), Польша (1859–1868 гг.), Нидерланды (1865–1868 гг.), Австралия (1881 г.), Португалия (1882 г.), Чехия (1888–1909 гг.), позже Индия, Китай и другие. В Лейпциге в 1886–1900 годах вышла «Реальная (предметная) энциклопедия еврейства» в 7 томах.

Подобные процессы, начиная с 90-х годов XX столетия, происходят на территориях бывших союзных республик СССР, ныне независимых государствах, в Белоруссии, Украине, Молдове и других. Энциклопедистика получила бурное развитие и на территории Российской Федерации, особенно в его национальных регионах. Выпустили собственные энциклопедии

Башкортостан (1996 г.), Мордовия (1997 г.), Татарстан (1999 г.), Удмуртия (2000 г.), Чувашия (2001 г.) и другие. Энциклопедии на языках коренных народов регионов изданы в Башкортостане (1997 г.) и в Татарстане (2002 г.).

Как формирование, так и возрождение национального самосознания тесно взаимосвязаны с состоянием национальной энциклопедистики. Энциклопедистика может быть побудителем национального самосознания, как во Франции и в Великобритании в XVIII веке, или может мощно развиваться в результате роста самосознания нации, как в европейских и других странах в XIX веке, в XX веке в постсоветском пространстве. При этом энциклопедистика не является лишь результатом возросшего самосознания народа, но и активно способствует его укреплению. Потребность в энциклопедистике, в собственных энциклопедиях, как правило, возникает на крутых виражах истории: в ожидании перемен в общественно-политической и социально-экономической жизни страны или в ходе осуществления преобразований революционного характера.

Библиография:

[1] См. *Большой энциклопедический словарь*. М.: Аст: Астрель, 2005, с.1223; *Новейший словарь иностранных слов и выражений*. М.: Современный литератор, 2003, с. 955.

[2] Кауфман И. М., *Русские энциклопедии. Выпуск первый. Общие энциклопедии. Библиография и краткие очерки*. М., 1960; Шмушкис Ю.Е., *Советские энциклопедии*. М., 1975; Милованов В. И., *История, теория и современная практика подготовки отечественных военно-энциклопедических трудов*. М., 1996.

[3] *Стандарт отрасли. Энциклопедии. Основные виды. Требования к основному тексту, аппарату издания и издательско-полиграфическому оформлению*. М.: Государственный комитет Российской Федерации по печати, 1999.

[4] Корсаков С., *Об основаниях энциклопедистики как науки // Высшее образование России*. 2005. № 5, с.102-106.

[5] *Вопросы энциклопедистики*. [Сб.ст.] / под общ. ред. У.Г.Саитова. Уфа: Башк. энцикл., 2010.

[6] *Словарь искусств и наук*. Эдинбург, 1768-1771 гг., т. 1-3.

CONTRIBUȚIA LUI FRANZ OSTERMANN LA DEZVOLTAREA ȘTIINȚELOR NATURII ÎN BASARABIA

CONTRIBUTION OF FRANZ OSTERMANN TO THE DEVELOPMENT OF NATURAL SCIENCES IN BASARABIA

Constantin MANOLACHE¹

Mihai URSU²

REZUMAT

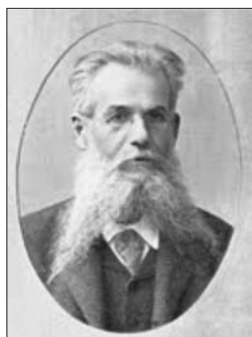
În articol se elucidează viața științifică a cunoscutului naturalist basarabean, primul custode și preparator al Muzeului Zemstvei din Basarabia, Franz Ostermann. Este evidențiată contribuția remarcabilă a unui cunosător de excepție al faunei basarabene la elaborarea și perfecționarea tehnicilor și metodelor de preparare a reprezentanților faunei locale și de formare a colecțiilor zoologice de o mare valoare științifică și cognitivă, care s-a bucurat în acest sens de o reputație europeană.

Cuvinte-cheie: Ostermann, Stuart, naturalist, muzeu, custode, faună basarabeană, animale, colecție, preparate biologice, confecționare.

ABSTRACT

The scientific activity of well-known Basarabian naturalist Franz Ostermann, the first custodian and preparator of Museum Zemstva in Basarabia is elucidated in this paper. The remarkable contribution of this exceptional expert of Basarabian fauna is emphasized to the elaboration and perfectioning of methods and techniques for local fauna representatives preparations making, as well as the formation of zoological collections having the high scientific and cognitive value, thus deriving the European reputation.

Keywords: Ostermann, Stuart, naturalist, muzem, custodian, Basarabian fauna, animals, collection, biologic preparations, confectioning

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Basarabia a activat un șir întreg de specialiști autodidacți, care, fiind pasionați de diferite domenii ale istoriei și științelor naturii, au efectuat cercetări contribuind astfel la promovarea și dezvoltarea științei în acest spațiu. Printre personalitățile respective se înscrie și Franz Ostermann – primul custode și preparator al Muzeului Zemstvei din Basarabia, actualmente Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală.

În arhive, cu regret, nu s-a găsit data nașterii lui F. Ostermann. Se știe doar că el s-a născut în 1844 în Bohemia – una din provinciile Imperiului Austro-Ungar. Din copilărie este pasionat de

¹ Constantin Manolache, doctor, conferențiar universitar, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

² Mihai Ursu, Muzeul Național de Etnografie și Științe Naturale.

științele naturii și după absolvirea liceului și-a ales conștient profesia pentru viitor. La Praga însușește elementele artei taxidermice, tehnica fotografierii și metodele de creare a colecțiilor științifice, iar apoi timp de 10 ani călătorește prin Austro-Ungaria, Germania și Rusia, pătrunzând în tainele meseriei și studiind diversitatea lumii animale. În timpul călătoriilor el reușește să creeze o vastă colecție de preparate științifice din domeniul ornitologiei și entomologiei, multe dintre ele fiind apoi vândute diferitor instituții.

Nu se știe din ce motive F. Ostermann, după lungile sale călătorii, a ales Basarabia ca loc de trai permanent; se cunoaște doar că în anul 1881 el locuia la Soroca. Posibil că această decizie a fost influențată de bogăția și diversitatea faunei din împrejurime, a cărei cercetare i-ar fi putut completa atât colecțiile personale, cât și cunoștințele în domeniul zoologiei. F. Ostermann a apărut la Soroca ca fotograf ambulant, lucrând împreună cu soția. Pentru a-și asigura existența, el a deschis în oraș un atelier de croitorie, însă firea lui nestatornică nu l-a lăsat să se ocupe mult timp cu această îndeletnicire. Tot mai des în atelier îl înlocuiește soția, iar el cu pasiune studiază natura [1].

Cercetările din Basarabia s-au dovedit a fi fructuoase și i-au adus un renume. Ca specialist neordinar, pentru prima dată, el a fost remarcat în 1889 la Expoziția Agricolă și Industrială din Basarabia, unde publicului larg i-au fost demonstrate preparatele lui confecționate pe baza studierii modului de viață a animalelor în cadru natural [2]. În raportul despre Expoziția Agricolă și Industrială din Basarabia se menționează că în Secția Științifică F. Ostermann, „care a însușit foarte bine proprietățile și particularitățile unor animale, demonstra corpurile lor împăiate, confecționate cu multă sârguință” [3]. Un interes deosebit îl prezenta nu numai executarea preparatelor anatomice, ci și amplasarea naturală a grupurilor de animale cu respectarea condițiilor de trai ale fiecărei spe-

cii. Munca lui F. Ostermann a fost apreciată după merite: lui i s-a decernat marea medalie de argint.

Din acest moment soarta acestui cercetător și naturalist înzestrat va fi permanent legată de Muzeul Zemstvei din Basarabia, înființat după închiderea expoziției. Uprava Zemstvei i-a comandat lui F. Ostermann o colecție biologică de păsări din Basarabia centrală, iar fondatorul și primul director al muzeului, baronul A. F. Stuart [4], i-a propus postul de custode și preparator de exponate muzeale, deoarece „în persoana lui Ostermann el a găsit nu numai un colaborator experimentat, dar și un naturalist pătruns de idealuri științifice, care a adus muzeului cunoștințe fundamentale, acumulate printr-o muncă asiduă” [5]. Astfel, pasiunea tinereții a devenit o ocupație de toate zilele, profesie îndrăgită, sensul vieții.

F. Ostermann a început să completeze asiduu colecțiile muzeale și către anul 1892 pregătise deja trei colecții sistematice, care demonstau stadiile de evoluție ale albinei, gărgăunului și viespii de la ovul până la individul matur [6]. Insectele erau așezate sub sticlă în cutii de forma unor cărți mari. Deschizându-le, puteai să-ți faci o impresie completă despre înfățișarea și toate fazele de dezvoltare ale acestor mici artropode.

Cu toate că poseda tehnica de confecționare a colecțiilor entomologice, cunoscută la acel timp, F. Ostermann căuta permanent procedee noi de preparare a reprezentanților faunei locale. Datorită propriilor invenții, el a reușit să creeze o vastă colecție de insecte de talie mare, care prezenta o mare valoare didactico-științifică [7]. În vase înalte cilindrice, pe plăci de sticlă mată, pentru fiecare specie studiată erau fixați reprezentanții tuturor stadiilor de dezvoltare: ovulele, larvele, pupele și gândacii, de la indivizi tineri până la maturi [8]. Asemenea colecții erau o raritate. Până atunci în muzee și laboratoare existau doar colecții de insecte mature.

F. Ostermann a inventat, de asemenea, o tehnologie nouă de confecționare a aces-

tor preparate. Lichidul conservant era, ca și în alte muzee, alcoolul nediluat, însă toate părțile moi ale larvelor erau prelucrate în prealabil după o metodă specială, inventată de el, prin care se evita complet înnegrirea țesuturilor, provocată de alcool. În consecință, și larvele, și pupele gândacilor păreau vii [9]. Această realizare, care încununa experiențele desfășurate pe parcursul multor ani, a fost înalt apreciată de specialiștii din Rusia și din alte țări europene, care au vizitat muzeul din Chișinău.

F. Ostermann se ocupă mult și de completarea colecțiilor zoologice. Astfel, în anul 1892, în muzeu au fost expuși un codalb împăiat și schelete de țistar, hârciog, cârtiță și arici. Au fost confecționate, de asemenea, preparate în alcool, care demonstau diferite stadii de dezvoltare a racului-de-râu, a broaștei-de-iarbă, a broaștei-de-apă, a șopârlei-sure și a șopârlei-verzi, a viperei și a șarpelui-de-casă.

Pe lângă lucrul în laborator, F. Ostermann mai pleca și în expediții. Cu scopul de a studia modul de viață al animalelor și a completa colecțiile muzeului, el a cutreierat multe județe din Basarabia.

F. Ostermann își împărtășea cu dragă inimă cunoștințele cu cei ce manifestau interes față de natură și lumea animală. Așa, în anul 1893, el publică o culegere, dedicată preparatelor biologice din Muzeul Agricol al Zemstvei din Basarabia, care conținea caracteristica amănunțită a 63 de specii de animale, completată cu informații despre mediul ambiant și modalitatea de înmulțire [10]. Această publicație a devenit o raritate bibliografică și se păstrează în fondurile bibliotecii Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală.

De o mare popularitate și apreciere internațională F. Ostermann s-a bucurat în anul 1894 la Expoziția Internațională de Legumicultură și Pomicultură din Sankt Petersburg, la care a participat și Muzeul Basarabean cu o colecție din 30 de vase cilindrice cu piese zoologice, țistar și prepelițe împăiate, vătămători

ai pomilor fructiferi și ai viței-de-vie, preparate ce demonstau dezvoltarea embrionară a termitelor și alte exponate [11]. Uprava Zemstvei 1-a delegat pe directorul muzeului baronul Stuart să reprezinte muzeul și să participe la Congresul Internațional al Pomiculturilor și Horticulturilor. Prezentarea colecțiilor la această expoziție a fost pusă în seama lui F. Ostermann. După cum avea să-și amintească mai târziu baronul Stuart, „Muzeul de îndată a cucerit un loc de frunte în secția științifică a expoziției. Publicul manifesta un viu interes față de muzeul nostru și-l înconjura permanent pe dl Ostermann, care în decursul întregii zile cu o râvnă neobosită explica importanța obiectelor expuse” [12].

Specialiștii în domeniul culturii plantelor, sosiți la congres, atât cei din Rusia, cât și cei din străinătate, studiau atent și cu luare-aminte preparatele lui Franz Ostermann și se pronunțau măgulitor referitor la măiestria lui de preparare. Acestea au fost înalt apreciate de ministrul rus al agriculturii A. S. Ermolov [13], de președintele Congresului academicianul F. Pleske [14], de directorul Grădinii Botanice „Nikitskii Sad” P. G. Anțiferov [15], de directorul Grădinii Botanice din Paris academicianul M. Cornu, de directorul Școlii de Vinificație din Heisenheim pe Rin L. Gote, de directorul Școlii de Vinificație din Viena profesorul L. Ressler și de multe alte personalități. Toți erau sincer încântați de entuziasmul și capacitatea de muncă a lui F. Ostermann, iar Comisia de Experți ai Secției Științifice, alcătuită din savanți ruși și străini, a apreciat exponatele unanim Muzeului Zemstvei din Basarabia cu cea mai înaltă notă – 10 [16]. În baza acestei decizii, Comitetul Expoziției a distins Muzeul Zemstvei din Basarabia, alături de cele mai cunoscute instituții de profil din Germania, Austro-Ungaria, Franța și Rusia, cu diploma de onoare. N-a fost trecut cu vederea nici executantul exponatelor. După cum își amintea baronul Stuart, „munca lui F. F. Ostermann a fost menționată într-un mod deosebit prin acordarea

lui personal, în afara regulilor, a diplomei și medaliei de aur” [17].

Acest succes a influențat considerabil soarta muzeului basarabean și a custodelui F. Ostermann. Multe muzee din Rusia și din alte țări europene și-au exprimat dorința să coopereze cu omologul lor din Chișinău, să facă schimb de colecții și experiență. Relațiile de prietenie, stabilite la Sankt-Petersburg, s-au dovedit a fi de folos pentru dezvoltarea activității muzeistice în ținutul nostru. Însuflețit de succes F. Ostermann, cu entuziasmul ce-l caracteriza, execută într-un ritm rapid comenzile colegilor din străinătate.

Dorind să-și perfecționeze cunoștințele și să însușească experiența colegilor din străinătate, el întreprinde în 1895 o călătorie de lucru prin Austro-Ungaria, vizitează muzeele din Cracovia, Praga și Viena, dăruindu-le mostre din lucrările sale. Hauer, directorul Muzeului Imperial din Viena, căruia Franz Ostermann i-a adus preparatul ce ilustra fazele de dezvoltare ale coleopterului-tăietor-de frunze, într-un aviz, adresat baronului Stuart la 30 decembrie 1895, mărturisea că preparatul dăruit era foarte prețios în plan științific [18].

În timpul acestei deplasări la Viena, F. Ostermann studiază cu pasiune metodele profesorului Hirtl de confecționare a preparatelor corosive. Revenind la Chișinău, el perfecționează tehnologia și în scurt timp îl întrece în măiestrie pe însuși profesorul Hirtl. Preparatele confecționate de el s-au dovedit a fi mai bune decât cele din Muzeul de Patologie din Viena. La dorința directorului Muzeului Imperial din Viena, mostrele aduse de F. Ostermann au completat colecția acestor preparate rare [19].

F. Ostermann însă nu se mulțumește cu rezultatele obținute. El începe să însușească tehnologia confecționării preparatelor corosive după metoda profesorului Storh de la Școala Imperială Militaro-Veterinară din Viena. Avantajul acestei metode consta în faptul că pentru preparare nu se folosea cea-

ra, cum prevedea metoda lui Hirtl, ci celulozul, care, pătrunzând în cele mai mici vase sangvine, făcea vizibilă poziția venelor, arterelor, canalelor biliare și a altor canale cu toate ramificațiile lor. Datorită sânguinței, Franz Ostermann a însușit la perfecție și această tehnologie. După cum menționa baronul Stuart, preparatele corosive de rinichi, plămâni și copite de cal, expuse în Muzeul Zemstvei, după perfecțiunea executării erau unice în felul lor pentru acele timpuri [20].

Tot atunci F. Ostermann elaborează o nouă metodă de preparare a corpurilor animalelor disecate, plasându-le, în starea lor naturală, între două plăcuțe de sticlă, cea de jos fiind plată, iar cea de sus – nițel bombată [21]. Datorită macerării prealabile în diferite soluții, fără alcool, preparatele își păstrau culoarea naturală.

Muzeul se completa anual cu serii noi de preparate de mare semnificație științifică. Datorită colecțiilor biologice și mai ales preparatelor corosive, confecționate de F. Ostermann, muzeul din Chișinău devine cunoscut departe de hotarele Basarabiei. El devenise obiectul atenției nu numai a specialiștilor din Rusia, ci și a celor din alte țări [22].

Directorul Muzeului de Agricultură și Entomologie al Zemstvei din Tavria, care a studiat colecțiile muzeului din Chișinău, povestind despre diferite muzee din Europa Occidentală, America și Rusia în Memoriile Societății Imperiale de Agricultură din Sudul Rusiei din anul 1899, a caracterizat astfel muzeul din Chișinău: „Pe lângă Uprava Zemstvei din Basarabia activează un muzeu în care sunt adunate materiale de valoare pentru biologia insectelor și altor animale. Gruparea animalelor e făcută cu o remarcabilă iscusință și cunoaștere a modului de viață al animalelor, ceea ce denotă un mare spirit de observație al domnului Ostermann, custode al muzeului. După imensitatea materialelor biologice, eleganța amplasării și unor momente biologice, muzeul din Basarabia nu are echivalență în provincie” [23].

În anul 1901, naturalistul basarabean este invitat la Congresul Naturaliștilor și Medicilor din Rusia, care s-a desfășurat la Sankt-Petersburg. Și aici F. Ostermann focalizează atenția publicului științific. Mostrele preparatelor lui din domeniul anatomiei, zoologiei, biologiei și embriologiei se bucură de un succes enorm. Ele depășeau cu mult toate celelalte preparate, demonstrate de alte instituții și firme specializate din străinătate [24]. Pentru a le admira, veneau savanți ruși și străini din diferite secții, bombardându-l pe F. Ostermann cu întrebări referitor la originea și tehnica de confecționare a preparatelor expuse.

După raportul făcut de F. Ostermann la Secția de Zoologie și Anatomie Comparativă, profesorul V.T. Șeviacov [25], în numele întregii secții, i-a mulțumit pentru familiarizarea cu tehnica de confecționare a excelențelor preparate injecționale și corosive și cu colecțiile expuse în Laboratorul de zoologie în timpul Congresului [26]. După spusele lui Șeviacov, aceste preparate depășeau cu mult ceea ce el a putut vedea în diferite muzee și laboratoare din Europa Occidentală, ele fiind rodul unei munci asidue și a unei atitudini artistice pline de dragoste pentru obiectele confecționate, neputând fi comparate cu cele de caracter șablonar-meșteșugăresc, aduse din străinătate [27].

Noul succes al lui F. Ostermann a sporit și mai mult popularitatea muzeului basarabean. Tot mai frecvent specialiștii din diferite centre științifice și muzee ale Rusiei și ale țărilor Europei Occidentale vin la Chișinău să procure preparatele lui Franz Ostermann [28]. Fiind însă preocupat de completarea colecțiilor muzeului, el putea satisface doar o mică parte din comenzi, comercializând uneori „cu permisiunea directorului muzeului dubletele unora din cele mai importante preparate” [29]. În primul rând, se executau comenzile specialiștilor care studiau fauna ținutului natal.

Cunoscător de excepție al faunei basarabene, F. Ostermann întotdeauna era gata să

acorde consultații specialiștilor și să ofere informații curioase vizitatorilor muzeului, duminica și în zilele de sărbătoare deschis pentru public. Ei umpleau sălile, ascultând cu multă atenție istorisirile cercetătorului erudit despre colecțiile muzeului și despre viața animalelor în condițiile naturale ale îndrăgitei Basarabii [30].

Succesele obținute de F. Ostermann în studierea faunei Basarabiei, în crearea unor mari colecții de preparate și grupe biologice au consolidat faima Muzeului Zemstvei pe plan internațional și au avut o importanță enormă pentru dezvoltarea lui de mai departe. În anul 1902 Adunarea Zemstvei Guberniale a Basarabiei adoptă decizia de a construi o clădire specială pentru muzeu. Această decizie a fost aprobată de Ministerul Agriculturii și Domeniilor Statului, care a defalcat 10 mii de ruble ca ajutor pentru construirea Muzeului Zemstvei Basarabene. Duma orășanească din Chișinău a susținut inițiativa Zemstvei Basarabene, alocând pentru construcția clădirii muzeului încă 10 mii de ruble [31].

Construirea noului edificiu pentru muzeu presupunea și o lărgire considerabilă a expoziției. Datorită muncii fără răgaz în decursul a 10 ani, F. Ostermann a acumulat vaste colecții biologice grație cărora muzeul de mult depășise nivelul unui muzeu agricol. În noua clădire se prevedea deschiderea a încă două secții, iar muzeul urma să obțină rangul de muzeu zoologic, agricol și industrie casnică. F. Ostermann a primit cu entuziasm vestea despre construirea unei noi clădiri pentru muzeu. După cum își amintea directorul muzeului baronul Stuart, „el s-a apucat cu o energie tinerească să refacă colecțiile biologice și să le pregătească pentru transferare într-o splendidă nouă clădire, care ar corespunde importanței lor științifice» [32].

Un mare ajutor și o susținere permanentă i-o acorda soția – Albina, care avea faima unei meșterite iscusite în confecționarea florilor artificiale și a mulajelor de legume și fructe și devenise apoi succesoarea lui în funcția de

custode al muzeului. Cu forțe comune soții au confecționat o tufă de viță-de-vie în mărime naturală, care demonstra creșterea strugurilor de poamă de la floare până la maturizare [33]. Insectele dăunătoare, păsările și alte animale, ca și bolile bacteriologice, imitate pe unele frunze, creau o imagine deplină a condițiilor naturale pentru tufa viței-de-vie. În anii 1903–1904, F. Ostermann a izbutit să aducă în regulă toate colecțiile și preparatele, pregătindu-le pentru a fi mutate în noua clădire a muzeului, care se construia deja [34].

F. Ostermann a fost unul dintre cei care au susținut ideea de a fonda în Basarabia Societatea Naturaliștilor și Amatorilor de Științe ale Naturii. Fiind membru-fondator al Societății, el a fost ales în comisia redacțională și în cadrul Societății F. Ostermann este preocupat de cercetări științifice.

La 16 mai 1904, F. Ostermann împreună cu alți 11 membri ai Societății participă la o expediție organizată în împrejurimile localității Vadul lui Vodă, unde a fost strânsă o colecție entomologică, care ulterior fu prelucrată și sistematizată de E. Miller [35]. La sfârșitul lunii septembrie același an el susține inițiativa baronului Stuart de a organiza o expediție în satul Taraclia, județul Bender, pentru colectarea materialelor paleontologice. Această călătorie, în care, pe lângă Franz Ostermann, au mai participat N. Goronovici și D. Pisarjevski, s-a soldat cu descoperiri paleontologice interesante. În raportul științific, prezentat de N. Goronovici, se menționează că în urma cercetării detaliate a vâlceleii din Taraclia au fost colectate numeroase rămășițe de antilope, cerbi, rinoceri, câteva oase și un dinte de elefant și foarte multe rămășițe ale reprezentanților genului *Hipparion*(?) [36].

În vara anului 1905, Franz Ostermann începe instalarea grupelor biologice și colecțiilor în noua clădire, însă o boală grea, care se făcuse simțită în 1904, progresează, răpindu-i forțele. La 14 noiembrie 1905 F. Ostermann își termină drumul vieții.

F. Ostermann a lăsat o amintire frumoasă – numeroase colecții de preparate biologice, excepționale după conținut, de o mare valoare științifică cu care și în zilele noastre se mândrește Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, succesorul Muzeului Zemstvei din Basarabia. O valoare deosebită o are și colecția de fotografii a neobositului naturalist. Ele redau localități, peisaje, diferite preparate, istoria construcției clădirii muzeului și altele, înscriindu-se în lista primelor lucrări fotografice despre Basarabia.

În baza cercetărilor de teren realizate de F. Ostermann a fost creată o bogată arhivă despre lumea animală din Basarabia care și astăzi prezintă un interes deosebit pentru specialiștii din domeniu. Datorită acestei arhive, în anul 1912 în *Analele Societății Naturaliștilor și Amatorilor de Științe ale Naturii* a fost publicată lucrarea „Notițe despre păsările din Basarabia”. Albina Ostermann, care a preluat funcția de conservator al muzeului, întru comemorarea meritelor lui în cercetarea faunei, a pregătit, după notițele rămase, o lucrare despre păsările din Basarabia [37].

De atunci a trecut mai bine de un secol, însă rezultatele muncii lui F. Ostermann continuă să uimească specialiștii și amatori de științe naturale. Aceste lucrări și acum demonstrează vizitatorilor frumusețea și diversitatea acestui meleag îmbelșugat, a cărui natură are nevoie de dragoste și protecție, din cauza că multe animale, preparate cândva de F. Ostermann, au dispărut de prin părțile noastre, păstrându-se doar în fondurile muzeului.

Fiind unul din pionierii științelor biologice și muzeologiei din Basarabia, F. Ostermann a înscris o pagină ilustrată în istoria științei și este un exemplu demn de urmat pentru tinerii cercetători.

Franz Ostermann, originar din Cehia și îndrăgostit de palma de pământ cu numele de Basarabia, nu e uitat. El a fost și rămâne primul și neîntrecutul taxidermist și conservator al muzeului.

Referințe bibliografice:

- [1] Lepși I., *Albina Osterman 1856-1936*. În: *Buletinul Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău*, 1936, nr.7, p. 9.
- [2] Stuart A. F., *Франц Францевич Остерман – член учредитель Бессарабского общества естествоиспытателей и любителей естествознания и первый хранитель Бессарабского земского музея. 1844-1905*. În: *Труды Бессарабского общества естествоиспытателей и любителей естествознания*, том I, ч. 2, 1906/7 годы, с. XLVIII.
- [3] Доклады Бессарабской губернской земской управы. *Vezi: Arhiva Națională a Republicii Moldova*, nr.24, p. 155.
- [4] **Alexander Stuart** (1942–1917), biolog, om public. Doctor în filosofie cu specializare în zoologie (1866), magistrul (1867). Studii la universitățile din Petersburg, Bonn, Heidelberg, Berlin, Berna, Göttingen. A activat în calitate de conferențiar la Universitatea Novorosiisk din Odesa (1868–1870), judecător de pace (1869–1872), judecător de pace de onoare în județul Bender (1872–1878, 1884–1902). Între anii 1878–1883 colaborează cu un laborator științific din Geneva. Stabilindu-se la Chișinău, devine secretar al Adunării Nobililor din Basarabia (1884–1902), membru (din 1885), președinte interimar (1895 și 1897), președinte (1902–1906) al Consiliului Gubernial de Zemstvă al Basarabiei. A contribuit la fondarea Stațiunii de biologie din Sevastopol, Spitalului de Psihiatrie din Costiujeni, Muzeului Zemstvei din Basarabia. Membru (din 1870) și vicepreședinte al Societății Naturaliștilor din Novorosia de pe lângă Universitatea din Odesa, membru fondator și președinte al Societății Naturaliștilor și Amatorilor Naturii din Basarabia (din 1904). În 1906 se retrage în jud. Bender (Tighina). Aici devine președinte al Comitetului județean pentru viticultură și vinificație, organizează laboratoare de chimie și de drojdie, Muzeul Științelor Naturii din Bender. A publicat peste 70 de studii în Germania, Italia, Rusia, Estonia, Basarabia. *Vezi: Коварская Бригита, Александр Федорович Стыарт*. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, 1993, nr. 3, p. 54–68.
- [5] Stuart A. F., *op. cit.*, p. XLVIII.
- [6] *Отчет Земского музея состоящего при Бессарабской губернской земской управе за 1892 год*, Кишинев, 1893, с. 3.
- [7] Stuart A. F., *op. cit.*, p. XLIX.
- [8] *Отчет Земского музея состоящего при Бессарабской губернской земской управе за 1892 год*, с. 4.
- [9] *Ibidem*, 5.
- [10] Остерман Ф. Ф., *Биологические препараты бессарабской фауны сельскохозяйственного музея Бессарабского земства*. Кишинев, 1893.
- [11] *Отчет Музея Бессарабского земства за 1894 год*, Кишинев, 1895, с. 5.
- [12] *Ibidem*.
- [13] **Alexei Ermolov** (1846–1917), om de stat rus, specialist în domeniul agriculturii. Studii – Liceul Aleksandrovsk din Țarskoe Selo (1866), a audiat un curs special la Institutul Agricol din Petersburg, unde a obținut titlul de doctor în agricultură. A activat în cadrul Ministerului Patrimoniului Statului (1866–1872) și Ministerului Finanțelor (din 1872). În paralel a condus (din 1880) expediția pentru studierea oviculturii în Rusia, fiind redactorul celor 7 volume editate. Viceministru al Finanțelor (1892), ministru al Agriculturii și Patrimoniului Statului (1893–1905), membru al Consiliului de Stat (din 1905). Vicepreședinte al Societății Imperiale Economice Libere din Rusia (1884–1888), membru de onoare al Societății de Geografie din Rusia, al Academiei de Științe din Petersburg și al unor academii din alte țări, membru al Institutului Agricol Internațional din Roma. *Vezi: Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона* – http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/129514/Ермолов; Биографический словарь - <http://dic.academic.ru/dic.nsf/biograf2/5321>; <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/915318>
- [14] **Fiodor Pleske** (1858–1932), zoolog ornitolog, academician al Academiei de Științe din Petersburg (1993). Studii superioare – Universitatea din Petersburg (1882). A lucrat în calitate de custode (1886–1892), director (1893–1897) al Muzeului de Zoologie al Academiei de Științe. După demisia din 1897 (pe motiv de sănătate) a continuat colaborarea cu muzeul între anii 1918–1932. A publicat „Орнитологическая фауна Российской империи” în 5 volume (1889–1891). *Vezi: http://*

persons-info.com/index.php?p=4&kwdranslit=zoologia&pid=32380; http://www.rusdeutschpanorama.ru/jencik_statja.php?mode=view&site_id=34&own_menu_id=3859; <http://www.zin.ru/labs/ornithology/rus/history.htm>.

[15] **Pavel Anțiferov** (1851–1897), biolog. Studii – Institutul Agricol. A lucrat în calitate de inspector la Școala de Agricultură și Horticultură din Uman, director al Grădinii Botanice Nikitin și al Școlii de horticultură și vinificație din Crimeea (1891–1897). Vezi: http://www.e-reading-lib.com/chapter.php/2681/1/Anciferov_-_Dusha Peterburga. html; <http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=page&num=10543>

[16] *Отчет Музея Бессарабского земства за 1894 год*, p. 6.

[17] Stuart A. F., *op. cit.*, p. LI.

[18] *Отчет Музея Бессарабского земства за 1895-1897 годы*, Кишинев, 1898, с. 3.

[19] Stuart A. F., *op. cit.*, p. L.

[20] *Ibidem*.

[21] *Отчет Музея Бессарабского земства за 1894 год*, с. 11.

[22] *Объяснительный каталог Зоологического, сельскохозяйственного и кустарного музея Бессарабского губернского земства*, Кишинев, 1912, с. III.

[23] *Отчет Музея Бессарабского земства за 1899 год*, Кишинев, 1900, с. 4.

[24] *Отчет Земского музея состоящего при Бессарабской губернской земской управе за 1900-1901 годы*, Кишинев, 1902, с. 1.

[25] **Vladimir Șevyakov** (1859–1930), zoolog rus, specialist în domeniul embriologiei și entomologiei. Magistru (1894), doctor (1896), membru corespondent al Academiei de Științe din Rusia (1908). Studii superioare – Institutul de Mine (1877–1881) și Universitatea (1881–1884) din Petersburg (studii nefinalizate), Universitatea din Heidelberg (1885–1889) pe care însă o absolvă cu titlul doctor în filosofie „summa cum laude” (1889). A activat în calitate de asistent și director al Institutului de Zoologie al Școlii Politehnice Superioare din Karlsruhe (1890–1891), asistent, profesor interimar, docent, director interimar al Institutului de Zoologie al Universității din Heidelberg (1891–1893). În 1893 este numit laborant în cadrul Laboratorului special de zoologie al Academiei de

Științe din Petersburg, apoi șef al Cabinetului de zootomie (1896), profesor, decan la Universitatea din Petersburg (1894–1911), profesor la Institutul Pedagogic pentru Fete (1903–1918), viceministru al Educației (1911–1917). În 1918 emigrează în Siberia, aici lucrează în calitate de profesor la Institutul Agricol din Omsk (1918–1919), profesor și șef de catedră la Universitatea din Irkutsk (1920–1930). Vezi: Фокин С.И., Владимир Тимофеевич Шевяков (1859–1930) – <http://zoology.museums.spbu.ru/index.php?title>; *Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И. А. Ефрона* – http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/115304/Шевяков; *Большая биографическая энциклопедия* – http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/118971/Шевяков

[26] Stuart A.F., *op.cit.*, p. LII.

[27] *Отчет Земского музея состоящего при Бессарабской губернской земской управе за 1900–1901 годы*, с. 2.

[28] *Ibidem*, p. 3.

[29] Stuart A. F., *op. cit.*, p. LIII.

[30] Stuart A. F., *op. cit.*, p. LIV; *Отчет Земского музея состоящего при Бессарабской губернской земской управе за 1900-1901 годы*, с. 8; за 1902 год, Кишинев, 1903, с. 17; за 1903 год, Кишинев, 1904, с. 51.

[31] *Объяснительный каталог Зоологического, сельскохозяйственного и кустарного музея Бессарабского губернского земства*, с. LV.

[32] Stuart A. F., *op.cit.*, p. LIV.

[33] *Отчет Музея Бессарабского земства за 1902 год*, с. 4.

[34] *Отчет Земского музея состоящего при Бессарабской губернской земской управе за 1903–1906 годы*, Кишинев, 1906б, с. 2; *Труды Бессарабского общества естествоиспытателей и любителей естествознания*, том I, ч. I, 1906 г., с. VI, X; ч. 2, с. 1.

[35] *Труды Бессарабского общества естествоиспытателей и любителей естествознания*, том I, ч.I, 1906 г., с. IX, X.

[36] *Ibidem*, с. X.

[37] Остерман А., *Заметки о птицах Бессарабии*. În: *Труды Бессарабского общества естествоиспытателей и любителей естествознания*, том II, вып. 2, Кишинев, 1912, с. 165-191.

BASARABEANUL FIODOR LAȘCOV – REMARCABIL ISTORIC ȘI ARHEOGRAF AL CRIMEEI

BASARABIAN FIODOR LAȘCOV – REMARCABLE HISTORIAN AND ARCHAEOLOGIST OF CRIMEA

Ion JARCUȚCHI¹

REZUMAT

În studiu se relevă formarea basarabeanului Fiodor Lașcov ca istoric și contribuția acestuia la cercetarea istoriei Crimeei, el înscriindu-se în rândul fondatorilor științei istorice și arheografice a Crimeei. Se elucidează, de asemenea, aportul lui Fiodor Lașcov la fondarea și organizarea activității Comisiei Științifice a Arhivelor din Taurida, înalt apreciată de către contemporani.

Cuvinte-cheie: Lașcov, Markevici, Basarabia, Crimeea, Comisie, istorie, arheografie, cercetare, arhivă.

ABSTRACT

The paper emphasizes the formation of Basarabian Fiodor Lașcov as a historian scientist and its contribution to the research of the history of Crimea, which permitted to regard him as one of the founders of historical science and archaeography of this region. The contribution of Fiodor Lașcov in foundation and organization of activities of Scientific Commission of Tavrida's Archives is elucidated, highly appreciated by the contemporaries.

Keywords: Lașcov, Markevici, Basarabia, Crimea, Commission, history, archaeography, research, archive.

Consultând, cu ocazia redactării studiului „Comisia Științifică a Arhivelor din Basarabia”, *Buletinul Comisiei Științifice a Arhivelor din Taurida*, în nr. 55 al ediției mi-a atras atenția un necrolog, al cărui ti-

tlul m-a intrigat: În memoria lui F. F. Lașcov [1], semnat de președintele Comisiei și redactorul *Buletinului* Arsenie Markevici. În necrolog (4,5 pagini) autorul a prezentat un frumos omagiu consacrat „unuia dintre cei mai respectabili și dragi membri ai Comisiei Științifice a Arhivelor din Taurida **Fiodor Fiodorovici Lașcov**, de numele căruia sunt legate cele mai frumoase pagini din viața acesteia” [2]. Curios mi s-a părut să aflu că Fiodor Lașcov provine din „onoratul neam moldovenesc din Basarabia Lașco”, fiind, după cum menționează autorul necrologului, „fiul vestitului protoiereu” cu mari perspective în cariera teologico-bisericească, dar a preferat să presteze serviciul divin în

¹ Ion Jarcuțchi, doctor, conferențiar cercetător, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

satul natal Chiperceni, județul Soroca [3]. Însă mare mi-a fost mirarea și nedumerirea să constat, cu o profundă durere în suflet, că basarabeanul Fiodor Lașcov, personalitate notorie în istoria științei istorice din Crimeea, unul dintre fondatorii de vază ai acesteia, este o persoană absolut necunoscută în patria lui, Republica Moldova. Încercările de a depista oarecare informații pe paginile surselor scrise și electronice moldovenești s-au soldat cu un eșec total. Spre deosebire de alți doi vestiți reprezentanți ai neamului basarabean Lașcov (Lașcu) – poetul și dramaturgul Vasile Lașcu (1861–1932), scriitorul și istoricul Nicolae Lașcu (1859–1933), – al treilea, istoricul crimeelug Fiodor Lașcov, nume de referință în istoriografia ucraineană, îndeosebi în cea din Crimeea, pe nedreptate este dat uitării; din contra el merită să fie scos din anonimat și să fie plasat alături de primele două personalități, constituind împreună triumviratul Lașcov (Lașcu). Ținând cont de acest regretabil caz (care la sigur nu este unicul) și pornind din perspectiva cercetărilor în domeniul istoriei științei naționale, este extrem de oportună funcționarea unei structuri specializate de istorie a științei, creată în cadrul Institutului de Studii Enciclopedice la inițiativa directorului, dlui dr. C. Manolache, una dintre direcțiile de activitate ale căreia o constituie realizarea cercetărilor bibliografice privind viața și activitatea oamenilor de știință și cultură din Moldova.

Conform registrului parohial (condica metricii), Fiodor Lașcov s-a născut la 25 august/5 septembrie 1858 în familia preotului bisericii Sf. Voievozi din Chipercenii de Sus, județul Orhei, Fiodor Ioan Lașcov și a soției sale Elizaveta Constantin. Taina Sfântului Botez a săvârșit-o la 30 august în biserica Sf. Voievozi din Chipercenii de Jos protoiereul Ioan Lașcov, nașul de botez fiind negustorul de ghilda a treia Ioan Golubov, posesor din s. Trifești, județul Orhei [4].

Seniorul Fiodor Lașcov (născut la 8 februarie 1829), fiul protoiereului Ioan Lașcov

din Chipercenii de Jos, județul Orhei, a absolvit Școala Spirituală din Chișinău, apoi Seminarul Teologic din capitala regiunii (1851), după care a revenit la Chiperceni, unde a exercitat funcția de preot la biserica locală, avansând ulterior la rangul de protoiereu al protopopiei. A decedat în anul 1894 [5]. Părintele Fiodor Ioan Lașcov, autor, după cum afirmă profesorul Universității Naționale „V. I. Varnadskii” din Taurida, dr. hab. în istorie A. A. Nepomniiașcii, al unor lucrări editate la Petersburg [6], a exercitat o puternică influență asupra dezvoltării intelectuale și spirituale a fiului Fiodor.

Absolvind primele patru clase de cultură generală (cursul inferior) ale Seminarului Teologic din Chișinău [7], juniorul Fiodor Lașcov se înscrie, la 1874, la Facultatea de Istorie și Filologie a Universității Novorosiisk din Odesa. Grație înrăuririi profesorilor F. Brun, N. Kondakov, V. Iurghevici, notabili specialiști în domeniul istoriei antice și medievale timpurii din Sud-Estul Europei, studentul F. Lașcov a manifestat un viu interes față de cercetarea științifică, sperând că după finalizarea studiilor universitare se va consacra activității științifice în cadrul universității. Dar prin decizia curatorului Districtului de Învățământ Odesa din data de 30 noiembrie 1879 este repartizat la Gimnaziul de băieți din Simferopol în funcția de profesor de istorie și geografie [8].

Plin de energie, F. Lașcov a desfășurat o vastă activitate didactică, implicându-se activ și în cea științifică: a elaborat programa de predare a istoriei și geografiei, a lansat inițiativa elaborării unui nou manual de geografie pentru gimnaziu care, fiind concordat cu realizările științei geografice moderne, ar fi îndeplinit toate condițiile contemporane, și-a dat concursul la crearea Muzeului Gimnazial de Istorie și Geografie, a contribuit la elaborarea a trei volume de materiale didactico-științifice de excursie în Crimeea pentru pedagogii și elevii gimnaziului [9]. Energic, competent și creativ, tânărul profesor de gim-

naziu în scurt timp a ocupat un loc deosebit în mediul profesoral al gimnaziului, bucurându-se de respectul colegilor de breaslă și al gimnaziștilor. Printre discipolii gimnaziali ai lui F. Lașcov este cunoscutul istoric rus, membrul titular al Academiei de Științe din Rusia A. Lappo-Danilevskii, care și-a determinat aria activității sale științifice deja în perioada studiilor gimnaziale sub influența tânărului pedagog [10]. Tot el l-a îndemnat pe colegul său de gimnaziu Arsenie Markevici să se ocupe de studierea istoriei Crimeei, acesta devenind ulterior administratorul (secretarul), apoi președintele *Comisiei Științifice a Arhivelor din Taurida*, membru corespondent al Academiei de Științe din URSS (1927) fără a deține grad științific [11].

Din momentul sosirii în Crimeea, tânărul istoric F. Lașcov s-a interesat de istoria regiunii, devenind un mare pasionat și admirator al acesteia. Deja în 1881 publică (în colaborare) un studiu privind istoria Gimnaziului de băieți din Simferopol [12], debutează pe paginile ziarului *Тавруда (Taurida)* cu articolul „Câteva cuvinte despre destinul istoric al Crimeei”, editat în același an în formă de broșură, iar în 1882 în revista *Таврические епархиальные ведомости (Buletinul Eparhiei Taurida)* [13]. Peste un an, în 1883 publică broșura „Marcarea a sută de ani de la alipirea Hanatului Crimeea la Imperiul Rus în orașul Simferopol” [14], iar în 1884 pe paginile *Buletinului guberniei Taurida* a inserat, în zece numere, studiul *Schiță istorică privind cucerirea Crimeei* [15].

Mijlocul anilor '80 ai secolului al XIX-lea a constituit o etapă distinctivă în formarea istoricului Fiodor Lașcov ca savant cercetător. Ea este marcată de determinarea ariei intereselor științifice – viața social-economică și relațiile funciare în Hanatul Crimeea; de începutul studierii profunde a problemelor de istorie a Crimeei în baza materialelor din arhiva locală, insuficient valorificate către perioada respectivă, și elaborării în temeiul lor unor lucrări fundamentale; de începutul

afirmării în calitate de savant renumit în domeniul istoriei Crimeei la scară regională și imperială.

Un important punct de pornire în cariera științifică a lui Fiodor Lașcov a constituit participarea la al VI-lea Congres Arheologic din Odesa (1884), unde a prezentat un raport temeinic despre materialele de arhivă privind beylikurile în Hanatul Crimeea și proprietatea funciară în această regiune, publicat în *Analele Congresului* [16]. Cercetătorul a mai prezentat încă o comunicare intitulată *Cu privire la proprietatea funciară în Crimeea până și după anexarea ei la Rusia*, care a rămas însă nepublicată și se păstrează în Arhiva Regională de Stat din Odesa. În acest raport autorul a dezvăluit schimbările ce s-au produs în evoluția proprietății funciare în Crimeea la hotarul anului 1783. Participanții la congres au apreciat înalt discursul, menționând că „noutatea concluziilor s-a contopit cu noutatea însăși a materialului studiului” [17]. În acest context remarcăm că la lucrările Congresului au mai participat doi basarabeni de origine: Ion Suruceanu, membru de onoare al Academiei Române (1888) și Gheorghe Peretiatcovici, născut în s. Mălăiești, jud. Orhei, docent (1877), profesor (1886) al Universității Novorossiisk din Odesa.

Concomitent, Fiodor Lașcov a studiat și probleme de istorie politică a Hanatului Crimeea. În acest context a elaborat studiul privind viața politică internă în perioada domniei ultimului han al Crimeei Shahin-Ghiray și încorporării acestei formațiuni în componența Imperiului Rus [18]. Elogiind politica externă „înțeleaptă” și „bine gândită” a Ecaterinei a II-a, F. Lașcov pentru prima dată în istoriografia rusolingvă a încercat să dezvăluie rolul reformelor lui Shahin-Ghiray în sensul reorientării Crimeei în albia culturii europene, planurile de creare a unui stat tătar prosper, independent de Turcia și Rusia, intenție neîmpărtășită de criticii săi [19].

Din momentul fondării *Comisiei Științifice a Arhivelor din Taurida* (24 ianuarie 1887)

Fiodor Lașcov s-a implicat activ în activitatea acestuia, manifestând în toată plenitudinea talentul de organizator, cercetător științific și explorator al arhivelor. La adunarea de fondare membrii Comisiei l-au ales unanim în calitate de administrator (secretar) al acesteia [20]. A devenit primul redactor al *Buletinului* Comisiei, sub îngrijirea lui F. Lașcov au apărut primele zece volume. Ca ediție științifică, *Buletinul* a debutat cu articolul semnat de același Lașcov [21]. Apreciind rolul lui F. Lașcov în perioada inițială a activității *Comisiei Științifice a Arhivelor din Taurida*, A. Markevici, președintele Comisiei (din 1908), avea să noteze că „în mare măsură” grație muncii științifice, arhivistice și organizatorice a administratorului această instituție științifică „a pornit pe calea cea dreaptă” [22]. Rezultatele cercetărilor științifice și arhivistice și-au găsit reflectare în studii și culegeri de documente privind obștea rurală din Hanatul Crimeea [23], descrierea camerală (statistică) a Crimeei la 1784 [24], activitatea lui Grigore Potiomkin ca militant al Crimeei [25], relațiile diplomatice între Hanatul Crimeea și Statul Moscovit în secolele XVI–XVII [26], războiul ruso-turc din anii 1787–1791 [27] și multe alte subiecte.

Una din preocupările principale ale cercetătorului și arhivistului F. Lașcov a fost valorificarea materialelor documentare din arhivele locale și centrale în scopuri științifice, dar și expertizarea prealabilă, înainte de nimicire, a inventarelor și dosarelor arhivelor curente ale organelor administrative ale guberniei Taurida în scopul selectării materialelor de valoare istorică și depozitării lor în arhiva istorică gubernială, a cărei constituire era una misiunile de bază ale Comisiei pe care o administra. În cadrul acestei activități el a evaluat de asemenea inventarele și dosarele Administrației Financiare din Basarabia, expediate la adresa *Comisiei Științifice a Arhivelor din Simferopol* până la formarea Comisiei similare la Chișinău [28], contribuind astfel și la evaluarea materialelor de arhivă din Basarabia.

În calitate de administrator al Comisiei, F. Lașcov a depus mari eforturi intelectuale în vederea asigurării logistice a activității acestei organizații, în formarea arhivei istorice și a muzeului, elaborării programului de activitate a Comisiei în domeniul studierii istoriei și etnografiei Crimeei. Sugestiile și concepțiile sale privind perspectiva funcționării comisiilor științifico-arhivistice le-a formulat în raportul *Cu privire la arhivele guberniale istorice* [29], prezentat la al VIII-lea Congres Arheologic din Moscova (1890). În opinia prof. A. Nepomnișcii, F. Lașcov a fost primul reprezentant de la periferie care a formulat problema reorganizării comisiilor propunând și un proiect [30].

Președintele *Comisiei Științifice a Arhivelor din Taurida* A. Markevici în raportul „Darea de seamă despre activitatea Comisiei pe parcursul celor douăzeci și cinci de ani de existență”, prezentat la Adunarea festivă a Comisiei (24 ianuarie 1912), a apreciat înalt munca științifică, arhivistă și organizatorică a lui F. Lașcov. Raportorul a menționat că „deja atunci (când a fost ales administrator al Comisiei – n.n.) Lașcov cu o energie uimitoare s-a ocupat de studierea arhivei noastre guberniale, a prelucrat și a publicat multe materiale istorice, depozitate în ea, și în genere a fost un arhivist excelent”. În continuare, Markevici a menționat că în acea vreme (când Lașcov era administratorul Comisiei – n.n.) „a fost pus începutul arhivei istorice a Comisiei” și „...începutul descrierii arhivei istorice de către F. F. Lașcov... care, spre regret, în curând a abandonat această muncă...” [31]. „Plecarea din Simferopol, în anul 1891, a lui F. F. Lașcov, celui mai talentat și energic membru (al Comisiei – n. n.) a fost, în opinia lui Markevici, „un eveniment trist” [32].

La sfârșitul anilor '80 între un grup de profesori, dintre care făcea parte și F. Lașcov, și direcția Gimnaziului de băieți din Simferopol a apărut un conflict care în curând s-a transformat într-un scandal public de proporții. Prin ordinul curatorului Distric-

tului de Învățămant Odesa din data de 8/20 martie 1891 profesorul Lașcov este transferat la Gimnaziul de fete din aceeași localitate, pe-deapsă considerată pe timpurile de atunci o retrogradare înjositoare în funcție. Considerându-se ofensat, Lașcov se eliberează și pleacă la Odesa unde se angajează în funcția de inspector supleant fiscal [33].

În ședința Comisiei din data de 31 octombrie 1891 este eliberat din funcția deținută conform cererii depuse, pe motivul că nu va avea posibilitatea să exercite obligațiunile de administrator ca urmare a transferării la Odesa. Prin decizia Comisiei i s-a exprimat profundul regret în legătură cu retragerea din funcția de administrator și gratitudine pentru munca lui sânguincioasă pe parcursul a cinci ani de activitate a Comisiei, îndeosebi pentru crearea arhivei guberniale istorice, pentru cercetarea materialului local de arhivă și editarea *Buletinului* Comisiei; totodată, Comisia i-a solicitat să rămână în continuare membru al Comisiei (până la sfârșitul tragic al vieții sale i s-a păstrat titlu de membru titular) și să împărtășească cu această organizație studiile sale științifice în domeniul istoriei Crimeei [34]. Peste douăzeci de ani, la 29 septembrie 1911, membru titular al Comisiei a fost ales, la propunerea președintelui A. Markevici, un alt basarabean – Ioan Halippa, fostul administrator-secretar al *Comisiei Științifice a Arhivelor din Basarabia*, inspector al școlilor populare din raionul Berdeansk [35] (din 1910).

În anii '80 ai secolului al XIX-lea au intervenit schimbări și în viața personală. În anul 1884 împreună cu frații Luca, Ivan, Victor, Daniil, Ioachim și sora Ana obține titlu de nobil al Basarabiei [36]. În anul 1887, la Odesa, se căsătorește cu Maria, fiica cetățeanului de onoare de viță Stefan Agarkov [37], deținător de mari proprietăți funciare în Crimeea. Tânăra familie a devenit proprietară a moșiei Mamak (astăzi Stroganovka), plasată la o distanță de 8 verste de Simferopol. La 13 septembrie 1899, prin decizia Adunării Deputaților Nobilimii din Taurida, Fiodor și

Maria Agarkov sunt incluși în registrul genealogic al nobilimii guberniei Taurida ca posesori ai proprietății imobile [38].

Începând cu anii '90 ai secolului al XIX-lea informații privind viața personală și cariera profesională ulterioară a lui Fiodor Lașcov sunt fragmentare. La Odesa în funcția de inspector fiscal a lucrat o perioadă foarte scurtă, după care a urmat cea de șef de zemstvă (funcționar local cu funcții administrative și judiciare) în sectorul III, județul Bender (august 1892 – decembrie 1893). La finele anului 1893 se transferă la Simferopol în funcția de inspector fiscal pe care însă o abandonează peste trei ani [39]. Moștenind în urma decesului soției o avere bogată și conștientizând că nu va mai putea lucra în sistemul învățământului, F. Lașcov dimensionează din serviciul de stat și se consacră vieții de salon. Recăsătorindu-se cu o franțuzoaică, preferă să locuiască la Paris, oraș de care era îndrăgostit, la Simferopol venind ocazional, doar în ospetie. A revenit definitiv în Crimeea în ajunul Primului Război Mondial, reîncadrându-se activ în activitatea *Comisiei Științifice a Arhivelor din Taurida*.

Părăsirea involuntară a Simferopolului și a Crimeei, detașarea de activitatea Comisiei i-au provocat o profundă durere sufletească; el era cuprins de o tristețe adâncă din cauza că nu mai poate să se ocupe cu munca arhivistică, că a fost nevoit să abandoneze lucrul în Comisie în perioada când ea „dobândiseră faimă”. F. Lașcov era deprimat, deoarece „calea pe care a parcurs-o s-a redus la zero, că el a rupt legătura cu trecutul, l-a ars” [40].

Revenind la acest episod particular, cu o pronunțată nuanță personală, din istoria Comisiei A. Markevici avea să scrie: „Odată cu plecarea lui Fiodor Fiodorovici din Simferopol Comisia noastră a suferit o pierdere enormă în activitatea sa, eu personal m-am lipsit de cel mai apropiat colaborator, de interlocutorul zilnic, de prietenul intim și tovarăș. Mă chinuia gândul că Fiodor Fiodorovici nu va reveni în Crimeea, ba mai mult, nu se va

reîntoarce la activitatea științifică în general și a Comisiei noastre în particular; mă frământa și gândul despre aceea că el a luat cu dânsul schița privind proprietatea funciară tătară în Crimeea, lucrare încă nefinalizată și neredactată pentru tipar. Am reușit să-l conving pe Fiodor Fiodorovici să continue munca științifică și să finalizeze acest studiu fundamental, ba mai mult – să-l publicăm în *Buletinul Comisiei*” [41].

În pofida încadrării plene în alte ocupații decât cea științifică și didactică, pe măsura posibilităților, F. Lașcov a participat, preponderent ocazional, în ședințele Comisiei: fie cu comunicări științifice, fie prezentând note informative despre rezultatele evaluării inventarelor și dosarelor înaintate de organele administrative locale pentru expertizare, fie implicându-se în discuțiile referitoare la comunicările științifice propuse de membrii Comisiei sau în efectuarea săpăturilor arheologice.

Activitatea de cercetare și cea arheografică a lui F. Lașcov în prima jumătate a anilor '90 ai secolului al XIX-lea este marcată de apariția unui număr impunător de publicații valoroase pentru istoriografia și izvoristica istoriei Crimeei, lucrări ce l-au plasat pe istoricul basarabean în categoria cercetătorilor crimeologi proeminenți ai timpului respectiv. Fără a diminua importanța lucrărilor arheografice consacrate istoriei politice și diplomatice a Hanatului Crimeei publicate în această perioadă [42] un loc deosebit în moștenirea științifică a istoricului F. Lașcov îl ocupă studiul fundamental și culegerea de documente privind proprietatea funciară și evoluția relațiilor funciare în Crimeea [43], lucrări înalt apreciate de comunitatea științifică, ele și astăzi reprezintă cartea de capăt a istoricilor crimeologi contemporani. Prin aceste lucrări Fiodor Lașcov a devenit pionierul studierii complexe a problemelor social-economice din istoria Crimeei, formulând și argumentând concluzii științifice importante, valabile și în zilele noastre.

Revenind în ajunul Primului Război Mondial în Crimeea, Fiodor Lașcov s-a implicat activ în activitatea *Comisiei Științifice a Arhivelor din Taurida*. Alături de acțiunile tradiționale în calitate de membru titular al Comisiei (expertizarea documentelor din arhivele departamentale curente, examinarea studiilor științifice înaintate pentru editare în *Buletinul Comisiei* etc.) F. Lașcov a susținut și promovat tinerii cercetători, consultându-i în efectuarea cercetărilor pe tematica istoriei Crimeei [44]. S-a încadrat energic în munca de cercetare care s-a manifestat prin prezentarea diverselor comunicări științifice la ședințele Comisiei. Studiul despre situația demografică în Crimeea la începutul secolului al XIX-lea [45] a fost ultima lucrare publicată în timpul vieții lui Lașcov.

În contextul aprecierii contribuției lui F. Lașcov la devenirea și dezvoltarea *Comisiei Științifice a Arhivelor din Taurida* e semnificativă în acest sens ședința festivă a Comisiei consacrată jubileului de 30 de ani de la fondare care a avut loc la 24 ianuarie 1917. Participând pentru prima dată la o ședință jubiliară (la cele precedente din diferite motive nu a fost prezent), F. Lașcov a ținut un discurs în care a evocat momentele principale din istoria constituirii și dezvoltării Comisiei. Ridicându-se, Adunarea călduros l-a felicitat pe F. Lașcov, unul dintre puținii membri fondatori al Comisiei care au rămas în viața și primul ei administrator; ea a exprimat profunda satisfacție să-l vadă din nou în mediul său pe colaboratorul ei de altă dată [46].

În agitatul an 1917 Fiodor Lașcov a preferat să locuiască la moșia sa Mamak, respingând categoric doleanțele prietenilor și a rudelor de a se transfera la Simferopol. La 9 decembrie 1917 Lașcov și soția sa au fost omorâți în propria casă de către un grup de jefuitori. Fiind student la Universitatea Sorbona s-a salvat doar fiul. Pentru a ascunde urmele crimei tâlharii, au dat foc casei, fiind distrusă biblioteca personală unică. Referindu-se la acest caz tragic, în darea de seamă a Comisiei pe anul

1917 se menționa: „Moartea prematură a lui F. F. Lașcov e deosebit de grea pentru Comisie... Fiodor Fiodorovici Lașcov a fost unul dintre fondatorii Comisiei, un administrator energic în primii ani de existență a acesteia, un cercetător talentat a materialelor de arhivă referitoare la Taurida și autor al multor studii valoroase în domeniul istoriei Crimeei, publicate pe paginile *Buletinului Comisiei*” [47].

Conform hotărârii Adunării Comisiei din data de 14 decembrie 1917 [48], în numărul 55 al *Buletinului* este publicat necrologul „În memoria lui F. F. Lașcov”, semnat de A. Markevici. În contextul aprecierii activității științifice și a rolului vestitului istoric crimelelog, basarabeanul F. Lașcov, în devenirea și afirmarea științei istorice în Crimeea ne permitem să reproducem un mic segment semnificativ din acest necrolog. Munca științifică și studiile lui Fiodor Lașcov, menționa președintele Comisiei A. Markevici, „vor cunoaște din ce în ce mai mult justa apreciere, numele lui nu va fi uitat pentru că mult, foarte mult timp modestele lui lucrări vor atrage atenția cercetătorilor Crimeei. În Comisia noastră activitatea lui Fiodor Fiodorovici totdeauna va fi de neuitat, numele lui totdeauna va fi pronunțat cu respect și recunoștință” [49].

Aș vrea să cred că acest lucru se va produce și în țara de origine a savantului istoric Fiodor Fiodor Lașcov (Lașcu) – Republica Moldova, al cărui nume merită să-l aducem acasă și să-l cunoaștem.

Referințe bibliografice:

[1] Маркевич А., *Памяти Ф. Ф. Лашкова*. În: Известия Таврической ученой архивной комиссии (în continuare Известия ТУАК), Симферополь, 1918, № 55, p. 203-207. Aici și în continuare am apelat la resursa electronică: <http://library.chersonesos.org/index.php?lang=ru>

[2] *Ibidem*, p. 203.

[3] *Ibidem*. Precizare: localitatea Chiperceni făcea parte din județul Orhei.

[4] *Архива Націонала а Републіції Молдова*, F. 211, inv. 5, d. 163, f. 231v-232; F.88, inv. 1, d. 2012, f.14v. Mai târziu biserica este cunoscută cu numele Sf. Mihail, actualmente Sf. Arh. Mihail. Autorul exprimă sincere mulțumiri dlui dr. Alexandru Furtună pentru concursul în selectarea materialelor de arhivă.

[5] ANRM, F. 88, inv. 1, d.2012, f.2-2v; Лотоцкий П.А., *Список и краткие биографии окончивших полный курс Кишиневской Духовной Семинарии за сто лет ее существования (1813-1913 гг.)*, Кишинев, 1913, p. 22.

[6] Лашков Ф. *Суд человеческий и суд Божий*, Санкт-Петербург, 1868, 11 с.; *Ibidem*, Протоиерей Иоанн Васильевич Лашков: *Краткий биографический очерк*, [Санкт-Петербург], 1869, 10 с, Vezi: Непомнящий А. А., Федор Лашков – историк и личность. În: Журнал „Историческое наследие Крыма”, 2009, № 24. În: <http://old.commonuments.crimea-portal.gov.ua/rus/index.php>. În continuare se va indica doar autorul și opera.

[7] Potrivit *Regulamentului privind Seminarile Teologice Ortodoxe din 14 mai 1867*, la universitate și alte instituții de învățământ superior din Rusia erau admiși nu doar absolvenții seminarului, ci și elevii care au terminat primele patru clase de cultură generală. Programul de învățământ a școlilor spirituale și primelor patru clase de seminar corespundea programului de studiu prevăzut pentru gimnaziile de tip clasic (licee). Ca urmare, mulți elevi abandonau seminarul și își continuau studiile la universitate. În 1876 drepturile seminariștilor în privința continuării studiilor la instituțiile laice au fost reduse substanțial. La universitate erau admiși doar absolvenții întregului curs seminarial cu susținerea suplimentară a unui examen special. Cu susținerea unui examen simplu absolvenții seminarului erau admiși doar la universitățile din Varșovia, Dorpat și Tomsk. Vezi: *Полное собрание законов Российской империи*, Серия (1825-1881), том 42 (1867), часть 1, закон № 44571, p. 498-511; Колыванов Г. Е., *Краткий обзор истории духовного образования в России*. În: <http://www.oldarzamas.ru/dorevolutsionnaya-istoriya-goroda/kratkiy-obzor-duhovnogo-obrazovaniya.html>; Popovschi N., *Istoria Bise-*

ricii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși, Chișinău: Museum, 2000, p. 133, 139.

[8] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 2012, f. 6-8; *Лаишков Федор Федорович (1858–1917)*. În: <http://www.mincult.crimea-portal.gov.ua/rus/index.php>.

[9] *Первая учебная экскурсия Симферопольской мужской гимназии: Севастополь и его окрестности*, Симферополь, 1888; *Вторая учебная экскурсия Симферопольской мужской гимназии: Бахчисарай и его окрестности*, Симферополь, 1889; *Третья учебная экскурсия Симферопольской мужской гимназии: Симферополь и его окрестности*. Сост. Ф. Ф. Лашков, Симферополь, 1890.

[10] Филимонов С.Б., Новикова Е.В., *Учителя и наставники симферопольского гимназиста Александра Лаппо–Данилевского*, p. 42. În: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=history&id=2045&start=1; <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/21691/6%20-%20Filimonov.pdf?sequence=1>.

[11] Непомнящий А. А., *Арсений Маркевич – организатор краеведческого движения в Крыму*. În: *Ученые записки Таврического Национального Университета*, Выпуск N 8 (45). În: <http://www3.crimea.edu/tnu/magazine/scientist/edition8/n08003.html>. În continuare se va indica doar autorul și opera.

[12] Шмаков И., Тимофеев, Лашков Ф. Ф., *Историческая записка о Симферопольской гимназии с основания ее по 1 июля 1881 года*, Симферополь, 1881, с. 51–158.

[13] Непомнящий А. А., *Федор Лашков – историк и личность*.

[14] Маркевич А., *op. cit.*, p. 204.

[15] Непомнящий А. А., *Федор Лашков – историк и личность*.

[16] *Архивные данные о бейликах в Крымском ханстве*. În: *Труды VI Археологического съезда в Одессе в 1884 г. Том IV*, Одесса, 1989, p. 96 – 110. *Beylik – posesiune funciară (cnezat)* creată în baza principiului de gintă și administrată de conducătorul ei, numit bei (print).

[17] Непомнящий А. А., *Федор Лашков – историк и личность*.

[18] *Шагин-Гирей, последний крымский хан. Исторический очерк*. În: *Киевская старина*,

Киев, 1886, № 9, p. 37-80. În același an a fost publicată ca ediție separată (Kiev, 1886, 44 p.). Considerată studiu clasic în domeniul istoriei Crimeei, lucrarea este reeditată în 1991. Vezi: Лашков Ф. Ф. *Шагин-Гирей, последний крымский хан: Исторический очерк*, Симферополь, 1991, 48 p.

[19] Непомнящий А. А., *Федор Лашков – историк и личность*.

[20] *Протокол открытия Таврической Ученой Архивной Комиссии в г. Симферополе 24 января 1887 г.* În: *Известия ТУАК*, Второе издание, 1897, № 1, p. 12.

[21] *О пересмотре Черноморского тарифа 1782 г.* În: *Известия ТУАК*, Второе издание, 1897, № 1, p. 25-39.

[22] Маркевич А., *op. cit.*, p. 204. În acest context remarcăm că un asemenea rol i-a revenit administratorului Comisiei Științifice a Arhivelor din Basarabia Ioan Halippa. Vezi: Jarcuțchi I., *Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor din Basarabia*, Chișinău, 2011.

[23] *Сельская община в Крымском ханстве*, Симферополь, 1887, 64 p.

[24] *О Камеральном описании Крыма 1784 г.* În: *Известия ТУАК*, 1887, № 2, с. 20 – 30; № 3, с. 36 – 64; 1888, № 4, с. 32 – 45; № 6, с. 36 – 64; 1889, № 7, с. 25 – 45; № 8, с. 12 – 40.

[25] Князь Г.А. *Потемкин-Таврический как деятель Крыма: Краткий очерк по архивным материалам*, Симферополь, 1890.

[26] *Памятники дипломатических сношений Крымского ханства с Московским государством в XVI и XVII вв., хранящиеся в Московском главном архиве Министерства иностранных дел*. În: *Известия ТУАК*, 1890, № 9, с. 1 – 47; № 10, с. 9 – 60; 1891, № 11, с. 1 – 56; № 12, с. 1 – 63. Ediție separată: Симферополь, 1891, 206 p.

[27] *Материалы для истории второй турецкой войны 1787-1791 гг.* În: *Известия ТУАК*, 1890; № 9, p. 71-92; № 10, p. 79-106; 1891, № 12, p. 75-81.

[28] *Известия ТУАК*, 1895, № 23, p. 178; 1896, № 24, p. 152, 156; 1897, № 27, p. 107; 1898, № 28, p. 186. În ședința din data de 15 noiembrie Comisia a refuzat să mai evalueze dosarele Administrației Financiare din Basarabia pe moti-

vul că o Comisie similară a fost deschisă în Basarabia. Vezi: *Известия ТУАК*, 1899, № 30, p. 123.

[29] К вопросу о губернских исторических архивах. În: Труды восьмого археологического съезда в Москве в 1890 г. Том 2, М., 1895.

[30] Непомнящий А. А., Федор Лашков – историк и личность.

[31] *Известия ТУАК*, 1912, № 48, p. 262-263.

[32] *Ibidem.*, p. 280.

[33] Маркевич А., *op. cit.*, p. 205; Непомнящий А. А., Федор Лашков – историк и личность.

[34] *Известия ТУАК*, 1891, № 14, p. 139.

[35] *Известия ТУАК*, 1912, № 46, p. 42.

[36] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 2012; Бессарабские дворяне. În: <http://bessarabia.ru/1821-1916.htm>

[37] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 2012, f. 45.

[38] *Ibidem*, f. 52.

[39] ANRM, F. 208, inv. 15, d. 88, f. 4verso; Маркевич В., *op. cit.*, p. 205; Непомнящий А. А., Федор Лашков – историк и личность.

[40] Маркевич В., *op. cit.*, p. 205-206.

[41] *Ibidem*, p. 205.

[42] *Реестр делам Крымского Двора с 1474 по 1779 год, учиненный действительным статским советником Николаем Бантыш-Каменским в 1808 г.* În: *Известия ТУАК*, 1891, № 14, p. 1-42; *Реестр II Крымского двора старых лет делам в столпах содержащимся с 1579 по 1700 год.* În: *Известия ТУАК*, 1892, № 15, p. 1-48; № 16, p. 1-50; № 17, p. 67-102;

1893, № 18, p. 1-33; *Реестр III Крымского двора новых лет делам с 1700 по 1779 г.* În: *Известия ТУАК*, 1893, № 18, p. 34-47; *Статейный список московского посланника в Крым Ивана Судакова в 1587-1588 году.* În: *Известия ТУАК*, 1891, № 14, p. 43-80; *Статейный список московского посланника в Крым Семена Безобразова в 1593 г.* În: *Известия ТУАК*, 1892, № 15, p. 70-94 ș.a.

[43] *Исторический очерк крымско-татарского землевладения.* În: *Известия ИТУАК*, 1894, № 21, p. 59-89; 1895, №, p. 35-81; № 23, p. 71-117; 1896, № 24, p. 35-71; № 25, p. 29-88. Ediție separată: *Исторический очерк крымско-татарского землевладения*, Симферополь, 1897, 203 с.; *Сборник документов по истории крымско-татарского землевладения.* În: *Известия ИТУАК*, 1895, № 22, p. 82 – 115; № 23, p. 118 – 129; 1896, № 24, p. 72 – 137; № 25, p. 89 – 158; 1897, № 26, p. 24 – 154. Ediție separată: *Сборник документов по истории крымско-татарского землевладения*, Симферополь, 1897, 310 p.

[44] *Известия ИТУАК*, 1919, № 56, p. 283-284, 300.

[45] К вопросу о количестве населения Таврической губернии в начале XIX столетия. În: *Известия ИТУАК*, 1916, № 53, p. 158-176.

[46] *Известия ИТУАК*, 1919, nr. 56, p. 299.

[47] *Известия ИТУАК*, 1918, nr. 55, p. 381.

[48] *Известия ИТУАК*, 1918, nr. 56, p. 349.

[49] *Известия ИТУАК*, 1918, nr. 55, p. 207.

ÎNALȚI DEMNITARI AI LUI ȘTEFAN CEL MARE: PÂRCĂLABI AI CETĂȚILOR DE MARGINE

STEPHEN'S THE GREAT SENIOR OFFICIALS: GOVERNORS (PÂRCĂLAB) OF EDGE FORTRESSES

Valentina EȘANU¹

REZUMAT

În studiul „Înalți demnitari ai lui Ștefan cel Mare: pârcălabi ai cetăților de margine”, în baza surselor istorice cunoscute, sunt identificați înalți boieri care au administrat cetățile de Est ale Țării Moldovei (Hotin, Soroca, Orhei, Cetatea Albă și Chilia) în perioada de domnie a lui Ștefan cel Mare (1457-1504). În special, se arată importanța pe care o acorda domnul acestor cetăți, reconstruindu-le, consolidându-le, înzestrându-le cu toate cele necesare și plasând la conducerea lor oameni apropiați din anturajul său, dintre care unchiul Vlaicul, vărul Duma ș.a., care în timp de pace administrau cetățile și ținuturile încredințate, iar în timp de război le apărau sau participau la campanii militare din epocă. Mai multor dintre acești administratori numiți „pârcălabi” li se profilează portrete de activitate și manifestare.

Cuvinte-cheie: Țara Moldovei, cetate, Hotin, Soroca, Orhei, Cetatea Albă, Chilia, administrator, Vlaicul, Duma, război, campanii militare.

ABSTRACT

The study *Stephen's the Great Senior officials: governors (pîrcălab) of edge fortresses* based on known historical sources are identified senior nobles who administered eastern castles of the Moldova Country (Hotin, Soroca, Orhei, White Castle (Cetatea Albă) and Chilia) during the reign Stephen the Great (1457-1504). In particular, it is shown the importance Stephen paid to these cities by rebuilding and strengthening them, equipping with all the necessary and appointing trusted leaders from his surrounding, like his uncle Vlaicu and his cousin Duma, and others, which in peacetime administered cities and lands assigned, and defended them in wartime and taking part in military campaigns of the time. The research also attempts to portrait the activities of several most distinguished “governors” and the events they were involved.

Keywords: Moldavia, city, Hotin, Soroca, Orhei, White Castle (Cetatea Albă), Chilia, administrator, Vlaicul, Duma, war, military campaigns.

În procesul consolidării Țării Moldovei, pe parcursul sec. al XV-lea și mai ales în epoca lui Ștefan cel Mare, un rol important l-a jucat sistemul de apărare. Șirul de cetăți de pe Nistru și Dunăre: Cetatea Albă, Chilia, Hotin, Soroca, Orhei, Tighina, care s-au construit și reconstruit, pe acele vremuri a jucat un rol dintre cele mai importante în istoria Țării

Moldovei. Despre istoricul acestor fortificații și localitățile din împrejurimile lor s-a scris mult și mai continuă să se scrie, completându-se istoriografia românească cu noi lucrări și noi date uneori surprinzătoare în urma investigațiilor arheologice și arhivistice.

În studiul de față ne propunem să arătăm politica lui Ștefan cel Mare de consolidare a

¹ **Valentina Eșanu**, cercetător științific, Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM.

acestor cetăți, prin numirea ca pârcălabi ai acestora, a unor boieri și demnitari din anturajul său. De regulă, ei făceau parte din sfatul domnesc și continuau să rămână sfetnici și pe parcursul aflării lor ca pârcălabi pe la cetăți. S-a observat, în general, că în domnia lui Ștefan cel Mare rolul pârcălabilor drept comandanți și administratori ai cetăților și ținuturilor a crescut mult și în luarea de decizii în problemele cardinale ale puterii centrale de stat. În special, încercăm să prezentăm schimbările de cadre și de colaboratori ai marelui voievod care a avut loc la cetățile din Estul și Sudul Moldovei, activitatea și rolul lor în apărarea cetăților încredințate pe întreg parcursul domniei lui Ștefan cel Mare.

CETATEA ALBĂ

Către începuturile domniei lui Ștefan cel Mare, Cetatea Albă era de mai multă vreme sub controlul voievozilor moldoveni, unde aceștia aveau instalați dregătorii lor. În cele mai recente lucrări se arată că pentru domnia Moldovei deținerea Cetății Albe avea „multiplă importanță: politico-militară, prin controlul fortăreței ce supraveghea un punct strategic; economică, prin deținerea vămii, ce aducea venituri semnificative și religioasă, datorită prezenței sau reactivării aici a unei mai vechi episcopii...” [1]. În acele complicate circumstanțe (căderea Constantinopolului sub stăpânirea otomanilor (1453) și transformarea Țării Moldovei în țară tributară Imperiului Otoman (1456) [2]; deținerea controlului asupra cetății Hotinului de către Petru Aron și refugiarea acestuia împreună cu o samă de boieri, după pierderea tronului în limitele Țării Leșești și creșterea pericolului din partea regelui polonez, în cazul în care acesta s-ar fi decis să atace Moldova sub pretextul susținerii voievodului fugar; deținerea controlului asupra cetății Chilia de către regele Ungariei ș. a.), când a obținut tronul țării tânărul Ștefan și sfetnicii săi mai apropiați înțelegeau cât de importantă este deținerea controlului eficient asupra Cetății Albe de către Țara Moldovei.

De aceea, în scurtă vreme, voievodul îl trimite ca pârcălab la Cetatea Albă pe **Vlaicul**, care exercită funcția, potrivit documentelor interne, din 1457 până în 1462 [3]. Faptul că pârcălabii de Cetatea Albă pe parcursul primilor zece ani de domnie figurau de fiecare dată printre primii 5 boieri în sfatul domnesc și primii dintre pârcălabi de pe la cetățile țării, arată importanța primordială a acestei cetăți pentru Țara Moldovei.

Despre „pan Vlaicul”, primul pârcălab numit de Ștefan cel Mare la această cetate, se mai cunoaște că, deja la 8 septembrie 1457 [4], adică chiar în primul act ieșit din cancelaria domnească în care apare componența sfatului domnesc după obținerea tronului, acesta figurează al 5-lea, cu titlul de pârcălab al Cetății Albe. Cele arătate ne îndreptățesc într-un totu să considerăm că în aceste prime acțiuni de politică internă, care urmăreau scopul consolidării lui Ștefan voievod la tronul Țării Moldovei, precum și asigurarea controlului său asupra întregului teritoriu național, lui Vlaicul i s-a acordat cea mai mare încredere, fiind atras în aceste acțiuni ca unul dintre cei mai apropiați și mai fideli susținători ai săi. Totodată, tânărul domn prin concursul sfetnicilor săi, cunoscând importanța unuia dintre cele mai mari centre de apărare și aducătoare de venituri ale țării, precum era Cetatea Albă, a hotărât în scurtă vreme să numească în rang de pârcălab chiar pe unchiul său Vlaicul.

După cum arată izvoarele vremii, misiunea boierului Vlaicul la Cetatea Albă s-a dovedit a fi de o durată relativ lungă, căci în izvoarele documentare din epoca lui Ștefan cel Mare el figurează cu siguranță în această dregătorie din 8 septembrie 1457 până la 3 decembrie 1462 [5]. S-ar putea presupune că această activitate a lui Vlaicul la Cetatea Albă a durat chiar mai multă vreme, până în iulie 1466, deoarece în cărțile domnești emise între 1462 și 1466 apare doar o singură dată în 1463 (fără lună și zi) numele unui pârcălab de Cetatea Albă, Constantin [6]. Considerăm că Vlaicul mai continua să dețină această func-

ție, deoarece în același an 1463 el apare ca pârcălab de Cetatea Albă într-o inscripție de pe o carte manuscrisă cumpărată de el de la un oarecare diac Trifu [7]. Faptul pare verosimil în condițiile în care boierii din sfatul domnesc figurau în documentele din acești ani cu rangurile lor doar cu rare excepții. Se pare că abia din 1466 „jupânul Vlaicul” [8] este înlocuit în această funcție la Cetatea Albă de către doi pârcălabi [9] noi, **Zbiera** și **Stanciul** [10].

În funcția de pârcălab de Cetatea Albă pan Vlaicul a îndeplinit un larg spectru de misiuni și porunci personale din partea voievodului de la Suceava, precum ar fi repararea, consolidarea și apărarea Cetății Albe; asigurarea stabilității hotarelor în partea de Sud-Est a țării (la Nistrul de Jos, Liman, Marea Neagră și Dunăre); respingerea eficientă a unor eventuale atacuri străine; păstrarea unui nivel de bună pregătire militară în garnizoana cetății și a ordinii publice în oraș; executarea împunternicirilor de judecători domnești în această parte a țării; asigurarea securității căii comerciale și a vămii din partea locului ș. a. După o pauză de peste un an (1466 iulie 9 – 1467 iunie 30) când pan Vlaicul s-a aflat, probabil, mai mult în cetatea de scaun a țării – Suceava, în preajma voievodului sau fiind ocupat de treburile moșiilor sale (efectuând și o nouă cumpărătură la Chișinău [11]), el ne apare în actele domnești din această perioadă doar în calitate de membru al sfatului domnesc.

Pârcălabul Zbiera [12] instalat la cetate în 1466 era unul dintre tinerii boieri promovați în sfatul domnesc de Ștefan (8 septembrie 1457). În această domnie el a cunoscut o strălucită și îndelungată carieră, deținând ulterior înalte dregătorii de stolnic (1457–1465), de pârcălab de Cetatea Albă (1466–1470), rămânând permanent în Sfatul domnesc, iar după moartea lui Vlaicul (1484) el va fi ridicat pe poziția de prim-sfetnic, în care se va menține până la 14 martie 1489, dată după care, probabil, se stinge din viață. A fost omul de încredere al lui Ștefan, care l-a slujit cu devotament timp de 32 de ani.

Cel de-al doilea pârcălab, pan Stanciul, cunoscut cu numele de „Stanciul Marele” sau „cel Mare” [13], se trăgea dintr-o veche viță boierească, fiind fiul vornicului Oană de Tulova [14]. Căsătorindu-se cu Chiajna, fiica lui Alexandru cel Bun, Stanciul intră în anturajul direct al multor voievozi moldoveni, deținând înalte locuri în sfatul domnesc și de pârcălab încă din 1448. În 1453–1456 a fost pârcălab de Cetatea Albă, omul de încredere al lui Petru Aron, încât la luarea tronului de Ștefan cel Mare în aprilie 1457 se refugiază cu fostul domn în Polonia, revenind în țară în 1459 la îndemnul noului domn înrudit cu aceasta prin soția sa Chiajna. De acum, Stanciul Marele l-a slujit cu fidelitate pe Ștefan cel Mare, acesta încredințându-i înalte ranguri boierești și loc de cinste în sfatul țării (1459–1466) și pârcălab de Cetatea Albă (1466–1470) și în paralel cu începere din 30 iulie 1467 până în 1479 (când se stinge din viață [15]), a deținut timp de 12 ani scaunul de prim-sfetnic al lui Ștefan cel Mare, el numindu-l „sfetnicul nostru cel mai de frunte” [16]. În această perioadă marele voievod îi încredințează lui Stanciul importante misiuni diplomatice în Polonia (1468) [17] și Ungaria (1475). În anii 1468–1476, în mai multe rânduri alături de Stanciul fie în sfatul domnesc, fie în alte misiuni (pârcălab) apare fiul său „pan Mârza”.

Spre finele misiunii lui Zbiera și Stanciul, în cetatea de la Marea Neagră, un scurt timp, alături de ei (28 mai și 5 iunie 1470 [18]) a activat pan **Belco** (Bâlco), figură nouă în ierarhia militar-administrativă a țării, care apare mai întâi ca pârcălab de Chilia în anii 1468–1469. Cu această experiență el este numit în același rang, dar la Cetatea Albă, unde alături de pârcălabul **Luca** va dirigeri cetatea până la 26 august 1474 [19]. În 1475–1476 Luca va administra cetatea împreună cu **Hârman** [20] (Herman, Hârman, Gherman, Hraman), timp în care „s-au sfârșit marea poarta”, consolidând și adaptând fortificațiile acesteia la condițiile de tactică de luptă cu artilerie [21].

Luca va rămâne la Cetatea Albă până la 22 mai 1476 [22], dată după care dispare din izvoare, ceea ce i-a determinat pe unii istorici să presupună ca Luca a căzut în lupta de la Valea Albă (1476) [23].

După dispariția lui Luca, pan Hărman a împărțit dregătoria de la Cetatea Albă cu **Duma**, fiul lui Vlaicul și văr al lui Ștefan cel Mare, până în 17 septembrie 1480 [24]. Faptul că Duma împreună cu Hărman sunt trecuți la cartea domnească ca pârcălabi de Cetatea Albă din 11 februarie 1478 [25] nu trebuie să ne deruteze, deoarece în acești ani (1476-1478) au fost emise foarte puține documente. După instaurarea păcii și liniștii în țară, cei doi pârcălabi au continuat munca de consolidare a capacității de apărare a cetății, finisând în 1479 înălțarea celui de-al treilea zid de incintă [26]. Se admite că pârcălabul Hărman a fost fiul lui Oțel și după retragerea de la Cetatea Albă figurează aproape permanent fără dregătorie în sfatul domnesc până în 1499 [27], când face parte din solia Țării Moldovei trimisă la Cracovia, pentru încheiere păcii cu Polonia [28].

Cât privește pan Duma, până la ridicarea sa în rangul de pârcălab de Cetatea Albă (1476), alături de tatăl său Vlaicul, participa se la Hotin în mai multe campanii militare deosebit de grele și istovitoare pentru Țara Moldovei (1467 de la Baia, 1469 de la Lipnic, 1470-1473 luptele cu muntenii, 1475-1476 luptele cu turcii).

În ultimii ani când cetatea era în stăpânirea Țării Moldovei după documentele interne din 1 februarie 1481 până la 29 mai 1484 [29], dar la sigur până la 5-7 august 1484 [30] când Cetatea Albă este cucerită de otomani, pârcălabi au fost **Gherman** [31] și **Oană**. Rezistând mai mult de două săptămâni (23 iulie - 5-7 august) asediului înverșunat de pe uscat și dinspre mare al inamicului cei doi pârcălabi au căzut cu moarte de erou în luptele de apărare a cetății. Drept dovadă pot fi aduse mărturiile cronicarului turc Saadeddin, care arată că în lupte au murit și cei „doi pârcălabi renumiți” [32].

Pentru a stăvili expansiunea otomană în această parte a țării, în scurtă vreme Ștefan cel Mare încearcă să ducă o fortificație la Ciobărciu, efort susținut mai târziu de Petru Rareș [33]. Din nefericire domnia Moldovei nu au mai putut restabili stăpânirea asupra Cetății Albe decât pe un timp scurt în mersul războiului din 1806-1812.

CHILIA

În vederea consolidării Țării Moldovei la gurile Dunării, Ștefan cel Mare cucerește, în 1465, cetatea Chilia de la muntenii care admiseseră aici o garnizoană ungurească. Cronica anonimă a Moldovei conține informații interesante privind acest eveniment: „În anul 1465, luna ianuarie 23, joi, la miezul nopții, a intrat Ștefan voievod în Chilia și a impresurat cetatea. Și a petrecut aici joia cu pace, iar vineri dimineața au lovit și au început să bată cetatea Chiliei. Și așa au bătut toată ziua și s-au luptat până seara. Iar sâmbăta s-a predat cetatea și a intrat Ștefan voievod în cetate cu voia lui Dumnezeu. Și a rămas acolo trei zile, veselindu-se și laudând pe Dumnezeu și împăciuinând pe oamenii din cetate. Și le-a pus acolo pe Isaia și pe Buhtea (după documentele emise de cancelaria domnească al doilea pârcălab ar fi Bucium - n.n.) pârcălabi și i-a învățat să păzească cetatea de limbile necredincioase” [34]. Probabil ambii pârcălabi sau cel puțin Isaia ca pârcălab de Neamț a participat la luarea Chiliei, care drept mulțumire lui Dumnezeu, pentru că i-a păstrat viața în această luptă, face danie „Mitropoliei noastre din Târgul de Jos (Roman - n.n.)” șapte sălașe de țigani [35].

Bineînțeles, marele voievod a întreprins după aceasta mai multe acțiuni de întărire a puterii sale în această zonă, în primul rând, precum am arătat, a instalat în cetate pârcălabii săi, iar în 1479 zidește o nouă cetate pe malul basarabean al Dunării numită Chilia Nouă [36].

Imediat după luarea Chiliei, Ștefan cel Mare încredințează diriguirea cetății din 11 aprilie

1465 până la 2 octombrie 1467 cumnatului său **Isaia**, căsătorit cu sora voievodului Sora, care deținuse anterior înaltele ranguri de postelnic și pârcălab de Neamț. Dintru început, între anii 1465–1466, Isaia a avut în seamă trebile cetății împreună cu **Bucium**, apoi cu **Ion Buhtea** (1466–1467) [37]. Se consideră că, dacă unul din pârcălabi purta de grijă cetății pe uscat, celălalt – de flotilia dunăreană, care trebuia să apere Chilia dinspre Dunăre și Mare Neagră. Precum arată izvoarele vremii, atât Bucium, cât și Buhtea sunt din rândurile noilor boieri, pe care i-a promovat Ștefan chiar de la începutul domniei sale 1457–1458 în sfatul domnesc și în înalte dregătorii [38]. Despre Bucium se cunoaște că a pus începutul unei spițe nobiliare, care a dat Țării Moldovei mai mulți demnitari. Iar Buhtea se presupune că a murit în lupta de la Valea Albă [39].

Prin 1470, în condițiile când rămăneau încordate raporturile cu Regatul Ungariei (drept urmare a invaziei din toamna și iarna lui 1467 a lui Matia Corvin și a incursiunilor lui Ștefan cel Mare în ținuturile secuiești) și a tensiunilor cu Radu cel Frumos în Țara Românească, iar pe deasupra și neprezentarea lui Ștefan la prestarea jurământului de vasalitate preconizat pentru 13 august 1470 la Camenița, un grup de boieri, între care și vornicul Isaia, cumnatul lui Ștefan au exprimat nemulțumire față de politica domnului țării și „erau pe cale de a forma un grup de presiune pentru a determina abandonarea sau schimbarea acelei direcții politice”, apreciat în istoriografie „că nu a fost un conflict minor” [40]. Drept urmare la 16 ianuarie 1471 „taie Ștefan vodă pre Isaia vornicul și pre Negri-lă păharnicul și pre Alexa stolnicul în târgul Vasluiului” [41].

Fie din cauza celor întâmplate în lupta de la Baia (decembrie 1467), fie din alte considerente, Ștefan cel Mare schimbă componența pârcălabilor de Chilia prin alți doi demnitari de încredere cum ar fi **Goian** și **Bâlco** (1468 octombrie 2) [42]. Goian își începe activitatea

din 1451 în sfatul domnesc al lui Bogdan al II-lea (tatăl lui Ștefan cel Mare), numărându-se al 10-lea din cei 24 de membri, menținându-se în această structură de stat în domnia lui Alexandrel, în 1452–1453. Reapare în sfat în ultima domnie a lui Petru Aron, dar spre finele domniei acestuia dispare din sfat, ca să apară din nou chiar în prima componență cunoscută a divanului lui Ștefan. Ulterior el face o strălucită carieră sub Ștefan cel Mare, deținând înaltele dregătorii de vornic (1457–1462) [43], de pârcălab de Hotin (1464–1467) [44] și pe cea de pârcălab de Chilia (1468–1470), menținându-se, concomitent, pe parcursul acestei perioade și în sfatul domnesc. Din 20 octombrie 1469 până la 10 august 1470, Goian își continuă exercitarea funcției la Chilia dar de astă dată cu pan **Pașco** [45], căci Bâlco este transferat de voievod la Ceta-tea Albă. În timpul aflării sale la Chilia pârcălabul Goian este înscris al 3-5-lea, fie împreună cu copiii săi sau fiul săi (fără indicarea numelui), ceea ce ar însemna că pârcălabul era printre primii trei, cei mai apropiați sfetnici care de rând cu alte privilegii se bucura de dreptul de a fi trecut în sfatul domnesc în documente emise de cancelaria de stat împreună cu urmașii săi. După 10 august 1470 nu cunoaștem din care cauză, i se pierd urmele.

În anii 1471–1478 [46] au ocupat scaunul pârcălăbiei de Chilia boierii **Neagu și Ivașco**. Cel dintâi apare în documentele emise de cancelaria domnească din 1464, deținând cinul de comis, iatr după ce se retrage de la Chilia, îl aflăm până la 1490 în sfatul domnesc. Cât privește Ivașco, după încheierea misiunii de la Chilia, este rechemat pe un an (1479) în sfatul domnesc de la Suceava, timp în care pe lângă cei doi pârcălabi a fost trimis un al treilea **Bora Șandru** [47]. Prezența în 1479 la Chilia a trei pârcălabi poate fi explicată prin construcția cetății noi. Or, Ștefan, cunoscând pericolul iminent al unei invazii otomane, căuta să întărească cetățile din sudul țării. În acele condiții, dacă unul din pârcălabi se ocupa de treburile cetății și ale târgului, altul de flota de pe Du-

năre, apoi cel de-al treilea trebuia să diriguiască lucrările de construcție a Chiliei Noi. Nu este exclus că anume Bora Șandru a fost șeful șantierului. Se cunoaște că noua cetate a fost zidită într-un timp record de la „22 iunie până la 16 iulie” [48] 1479, la care au participat „800 de zidari și 17 000 de ajutoare” [49], fiind folosit materialul de construcție din cetatea veche [50]. După finisarea construcției noii citadele, din 11 august 1479 până la 29 mai 1484, după acte interne, dar de fapt până la căderea Chiliei în mâinile turcilor, au îndeplinit aceleași funcții de pârcălabi ai cetății de la Dunăre, Ivașco și **Maxim** [51]. Temerile lui Ștefan cel Mare s-au adeverit, căci la 5 iulie 1484 o numeroasă oaste otomană în frunte cu Baiazid a împresurat cetatea Chiliei de pe uscau și de pe mare. Apărătorii cetății au rezistat în fața inamicului timp de 10 zile, în care uneori au izbutit să iasă călări din cetate și să izgonească pe turci până la tabăra lor. Inamicul folosind artilerie grea de asediu de pe uscat și de pe Dunăre turnurile și o parte din zidurile cetății au fost distruse, după care s-au dat alte lupte crâncene în cetate [52].

Soarta acestor din urmă pârcălabi ai Chiliei este învăluită de zvonuri și mister. Părerea precum că unul din pârcălabi ar fi trădat este respinsă [53], mai curând ei au căzut pe câmpul de luptă în timpul asediului cetății. După alte surse, unul din pârcălabi (probabil cel care apăra cetatea dinspre mare, adică era în afara cetății, aflându-se pe una din navele de război ale moldovenilor) o fi căzut prizonier în mâinile turcilor la Isaccea, unde Ștefan cel Mare ar fi încercat să respingă trecerea inamicului peste Dunăre [54]. Oricum, după căderea Chiliei cei doi pârcălabi nu mai apar în izvoarele vremii.

Pierderea Chiliei și Cetății Albe ca importante centre comerciale, vamale și de apărare a țării a provocat nu numai importante pagube umane (pe lângă cei căzuți în lupte, mii de oameni au fost luați prizonieri și vânduți în robie [55]), ci și o grea lovitură sistemului defensiv și de venituri ale țării.

Odată cu căderea Chiliei și cetății Albe în vara anului 1484 s-a prăbușit și s-a pomenit într-o situație deosebit de grea sistemul de apărare a Țării Moldovei la Dunăre și Marea Neagră. Stepele din Sud-Estul Moldovei au devenit accesibile turcilor și tătarilor. Neîntâlnind puncte fortificate și obstacole naturale importante, inamicul putea în scurtă vreme să ajungă în adâncul țării. De aceea Ștefan cel Mare și urmașii săi direcți la tron au luat măsuri pentru a îngredi țara de invazii neașteptate. Una din aceste acțiuni în vederea ridicării capacității de apărare au fost și încercările de a organiza centre întărite cu garnizoane în frunte cu pârcălabi sau hotnogi. Se știe că, în afară de Cetatea Albă, Moldova mai avea în acest spațiu încă un centru fortificat, de astă dată construit din lemn și pământ, la Tighina pe Nistru. Se înțelege că, după căderea Cetății Albe, Tighina nu putea să asigure securitatea frontierelor de-a lungul Nistrului de Jos până aproape de Cetatea Albă de-a lungul Limanului. De aceea organizarea în acest spațiu a unei noi pârcălăbii în locul celei de la Cetatea Albă se impunea în mod stringent. În acest scop, fie de Ștefan cel Mare, fie de unul din urmașii săi, reședința a noii pârcălăbii a fost aleasă localitatea Ciobărciul, care era un vechi centru de unguri husiți [56]. Ulterior Ciobărciul a devenit o localitate catolică [57]. Unii istorici consideră că pârcălăbia de la Ciobărciul a apărut în urma mutării celei de la Cetatea Albă după 1484 [58].

HOTINUL

Pe la 1401, când Hotinul este menționat pentru prima dată într-un izvor intern [59], acesta era un important centru vamal al Țării Moldovei. Evident că voievozii țării aveau nevoie ca un asemenea important centru cum era Hotinul să fie administrat de demnitari numiți de ei. Probabil, deja de pe timpul primilor voievozii moldoveni au început să fie desemnați la Hotin dregători cu misiuni militare, administrative și vamale, încât la hotarul sec. XIV–XV se încheie formarea structurilor

militare, administrative și vamale în această parte a țării. Una dintre cele mai importante funcții în cadrul acestor structuri era pârcălăbia, unde au activat pe parcursul secolelor numeroși dregători domnești. Primii diriguitori ai cetății Hotin, pe care îi găsim în documente interne și externe, sunt menționați prin formulele de: „castellan”, „de Hotin”, „staroste” sau „pârcălăb al Hotinului”. Referindu-se la epoca de până la Alexandru cel Bun (1399-1432), celebrul profesor al lui Mihai Eminescu – Aron Pumnul – încă pe la mijlocul sec. al XIX-lea observa că „funcțiile de pârcălăbi ...erau oferite numai unora din cei mai de seamă și mai bogați latifundiarilor din ținut, ...drept recompensă pentru cazul în care s-au evidențiat prin înțelepciune în afacerile civile sau prin vitejie în cele militare” [60].

În urma acțiunii din 12 aprilie 1457, când Ștefan cel Mare ocupă tronul Moldovei, iar fostul domn Petru Aron se refugiază în Polonia, acesta din urmă permite polonezilor să ocupe cetatea Hotinului, care continuă să fie în mâinile leșilor până în 1463, când în urma înțelegerii pe cale diplomatică Polonia retrocedează Moldovei Hotinul [61], dar, în realitate, doar la 28 aprilie 1464 fortăreața trecuse sub stăpânirea administrației moldovene [62].

După retrocedare, firește, Ștefan cel Mare trebuia să trimită într-acolo un înalt demnitar al său, acesta fiind vornicul **Goian**. Până la această numire el fusese membru în sfaturile domnești, încă din 1448, ale mai multor voievozi, deținând totodată slujbe importante, cum ar fi cele de comis, paharnic, vornic, iar ulterior pârcălăb al cetăților Hotin și Chilia [63]. Fiind menționat în pomelnicul de la mănăstirea Bistrița, putem întrevedea importanța acestui demnitar în domnia lui Ștefan cel Mare [64]. În fruntea garnizoanei de la Hotin el va fi din 28 aprilie 1464 și până la 1 ianuarie 1467 [65], fiind trimis apoi la Chilia (1468–1470) [66]. În calitate de pârcălăb la Hotin, Goian ia parte la lucrările comisiei mixte pentru reglementarea relațiilor moldo-polone din 9 octombrie 1466 [67].

La 11 septembrie 1467 Ștefan cel Mare îl împuternicește pe unchiul său **Vlaicul** cu o nouă importantă dregătorie (după cea de pârcălăb la Cetatea Albă 1457–1463 [68]) – cea de pârcălăb al Hotinului [69]. Conform unor informații, care răzbat din izvoarele vremii, Vlaicul a avut la Hotin împuterniciri foarte largi din partea domnitorului, îndeplinind în această perioadă atât misiuni militaro-politice, cât și administrative, fiscale, judecătorești ș.a. Misiunea pârcălăbului Vlaicul la Hotin nu se deosebea mult de cea pe care o avusese la Cetatea Albă. Aceleași sarcini de consolidare a cetății în fața unor eventuale invazii din partea polonilor și tătarilor, exercitarea puterii domnești în aceste ținuturi ale țării, asigurarea funcționării normale a vămii de la Hotin, a căilor comerciale din această parte a țării ș.a. În această dregătorie (uneori el apare în uricele domnești și ca „staroste de Hotin” [70], titlu dregătoresc răspândit în Țara de Sus prin filiera leșească) Vlaicul s-a aflat un timp îndelungat, până la 22 mai 1476 [71].

După cum admite Al. Gonța, Vlaicul pârcălăb, probabil, în fruntea unui steag de oaste din ținutul Hotinului sau chiar a unui corp important din armata lui Ștefan cel Mare, a participat activ la luptele contra lui Matei Corvin, regele Ungariei, care invadase Țara Moldovei în noiembrie-decembrie 1467. Un rol de seamă în distrugerea armatei ungare de 40 mii de oameni în lupta de la Baia (15-16 decembrie 1467) l-a avut, de asemenea, unchiul Vlaicul, care, alături de Stanciul Marele, s-a aflat în fruntea unui corp de armată moldovenească ce a atacat orașul incendiat, conform planului lui Ștefan cel Mare, de la nord-est, dinspre Spătărești, pe flancul drept [72].

Trebuie arătat că din 20 octombrie 1469, fie la rugămintea lui Vlaicul, fie din porunca domnului, este numit în calitate de al doilea pârcălăb la Hotin „**pan Duma**”, fiul lui Vlaicul (Duma Vlaicovici), vărul voievodului [73]. Mai mult ca probabil, Duma era cam de aceeași vârstă cu Ștefan cel Mare și atinsese către această vreme deplina maturitate a bărbăției.

De aici încolo pan Vlaicul, în calitate de pârcălab, de staroste de Hotin, de membru al sfatului domnesc îl are aproape permanent alături pe fiul său Duma. Această misiune a lui Duma la Hotin s-a dovedit a fi prima din șirul multor funcții înalte politice și militare ale acestuia, carieră ce a durat până în 1502 când se stinge din viață. Misiunea celor doi pârcălabi la Hotin, tatăl și fiul, cu începere din 1468 este strâns legată de politica lui Ștefan cel Mare orientată spre consolidarea cetăților și frontierelor de răsărit ale țării. Ținem să subliniem că din această perioadă la Hotin sunt atestați concomitent, pentru prima dată, doi pârcălabi. Evenimentele ulterioare ne arată că cetatea Hotin a rezistat vreme îndelungată în fața multor invazii și asedii. Toate acestea, la rândul lor, par să ne vorbească despre aceea că activitatea celor doi pârcălabi, Vlaicul și Duma, la Hotin a fost deosebit de eficientă.

Probabil, în calitate de pârcălab și staroste de Hotin, Vlaicul și fiul său au participat în fruntea unor steaguri de oaste în lupta de la Lipnic din 1469 (în apropiere de Hotin) contra tătarilor, precum și în luptele crâncene contra turcilor din anii 1475–1476 ș.a. De exemplu, în lupta de la Lipnic, moldovenii au obținut o strălucită victorie asupra tătarilor Hoardei de Aur, aceștia au fost nevoiți să lase un număr mare de captivi în mâinile moldovenilor, printre care se afla și fiul hanului Mamak [74]. La începutul anului 1476, când otomanii invadează Țara Moldovei și se dă marea bătălie la Valea Albă, între moldoveni și osmanlâi, o samă de oaste turcească asediază și cetatea Hotinului. Apărătorii cetății în frunte cu pârcălabii Vlaicul și fiul său Duma resping cu succes toate atacurile, silind inamicul să bată în retragere [75]. Cetatea Hotinului a rezistat, iar oștile împăratului otoman, Mehmed II, au fost respinse cu mari pierderi de către oastea lui Ștefan cel Mare peste Dunăre.

Pe întreg parcursul perioadei hotinene pârcălabul Vlaicul, iar mai apoi și fiul său,

pan Duma, au continuat să activeze și în sfatul domnesc al lui Ștefan cel Mare, participând activ la dezbaterile și soluționarea celor mai importante probleme de stat ale Țării Moldovei. Manifestându-se mai mult în calitate de comandant militar și pârcălab al unor mari cetăți, Vlaicul a avut de spus un cuvânt greu în sfatul domnesc în probleme ce țineau de apărarea țării, de respingerea invadatorilor străini. În strânsă legătură cu aceasta, trebuie să arătăm că, după stingerea din viață a unuia dintre cei mai apropiați sfetnici ai lui Ștefan cel Mare, Manoil Grecul, la începutul anului 1467, voievodul îi acordă unchiului Vlaicul un rol și mai mare în rândurile demnitarilor de la curte. Astfel, pe parcursul câtorva ani după această dată, pan Vlaicul ocupă aproape permanent poziția a doua, dar nu mai jos de a 3-a sau a 4-a în sfatul țării.

După încheierea misiunii lui Vlaicul la Hotin, care a avut loc, probabil, în vara anului 1476, după lupta de la Războieni (Valea Albă), atât el, cât și fiul său Duma dispar din izvoarele vremii pentru mai mult de un an și jumătate. Faptul s-ar putea datora probabil, atât numărului mic de documente interne cunoscute din această perioadă (doar 5, dintre care doar în unul sunt enumerați membrii sfatului domnesc), cât și situației complicate, prin care trecea țara în urma sângeroaselor războaie dintre moldoveni și otomani din anii 1475–1476.

Abia la 11 august 1479, după câțiva ani de întrerupere (sau lipsă de informații?), printre membrii sfatului domnesc este înscris „Șteful de Hotin” [76], adică un alt pârcălab care, posibil, era la începutul carierei sale. Căci ulterior, pe parcursul domniei lui Ștefan cel Mare, el va figura permanent în divan, ocupând poziția 9, 7, 4, 3 și chiar a 2-a [77]. Ba mai mult, spre sfârșitul vieții sale (1507–1510 septembrie 21, ultima mențiune [78]), în domnia lui Bogdan al III-lea, fiul lui Ștefan cel Mare, lui Șteful i se încredințează chiar primul loc în sfat, ceea ce ne-ar face să credem că el devine, prin experiența și devotamentul

său, un demnitar foarte important și apropiat voievodului. După cum am arătat mai sus, Șteful era numit la Hotin, post pe care la deținut până la 14 septembrie 1486 [79].

Pentru a doua oară la Hotin sunt menționați doi pârcălabi „credința panului **Ion** și credința panului **Șteful** pârcălabi de Hotin” la 21 noiembrie 1486 [80]. Ambii au conlucrat doar câteva luni până în 8 martie 1487 [81]. Din 7 octombrie 1487 și până la 20 aprilie 1491 [82], în documentele vremii Șteful din nou rămâne de unul singur ca pârcălab la Hotin. Din cauză că numele Șteful era foarte popular (în acea perioadă sunt menționați 13 persoane cu acest nume), nu putem delimita exact alte informații despre Șteful, pârcălab de Hotin.

După acesta, la dregătoria de Hotin urmează, din 15 octombrie 1491 și până la 26 martie 1493, pârcălabul **Mușat** [83], însoțit în anii 1492–1493 de cunoscutul Duma Vlaicovici [84], care din 1490 devenise prim-sfetnic al lui Ștefan cel Mare. Din 1493 și până la 24 ianuarie 1496 [85] (ultima mențiune în documentele vremii) Mușat va activa în calitate de boier în sfatul domnesc al aceluiasi voievod [86], iar lui Duma i s-a încredințat pârcălăbia la cetatea Neamț [87].

O cronică rusă de epocă fixează sosirea în 1492 la Ivan al III-lea, marele cneaz al Moscovei, a unei solii din partea lui Ștefan cel Mare în frunte cu Mușat: „Того же месяца Феврале прииде из Волох Скурат Зиновьевич, да с ним прииде посол к великому князю Стефанав Волошского воеводы Мушат” [88] (În aceeași lună Februarie a venit din Țara Moldovei Scurat Zinovievici și cu el a venit sol la marele cneaz [de la] Ștefan Valahul voievod, Mușat), a cărui misiune va continua până în luna aprilie aceluiasi an [89]. Este considerat una și aceeași persoană cu vornicul Onică Mușat [90], căruia la 22 mai 1476 i se întărește prin uric domnesc seliștea Poprincani pe Jijia [91], iar la 17 octombrie 1483 satul Unchetești la Nistru [92].

O perioadă destul de îndelungată, din 26 octombrie 1493 până la 7 octombrie 1508,

pârcălab de Hotin este **Toader**. Cu excepția anului 1495, când el a îndeplinit funcția de unul singur [93], în aceeași perioadă pe Toader l-au însoțit în această dregătorie **Purice** (26 octombrie 1493 – 11 martie 1494 [94]); **Duma (Brudur** [95]) (24 ianuarie 1496 – 20 martie 1497 [96]) și pe o perioadă mai de durată a conlucrat cu **Negrilă** (24 septembrie 1498 – 5 decembrie 1508 [97]).

În iunie 1498 o importantă solie de 40 de persoane în frunte cu același pârcălab de Hotin, Toader Isăescul și Șandru diacul, însoțiți de diacul rus Nikita, pleacă la Moscova. Solii aveau sarcina să convingă pe Ivan al III-lea să păstreze pacea, în conformitate cu cele statornicite în trecut, îndemnându-i totodată pe moscoviți să se alăture alianței puterilor occidentale împotriva otomanilor [98].

La încheierea tratatului de pace între Ștefan cel Mare și Ioan Albert, rege al Poloniei, de la 12 iulie 1499 participă în calitate de membri ai delegației moldovenești „Toader și Negrilă staroști de Hotin” [99], drept dovadă sunt sigiliile lor personale atârinate la acest document: „Печать пн. Негрила прэкалаб” și «Печать пана Т[о]дера п[ръ]калаб» [100].

Între 17 aprilie și 29 mai a anului 1500, pârcălabul de Hotin Toader a lui Isaia («**Федор Исаевич**», precum este atestat în izvoarele rusești) îndeplinește o nouă importantă misiune diplomatică la Moscova [101]. El era împuternicit de către voievodul Moldovei să contribuie la normalizarea relațiilor între marele cneaz al Moscovei Ivan al III-lea și marele duce al Lituaniei – Alexandru. Informația ne parvine dintr-o relație datată aproximativ după 11 august 1500 a lui Ștefan cel Mare către Ivan al III-lea adusă la cunoștință de către solul Moldovei – Constantin diacul [102]. Misiunea lui Toader pârcălabul a fost fixată și în „Voskrisenskaja letopis”: „Тое же весны приидоша к великому князю посол Волошской, именем Федор Исаев, наместник Хотянский” [103] (În aceeași primăvară a venit la marele cneaz solul voloh, pe

nume Feodor Isaev (Toader a lui Isaia - n.n.) ocărmuitor al Hotinului).

Al doilea pârcălab de Hotin, Purice, anterior a fost aprod domnesc [104], spătar și păharnic [105]. După unii istorici, el poate fi protagonistul legendei din „O samă de cuvinte” a lui Ion Neculce despre un oarecare Purice, supranumit ulterior Movilă [106].

Până a ajunge pârcălab la Hotin, Duma Brudur a mai îndeplinit funcția de clucer (1480–1488), iar în ultimii ani de viață apare în sfatul domnesc ca „pârcălab” fără indicarea locului de exercitare a funcției (1498–1502) [107].

Prin anii 1476–1479 și 1494–1495 sau 1497–1498, când nu sunt atestați după izvoare pârcălabi la Hotin, se prea poate că în această dregătorie a fost un oarecare **Udre**, menționat într-un act târziu din 12 aprilie 1586 ca „fost pârcălab de Hotin”, căruia i s-a întărit un sat „de Bătrânul Ștefan voevod” [108] (Ștefan cel Mare).

Hotinul a rămas ca cetate moldovenească până în 1714, când a fost transformată în raia turcească.

ORHEI

După cum au demonstrat cercetările, în a doua jumătate a anilor '60 ai sec. al XV-lea a fost înălțată citadela Orheiului, despre aceasta ne mărturisesc atât săpăturile arheologice, în cadrul cărora au fost descoperite temelia citadelei, cât și documentele timpului, căci deja la 1 aprilie 1470 este menționat pentru prima dată un pârcălab, adică un comandant militar a cetății. Prin construirea unei cetăți de pământ și lemn la Orhei, Ștefan cel Mare urmărea scopul de a închide o poartă larg deschisă dinspre părțile tătărești pe linia dintre Hotin și Cetatea Albă. Totodată, prin aceasta, voievodul căuta să-și consolideze pozițiile în această parte a țării prin dregători instalați de el, care să se ocupe mai eficient de apărarea și administrarea acestor ținuturi. Până a ajunge la nominalizare și pe cât permit izvoarele istorice să dezvăluim activitatea acestor dregători de la Orhei, trebuie să ară-

tăm că Ștefan cel Mare a acordat o mare atenție acestui târg și acestei cetăți ca centru de apărare și de exercitare a puterii sale în aceste ținuturi. Drept dovadă poate servi faptul că în această funcție, până la sfârșitul domniei sale, Ștefan cel Mare a numit reprezentanți ai marii boierimi, demnitari dintre cei mai devotați voievodului, cum ar fi Radu Gangur, Galeș, Vlaicul ș.a. După cum au arătat cercetările, vechiul târg al Orheiului a ajuns la mare înflorire în ultimele decenii ale sec. al XV-lea.

Rolul defensiv jucat de cetatea Orheiului (numit Orheiul Vechi), mai ales în calea năvălirilor tătare în epoca lui Ștefan cel Mare, l-au arătat mai cu seamă izvoarele arheologice [109]. Relicvele descoperite arată că urmele existente pe peninsula joasă, formată de apele Răutului la 15 km la est de actualul oraș Orhei, între satele Trebujeni și Butuceni, sunt cele ale vechii cetăți Orhei. Fortificațiile Orheiului constau din construcții din lemn, pământ și piatră. În partea dinspre apus – cel mai vulnerabil loc al „peninsulei” au fost construite două linii de apărare. Prima linie consta dintr-un perete de lemn (gard) din bârne groase așezate orizontal, susținute din ambele părți de rânduri de stâlpi. La anumită distanță la partea dinspre oraș a peretelui au fost înălțate turnuri circulare din bârne înfipte vertical în pământ. În partea de sus a turnurilor erau platforme de observație și de luptă. În fața acestui perete, în calea dușmanului mai era un obstacol – un șanț adânc. Finisând reconstruirea cetății Orheiului, Ștefan cel Mare numi aici un pârcălab al său. Astfel, la începutul anului 1470 a fost instituită o nouă pârcălăbie, care avea complicata sarcină de a îngrași o mare breșă în linia de apărare la Nistru. În caz de invazie străină, pârcălabul Orheiului avea sarcina de a apăra și mobiliza populația din partea locului la luptă contra invadatorilor străini. La fel ca și în alte ținuturi, pârcălabul din partea locului îndeplinea și importante funcții administrative, juridice și fiscale.

Primul pârcălab de Orhei numit de Ștefan cel Mare a fost pan **Radu Gangur**, fiul unor

stăpâni de moșii de prin partea locului și pe care N. Iorga, într-o lucrare dedicată istoriei Basarabiei, îl numea Radu Gangur, fiul Ganguroaiei celei bătrâne [110]. Se admite că Radu Gangur este aceeași persoană cu „Radul spătar” [111], care pentru prima oară apare menționat în izvoarele vremii în sfatul domnesc al lui Petru Aron, între 2 iulie 1455 – 30 iunie 1456 [112]. Pornind de la îndelungată carieră politică și militară, pe care a cunoscut-o Radul Gangur în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, putem admite că acesta, pe timpul domniei lui Petru Aron, era la începutul activității sale de înalt dregător. Totodată, faptul că Radu spătar nu mai apare în sfatul domnesc a lui Petru Aron în ultimul an de aflare în scaunul țării, ne face să presupunem că în anumite împrejurări tânărul demnitar s-a pomenit în opoziție față de domn în luarea anumitor decizii de politică internă sau externă și de aceea, Petru Aron nu a mai dorit a-l avea printre membrii sfatului domnesc.

În domnia lui Ștefan cel Mare, „pan Radul Gangur” apare în sfatul domnesc cu începere de la 15 septembrie 1466 [113], fără rang dregătorească. De aici încolo, până în 4 noiembrie 1493, el figurează aproape permanent fără dregătorie sau ca pârcălab de Orhei în sfatul domnesc al lui Ștefan cel Mare [114].

Pentru prima dată el este atestat la 1 aprilie 1470, prin formula „pan Gangur de Orhei”, fiind enumerat printre membrii sfatului domnesc într-o carte de întăritură de la Ștefan cel Mare prin care mănăstirii Neamț i se dă și se întărește „prisaca lui Chiprian, la Botne, cu mănăstirea de la obârșia Vășnevățului...” [115]. Făcându-l comandant militar al cetății Orheiului, anume pe Radu Gangur, Ștefan cel Mare a avut, după câte se vede, temeiuri dintre cele mai serioase. Pe de o parte, către această perioadă, Radul Gangur era un demnitar cu multă experiență, fiind încă din tinerețe militar, iar pe de altă parte, el era din părțile de răsărit ale țării și, prin urmare, cunoștea în toate privințele situația de la fața locului. Nu excludem faptul că Radul Gangur a

fost cel căruia i-a încredințat Ștefan cel Mare refacerea cetății, ca mai apoi să-l instaleze în scaunul pârcălăbiei din Orhei. Cu începere de la această dată în calitate de pârcălab de Orhei el este menționat în câteva rânduri până la 5 iunie 1475 [116].

Din perioada imediat următoare până la 1478 s-au păstrat puține documente interne (doar 5 la număr), dintre care în cel din 22 mai 1476 în sfatul domnesc este atestată o persoană numele căreia se începe cu litera „Г” slavonesc (celelalte litere fiind șterse) ca pârcălab de Orhei. Editorii DRH-lui, probabil, pornind de la faptul că în documentul antecedent din 5 iunie 1475 în sfat figura „Gangur de Orhei”, au considerat că și în locul șters din actul de pe 22 mai 1476 după litera „G” trebuia să fi urmat numele deplin „Гангоур парц лав де Орѣи” („Гангоур(ъ) пркал(ъ) рхискы”) [117].

Considerăm că se poate admite cu același succes ca în locul menționat să fi fost scris „Гале парц лав де Орѣи” („Гале(ъ) пркал(ъ) рхискы”). Care sunt argumentele? În documentul din 11 februarie 1478 figurează Gangur în sfatul domnesc (al 6-lea), fără a i se indica dregătoria sau locul. În același document figurează în sfatul domnesc un oarecare „pan ...leș de Orhei” („pana ... lepa „rxeiskog(o)”) [118] (al 11-lea). Editorii DIR-lui consideră că în acest caz numele parțial șters este „Bileș” [119], pe când editorii DRH-lui, respingând această părere, arată că sunt șterse două litere de la început, care ar fi „K” și „a” („K”, deoarece s-a păstrat primul element – o bară verticală, pe care noi o considerăm, în egală măsură, element al majusculilor slavonești „K” și „Г”) [120]. Mai curând, poate fi vorba și în acest caz de „Galeș de Orhei” [121]. Cu atât mai mult, că în urma săpăturilor arheologice de la Orheiul Vechi a fost descoperită o piatră de mormânt cu următoarea inscripție „В Лето 698... / [пр]стави[с]я/ [р]ав вжиИи/[К]ръстиан/[м]с[е]ца мана/[в]ъ 12 днь / [вЧ]наа емоу п/[ам]ять и в/ылѣ же онѣ братъ п/ана Галициѣ” [122] („În anul

6980 sau 6989 (deoarece ultima cifră poate fi citită în două feluri) a decedat robul lui Dumnezeu Cristian, în luna mai în ziua a 12-ea, veșnica lui pomenire și el a fost fratele lui pan Galeș”). De unde reiese că în acea perioadă, adică aproximativ între anii 1472–1481, era în serviciu la cetatea Orheiului un boier, „pan” Galeș, care a deținut un timp dregătoria de pârcălab. Reieșind din cele arătate, putem presupune că, după 5 iunie 1475, Radul Gangur a mai deținut această dregătorie, dar că mai înainte de 11 februarie 1478, se prea poate chiar până la 22 mai 1476, să fi fost înlocuit în această dregătorie cu „pan” „Galeș”.

Unii cercetători consideră că Gangur a deținut dregătoria de pârcălab de Orhei neîntrerupt din 1470 până în 1480 [123]. Cu atât mai mult că în actele domnești cu începere din 4 martie 1479 până la 29 august 1480 re apare din nou în calitate de membru în sfatul domnesc al lui Ștefan cel Mare „pan **Gangur** pârcălab de Orhei” [124]. Am putea să ne raliem cu ușurință la această opinie, dacă nu ar fi la mijloc acel pan Galeș, despre care am vorbit mai sus și care a deținut și el un timp numita dregătorie. În afară de aceasta, dacă examinăm cu atenție componența sfatului domnesc înșiruită în actul din 11 februarie 1478, observăm că boierul Gangur este înscris al 6-lea fără rang dregătoreasc, iar persoana care am admis că poate fi identificată cu pan Galeș este desemnată prin formula „de Orhei” („орхейскы”) al 11-lea. Prin urmare, la această din urmă dată, pârcălab de Orhei poate fi considerat doar Galeș, deși pe Gangur nu-l putem considera în același timp căzut în dizgrație în fața voievodului țării, cu atât mai mult că în următorii ani (1479–1480), Radul Gangur revine în scaunul pârcălăbiei din Orhei. Ținem să arătăm că între anii 1470–1475 și 1479–1480 Radul Gangur figurează ca unicul deținător al acestei dregătorii, ceea ce ne face să credem că aproximativ între 1476–1478 singurul pârcălab de Orhei a fost pan Galeș. Presupunerile noastre s-au confirmat odată cu publicarea unui act ori-

ginal necunoscut până acum, din 30 aprilie 1478, în care pan Radu Gangur figurează fără rang boieresc, iar pan Galeș este enumerat în calitate de „pârcălab de Orhei” [125].

Astfel, din cele înșiruite observăm că în anii 1470–1480 sunt atestați ca pârcălabi de Orhei doar Radul Gangur și Galeș. După cum am văzut, izvoarele nu ne permit să afirmăm că cei doi pârcălabi s-au aflat concomitent în această dregătorie. După câte se pare, la fel ca și Radul Gangur, boierul Galeș era din părțile de răsărit ale țării (ba poate chiar din Orhei) sau se stabilise de mai multă vreme pe aceste meleaguri. Ne face să presupunem aceasta faptul că pan Galeș îl avea în preajmă la Orhei pe fratele său Cristian, pe care l-a înmormântat aici, conform inscripției de pe piatra tombală între 1472 și 1481. Disparația boierului Galeș din izvoarele vremii după 1478 și revenirea în scaunul pârcălăbiei de Orhei a lui Radul Gangur ne face să credem că el a decedat în scurtă vreme după această din urmă dată. În cazul dacă se confirmă stingerea din viață a lui Galeș prin 1478 sau 1479, din care cauză scaunul pârcălăbiei îl ocupă din nou Radul Gangur, anul decedului de pe piatra funerară a lui Cristian trebuie redus numai la prima variantă 6980, adică 1472.

Un ecou relativ târziu al existenței și activității lui pan Galeș datează din 20 noiembrie 1499, când Ștefan cel Mare cumpără pe banii săi satul Giuleștii pe râul Negru, ținutul Neamț, și-l dăruiește (fapt mai rar întâlnit) pentru slujba dreaptă și credincioasă lui Ieremia vistiernic, fiul lui Galeș [126]. Acest gest al lui Ștefan cel Mare ne face să credem că atât boierul Galeș, prezent la Orhei în anii ’80, cât și urmașii săi care au deținut, de asemenea, dregătorii importante (exemplu concret poate servi Ieremia vistiernic), făceau parte din elita boierească foarte apropiată și devotată marelui voievod. Raționamentul devine și mai concludent dacă ne amintim măcar în treacăt că la un moment dat în plină epocă a lui Ștefan cel Mare, pan Galeș se încuscrește cu unul din nepoții lui Vlaicul, unchiul lui

Ștefan cel Mare. Încă înainte de 1499 acest Ieremia vistiernic se căsătorește cu străne-poata lui Vlaicul (Anușca) [127]. Probabil, cele două familii de mari boieri moldoveni reprezentate, pe de o parte, de Vlaicul și fiul său Duma, iar pe de altă parte de Galesș și fiul acestuia Ieremia s-au cunoscut încă din tinerețe, făcând parte din anturajul cel mai apropiat al lui Ștefan cel Mare. Peste o generație, cele două clanuri boierești s-au apropiat și mai mult prin căsătoria menționată mai sus.

De la 1 februarie 1481, pârcălab de Orhei este numit de Ștefan cel Mare **Vlaicul**, unchiul domnului. Până la această dată, precum am arătat, Vlaicul a mai deținut dregătoriile de pârcălab la Cetatea Albă și Hotin, având o mare experiență când vine la Orhei și va deține acest post până către sfârșitul vieții sale, în vara anului 1484 [128].

Se prea poate că în anii '70-'80 ai sec al XV-lea, pe când se ajunsese la maximă încordare și confruntare între Imperiul Otoman și Țara Moldovei și pe când la Orhei erau pârcălabi Radu Gangur sau chiar Vlaicul, se întreprind importante măsuri de ridicare a capacității de apărare a cetății Orhei. Se pare, anume în această perioadă cetatea a fost înzestrată pentru prima dată cu artilerie. Despre aceasta ne vorbesc cele două tunuri de bronz, care au fost descoperite în vara anului 1999 de expediția arheologică de la Orheiul Vechi condusă de Gheorghe Postică, fiind încredințate spre păstrare Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. În această ultimă perioadă a vieții sale (1479–1484), fiind la o vârstă destul de înaintată, iar pe de asupra înarmat cu o bogată experiență politică și militară, înțeleptul și mult devotatul boier Vlaicul a fost onorat de Ștefan cel Mare, fiind așezat pe cel mai înalt scaun în sfatul domnesc, figurând permanent până la ultima sa mențiune în izvoarele vremii (29 mai 1484) [129] primul între sfetnicii țării.

Cine o fi fost numit pârcălab la Orhei după moartea lui Vlaicu nu se cunoaște. Abia din 14 septembrie 1486 [130] îl aflăm în această

funcție pe **Grozea Micotici**, care a deținut-o până la 20 aprilie 1491 [131]. Îl întâlnim pentru prima dată în divanul lui Ștefan cel Mare la 11 februarie 1478, în funcția de comis [132], pe care o deține până la 29 mai 1484 [133], iar din septembrie 1486 apare în sfatul domnesc ca pârcălab de Orhei. Urmașii lui Grozea Micotici sunt cunoscuți dintr-un document din 14 decembrie 1575, de la Petru voievod, când Sanda și sora ei Drăguța, fetele Mariței, nepoatele jupânesei bătrânului Vlad pârcălabul, strănepoatele lui Grozea comis, vând din ispisocul de cumpărătură, ce a avut strămoșul lor, Grozea comis, de la bătrânul Ștefan voievod, satul de pe Jijia, Iucșenii, lui Ion Golăe vel logofăt, drept 1000 zloți tătarești „când ei s-au răscumpărat din robie de la tătari” [134]. Vlad pârcălabul menționat în acest act este ginerele lui Grozea Micotici [135].

A treia oară, dar pentru un timp scurt, de la 30 martie 1492 și până la 4 noiembrie 1493, deține rangul de pârcălab de Orhei din nou **Radul Gangur** [136]. Posibil că era la o vârstă foarte înaintată, căci prima lui mențiune în calitate de membru al sfatului domnesc este încă de pe timpul domniei lui Petru Voievod din 1455 [137]. Prin urmare, aproape 40 de ani a fost în slujba țării, de unde am putea presupune că el a putut să se retragă la odihnă de osteneala bătrâneților ori a decedat după 4 noiembrie 1492.

La 12 iulie 1499 la Hârlău este încheiat tratatul de pace între Ștefan cel Mare și Ioan Albert, regele Poloniei, la care în calitate de martori au fost înscriși și pârcălabii de Orhei **Ivanco și Alexa** [138]. Este interesant de menționat că pe varianta slavonă și cea latină a acestui tratat s-a păstrat pecetea pârcălabului Ivanco („ПЕЧАТЬ ПАНА ИВАНКО ПАРКАЛАБА”) [139]. Pe ambii pârcălabi îi mai întâlnim la 14 septembrie același an la semnarea unui alt tratat de alianță între Ștefan cel Mare și Alexandru, marele duce al Lituaniei, ceea ce ne face să considerăm că ei dețineau împreună această dregătorie, dar, cu părere de rău, nu știm cât timp. Pe „Ivanco pârcălab de Orhei”

îl mai întâlnim menționat într-un document din 6 aprilie 1569 [140], când deja ficele lui vând un sat, care-i fu întărit lui Ivanco de Bogdan voievod (1504–1517), de unde am crede că Ivanco a mai deținut un timp pârcălbăia Orheiului și pe timpul lui Bogdan voievod, adică după 1504.

Cu începere din 1499, în urma numeroaselor incursiuni prădalnice ale tătarilor, cetatea, târgul și ținutul Orheiului au suferit într-atât de mult, încât se prea poate că, atât Ștefan cel Mare în ultimii ani de domnie, cât și urmașii săi, Bogdan voievod și Ștefăniță voievod, nu au mai reușit să redea forța de altădată acestei pârcălbăii.

SOROCA

O altă cetate căreia Ștefan cel Mare i-a acordat atenție mai ales după invazia leșească din 1497 a fost cea a Sorociei. La începuturile ei (cea mai timpurie atestare datează din 1499), Soroca reprezenta o întăritură sau cetate de lemn și pământ, după această dată cetatea este atestată permanent în izvoare la 1510, 1512 [141] 1522, 1532 [142] ș.a.

Primul pârcălab al Sorociei atestat cu deplină certitudine este **Coste**. La 12 iulie 1499, acesta participă deopotrivă cu alți boieri la încheierea Tratatului de pace perpetuă între Ștefan cel Mare și Ioan Albert, regele Poloniei [143], iar la 14 septembrie a aceluiași an – la semnarea Tratatului de alianță între domnul moldovean și Alexandru, marele duce al Lituaniei [144]. Astfel, în primul document menționat el e prezentat drept „Coste pârcălab de Soroca” („Косте парꙗкалабъ Гороцкии” – în limba slavonă și „Constantinus alias Coztha porcolab Sorociensis”, în varianta latină [145]. În cel de al doilea izvor, același demnitar figurează drept „[Кост]е староста [Г]ороцкии” [146]. În această din urmă sursă „Coste de Soroca” apare printre „noi, boierii Țării Moldovei, sfatul domnului nostru voievod...”, între cei 22 de boieri nominalizați [147]. De altfel, pe aceste două tratate s-a păstrat pecetea personală a lui Coste. Interesant este de menționat că

pe tratatul din 12 iulie 1499 a variantei latine s-a păstrat pecetea cu legenda „Косте парꙗкалабъ” [148], iar pe tratatul din 14 septembrie a aceluiași an, în varianta slavonă, pecetea cu legenda „Pan Kost[e p]osadnik” [149]. Participarea lui Coste la încheierea acestor tratate internaționale ne vorbește de importanța atât a pârcălbăiei de Soroca, cât și a lui Coste pârcălab personal în viața politică a Țării Moldovei la intersecția sec. XV–XVI, în ultima perioadă a domniei lui Ștefan cel Mare.

În cercetările din ultima vreme, Coste pârcălab de Soroca este identificat cu Coste Posadnic [150], care, la 7 martie 1528, nu mai era în viață, căci la o dată anterioară soția sa, Marușca, intrând, probabil după moartea soțului ei în posesia moșiei Brănești a lui Coste Posadnic, o vinde lui Albul Fărcovici [151]. Faptul pare cu atât mai mult împlinit, cu cât exact peste o lună (7 aprilie 1528 [152]) și copiii săi – Fătul și surorile – își vând moștenirea primită de la tatăl lor, o parte din satul Starosuliți. Drept dovadă hotărâtoare că pârcălabul Coste este aceeași persoană cu Coste posadnic este adusă cartea domnească de la Ștefan voievod, din 28 aprilie 1552, în care acesta este evocat drept „Coste Posadnic, pârcălab de Soroca” [153].

În susținerea acestei opinii poate fi adusă compararea variantelor textelor și a amprențelor pecetei personale de pe tratatele din 12 iulie și 14 septembrie 1499 [154]:

- în varianta slavonă a tratatului din 12 iulie în divan e enumerat printre alții „Косте парꙗкалабъ Гороцкии”;

- în varianta latină, e numit „Constantinus alias Coztha porcolab Sorociensis” și tot aici peceata cu legenda „Косте парꙗкалабъ”;

- în tratatul din 14 septembrie a textului slavon e indicat „[Кост]е староста [Г]ороцкии” și pecetea cu legenda de pe acest exemplar „Пан Кост[е п]осадник”;

- de fiecare dată, același Coste este enumerat în toate variantele sfatului domnesc între Ivanco și Alexa pârcălabi de Orhei și Clănău spătar.

Coste Posadnic, pârcălab de Soroca era fiul lui Stan Posadnic și al Maricăi, ce cobora din Mihail Peritschi [155]. Pârcălabul Coste a fost căsătorit cu Marușca, fiica lui Pântecel, nepoata lui Iliaș Ceașnic [156], cu care a avut drept fiu pe Fătul, care mai târziu va deține funcția de pârcălab de Ciubărciu [157] și încă cinci fiice: Stanca, Solomia, Neagșa, Ana și Anghelina [158]. La 14 martie 1500 Ștefan cel Mare îi întărește satul Todirești lui „Coste pârcălab Sorocii” și fraților săi „Tedor și Giurja Păcurarul...”, unde a fost casa unchiului lor” [159]. Nu se știe până când Coste a deținut funcția de pârcălab de Soroca, dar se pare că a deținut-o destul de mult, deoarece, pe de o parte, un alt pârcălab îl identificăm la Soroca abia în 1519, iar pe de alta, într-un document emis mult mai târziu, la 28 aprilie 1552, nepoții săi îl mai țin minte, numindu-l „Coste Posadnic, pârcălab de Soroca” [160]. Detaliul este semnificativ și în sensul că descendenții lui Coste se mândreau cu bunicul lor. Coste Posadnic este unicul pârcălab de Soroca cunoscut din domnia lui Ștefan cel Mare.

Ulterior, deși cetatea Soroca va fi consolidată pe timpul lui Petru Rareș, treptat rolul ei decade, rămânând până la hotarul sec. XVIII–XIX doar ca târg și centru administrativ al ținutului.

Din cele arătate în studiul de față, observăm că pe parcursul domniei sale Ștefan cel Mare a acordat o mare atenție sistemului de apărare a Țării Moldovei la marginile de Est și de Sud ale Țării, promovând în rangurile de pârcălabi ai cetăților oameni devotați din rândurile înaltei nobilimi moldovene din anturajul său apropiat, căutând la anumite etape să ridice în scaunele pârcălăbiilor persoane noi, care s-au manifestat din plin și chiar au căzut cu moarte de erou în războaiele defensive purtate de mare domn. Totodată, am constatat că printre acești dregători un loc important l-au jucat rudele domnului, mai ales unchiul său Vlaicul, vărul său Duma, soțul mătușii voievodului Stanciul Marele și cumnatul său Isaia. Cele înfăptuite de Ștefan cel

Mare în vederea apărării țării, în ciuda pierderii Chilie și Cetății Albe, au constituit o bază temeinică pentru generațiile următoare de domni și pârcălabi din aceste și alte cetăți din interiorul țării (Neamț, Roman, Suceava), rezistând în fața numeroșilor dușmani până în prag de epocă modernă, când cetățile nu au mai jucat rolul lor defensiv de altădată.

Referințe bibliografice:

- [1] Rădvan Laurențiu, *Orașele din țările române în evul mediu (sf. sec. XIII- încep. sec. XVI)*. Iași, 2011, p. 505.
- [2] Eșanu A., Eșanu Valentina, *The Estadlishing of Moldo-Osman Vassalage Relations (1456)*. În: *Bildiri Ozetleri. XIIIth turkish Congress of History*. Ankara, 1999, p. 79-80.
- [3] DRH A, vol. II, doc. 113.
- [4] DRH A, vol. II, doc. 65, p. 94-97.
- [5] DRH A, vol. II, doc. 113, p. 162-156.
- [6] *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor centrale*. Supliment vol. I, București, 1975 p. 40-41. (în continuare CDMB Supliment I). Informația despre Constantin ca pârcălab de Cetatea Albă este cu totul îndoielnică, deoarece parvine dintr-un document fals (DRH A, vol. II, doc. VI, p. 423-426).
- [7] *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*. București, 1958, doc. 185, p. 440.
- [8] DRH A, vol. II, doc. 135, p. 191-194.
- [9] După cum admite istoricul I. Chirtoagă, „Întrucât Vlaicul făcea parte și din sfatul domnesc, alături de acest bărbat de stat era numit un al doilea pârcălab. Aceasta a servit drept precedent pentru numirea a doi pârcălabi și în alte cetăți ale țării, inclusiv la Chilia ” (Chirtoagă I., *Din istoria Moldovei de sud-est până în anii 30 ai secolului al XIX-lea*. Chișinău, 1999, p.89). Această afirmație nu se confirmă după documentele emise de cancelaria lui Ștefan cel Mare până către 1466, adică perioadă în care Vlaicul a fost pârcălab de Cetatea Albă. Câte doi pârcălabi încep să fie atestați în cetatea de la Gurile Nistrului doar din 1466, fiind atestați în această funcție Sbierea și Stanciul (DRH A, vol. II, doc. 131, 136, 138, 141), pe când la

Chilia sunt atestați câte doi pârclăbi încă din 1465 (DRH A, vol. II, doc. 129, p. 185-186), adică în scurtă vreme după trecerea cetății de la Dunăre în stăpânirea moldovenilor. De aceea, precedent pentru a numi doi pârclăbi în cetățile Moldovei a servit mai curând Chilia, după care în anul următor au început a fi numiți câte doi pârclăbi și la Cetatea Albă.

[10] DRH A, vol. II, doc. 131, 136, 138.

[11] DRH A, vol. II, doc. 131.

[12] Stoicescu N., *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*. București, 1971, p.289-290. În continuare Stoicescu N. *Dicționar al marilor dregători*.

[13] Miclescu-Prăjescu I.C., *Boieri moldoveni din veacul al XV-lea. Stanciu pârclăb de Hotin și Stanciu Marele*. În: Revista istorică română, VII, 1937, fasc. III-IV, p. 358-372.

[14] Lefter Lucian-Valeriu, „Boierii noștri credincioși”. *Conexiuni genealogice în sfatul domnesc al lui Ștefan cel Mare*. În: Analele Putnei, An. VI, 2010, nr. 1, p., 255.

[15] „În același an, august 8 duminica seara, a răposat roaba lui Dumnezeu, Cneajna, fiica lui Alexandru voievod. Și Stanciul cel Mare a răposat 3 zile după ea”. (*Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*. Ed. de P.P. Panaitescu. București, 1959, p.19).

[16] DRH A, vol. II, doc. 152.

[17] CDMB Supliment I, p. 42.

[18] DRH A, vol. II, doc. 166, 167.

[19] DRH A, vol. II, doc. 198.

[20] DRH A, vol. II, doc. 199-206.

[21] *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 217.

[22] DRH A, vol. II, doc. 206.

[23] Condurachi E., *Boierii moldoveni și lupta de la Valea Albă*. În: Cercetări istorice, An. V-VII, 1929-1931, p. 374. Stoicescu N. *Dicționar al marilor dregători*, p.278.

[24] DRH A, vol. II, doc. 230.

[25] DRH A, vol. II, doc. 211.

[26] *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 218.

[27] DRH A, vol. III, doc. 237.

[28] Stoicescu N., *Dicționar al marilor dregători*, p. 274.

[29] DRH A, vol. II, doc. 233-262.

[30] Chirtoagă Ion, *Sud-Estul Moldovei și stânga Nistrului în anii 1484-1690 (expansiune și dominația turco-tătară)*. București, 1999, p. 29.

[31] A nu-l confunda cu Hărman, căci în mai multe documente ei figurează concomitent în sfatul domnesc (DRH A, vol. II, doc. 230-233). În anii 1478-1480 Gherman făcea parte din sfatul domnesc în rang de postelnic (DRH A, vol. II, doc. 211-230).

[32] Chirtoagă Ion, *Sud-Estul Moldovei și stânga Nistrului în anii 1484-1690 (expansiune și dominația turco-tătară)*, p. 29.

[33] Eșanu Valentina, *Ciobârciul în sistemul de apărare din sud-estul Moldovei în sec. al XVI-lea*. În: Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău, 2001, 1-4, p. 67-70.

[34] *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*. Ed. de P.P. Panaitescu, p. 16.

[35] Gorovei Ștefan S., Székely Maria Magdalena, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Mănăstirea Putna, 2005, p. 52, nota 90.

[36] Șlapac Mariana, *Cetăți medievale din Moldova (mijl. sec. XIV – mijl. sec. XVI)*. Chișinău, 2004, p. 65.

[37] DRH A, vol. II, doc. 128-129, 131, 133, 136, 138, 140-145, 147-149. Șimanchi L., *Începutul elaborării cronicii lui Ștefan cel Mare*. În: vol. *Profesorul Constantin Cihodaru la 75-a aniversare*. Iași, 1983, p. 42-43.

[38] Stoicescu N., *Dicționar al marilor dregători*, p.263.

[39] *Ibidem*, p.264.

[40] Gorovei Ștefan S., Székely Maria Magdalena, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, p. 78-79.

[41] Ureche Grigore, *Letopisețul Țării Moldovei*. București, 1955, p. 88.

[42] DRH A, vol. II, doc. 155.

[43] Stoicescu N., *Dicționar al marilor dregători*, p.273

[44] Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Epoca lui Ștefan cel Mare. Oameni, destine, fapte*. București, 2004, p. 249, 456-457.

[45] DRH A, vol. II, doc.161- 169.

[46] DRH A, vol. II, doc.173-211.

- [47] DRH A, vol. II, doc. 212-221.
- [48] Ureche Grigore, *Letopisețul Țării Moldovei*. București, 1955, p.96.
- [49] *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*. Ed. de P.P. Panaitescu, p. 34.
- [50] Șlapac Mariana, *Cetățile medievale din Moldova (mijl. sec. XIV- mijl. sec. XVI)*, p. 65.
- [51] DRH A, vol. II, doc. 224-262.
- [52] Chirtoagă Ion, *Sud-Estul Moldovei și stânga Nistrului în anii 1484-1690 (expansiune și dominația turco-tătară)*, p.27.
- [53] *Ibidem*, p. 28.
- [54] *Ibidem*, p.26-27.
- [55] „Acapărând Cetatea Albă, turcii s-au răfuit crunt cu orașenii. Potrivit relatărilor lui Malipiero, mulți cetățeni au devenit robi, alții au fost duși la Constantinopol, la Eski-Biga și în alte locuri ale Imperiului Otoman. Conform unui registru fiscal, la Constantinopol se aflau 1099 familii din Cetatea Albă, iar 15 familii într-un sat din Turcia”. (*Ibidem*, p.30).
- [56] Iorga N., *Neamul românesc în Basarabia*, vol. I. București, 1995, p. 166.
- [57] Iorga N., *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. I-II. București, 1900, p. 102.
- [58] Sava Aurel, *Documente Lăpușna*. București, 1937, p. VII. Nistor Ion, *Istoria Basarabiei*. Chișinău, 1991, p. 68-69, 77.
- [59] DRH A, vol. I. București, 1975, p. 18-20, doc. 13. Informația din 11 februarie 1400 nu poate fi luată în considerație, deoarece precum arată editorii, este vorba de un fals (DRH A, vol., I, p. 418-420, doc. III. Document fals).
- [60] Onea Octavian. Aron Pumnul - studii genealogice. *Istoria familiei Petriceico-Hăjdău*. În: Arhiva Genealogică, Iași, 1998, nr. 1-2, p. 39.
- [61] Paradais C., *Comori ale spiritualității românești la Putna*, Iași, 1988.
- [62] Șimanschi Leon și Agache Dumitru, *Un deceniu de ostilitate moldo-ungară, în Studii istorice româno-ungare*. Iași, 1999, p. 33.
- [63] Stoicescu Nicolae, *Dicționar al marilor dregători*, p. 273.
- [64] Bogdan D., *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*. București, 1941, p. 36, 61, 98.
- [65] DRH A, vol. II. București, 1976, doc. 119-144.
- [66] DRH A, vol. II, doc. 155-169.
- [67] Bogdan I. *Documentele lui Ștefan cel Mare*, Vol. II. București, 1913, p. 296-299.
- [68] DRH A, vol. I, doc. 65, 81. Vezi studiul: Vlaicul pârcălab (?-1484). În: Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice*. Chișinău: Ed. Arc, 2001, p. 308-312; Eșanu Andrei, *Vlaicul pârcălab – unchiul lui Ștefan cel Mare*. Chișinău, 2001, p. 22-27.
- [69] DRH A, vol. II, doc. 148, p. 215-216.
- [70] DRH A, Vol. II, doc. 161, p. 237-239.
- [71] DRH A, vol. II, doc. 206 p. 312-314.
- [72] Gonța Al., *Strategia lui Ștefan cel Mare în bătălia de la Baia 1467*. În: Gonța Al., *Studii de istorie medievală*. Iași, 1998.
- [73] DRH A, vol. II, doc. 162, p. 237-239. După cum arată Dimitrie Cantemir, erau numiți câte doi pârcălabi la cele mai importante cetăți, între care și cea a Hotinului (Cantemir Dimitrie, Principele Moldovei, *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*. Studiu introductiv, notă asupra ediției și note de Valentina și Andrei Eșanu. Traducere din limba latină și indici de Dan Slușanschi. București: Institutul Cultural Român, 2007, p. 271.
- [74] Gonța Al., *Principii referitoare la drepturile omului în izvoarele istorice ale Moldovei medievale*. În: Gonța Al., *Studii de istorie medievală*, p. 266.
- [75] Husar Alexandru, *Cetatea Hotinului*. În: *Limba Română*. Chișinău, 1997, nr. 1-2, p. 221-228.
- [76] DRH A, vol. II, doc. 219, p. 333-334.
- [77] DRH A, vol. II, doc. 265; vol. III, doc. 96-295.
- [78] DIR A, *Veacul XVI*, vol. I. București, 1953, doc. 78, p. 82-84. Decedat ante 1513 martie 5 (Stoicescu N., *Dicționarul marilor dregători*, p.287).
- [79] DRH A, vol. II, doc. 226, 233, 237, 240, 241, 243, 244-247, 249-252, 257, 264.
- [80] DRH A, vol. II, doc. 265, p. 408-409.
- [81] DRH A, vol. III, doc. 3-10.
- [82] DRH A, vol. III, doc. 11- 93.
- [83] DRH A, vol. III, doc. 96-134.
- [84] DRH A, vol. III, doc. 114-136.
- [85] DRH A, vol. III, doc. 197, p. 357-8.
- [86] DRH A, vol. III, doc. 136-197.
- [87] DRH A, vol. III, doc. 140-231.

- [88] Полное Собрание Русских Летописей, Том 18. Симёновская летопись. Спб., 1913, с. 276; Тихомиров М.Н. Русское летописание. Москва, 1979, с. 145.
- [89] Bezviconi G., *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*. București, 1962, p. 39.
- [90] Gonța Al., *Documente privind istoria României. A. Moldova, veacurile XIV-XVII (1384-1625). Indicele numelor de persoane*. București, 1995, p. 477. În continuare Gonța Al., *Indicele numelor de persoane*.
- [91] DRH A, vol. II, doc. 206, p. 312-314.
- [92] DRH A, vol. II, doc. 254, p. 389-391.
- [93] DRH A, vol. III. București, 1980, doc. 152-194.
- [94] DRH A, vol. III, doc. 136-146.
- [95] DRH A. Vol. III, doc. 230-278.
- [96] DRH A, vol. III, doc. 197-227.
- [97] DRH A, vol. III, doc. 230-295; DIR A, *Veacul XVI*, vol. I, doc. 32-77.
- [98] Bezviconi G., *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, p. 42.
- [99] *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale: 1387-1858. Tratatate*. Alcătuitor Ion Ieremia. Chișinău, 1992, p. 113-114.
- [100] Bogdan I., *Documentele lui Ștefan cel Mare*, Vol. II. București, 1914, p. 426-427.
- [101] Полное Собрание Русских Летописей, том 20, часть I. Львовская летопись. Санкт-Петербург, 1910, с. 370.
- [102] *Исторические связи народов СССР и Румынии*, Том III, 1408-1631. Москва, 1965, с. 83-84, 302.
- [103] Полное Собрание Русских Летописей, том 8, часть VII. Продолжение летописи по Воскресенскому списку. Спб., 1859, с.238.
- [104] Alexianu Al., *Acest ev mediu românesc*. București, 1973, p. 56.
- [105] Stoicescu N., *Unele categorii de slujbași ai statelor feudale, Țara Românească și Moldova*. În: Studii și articole de istorie, vol. XII, 1968, p. 107-108.
- [106] Stoicescu N., *Dicționarul marilor dregători*, p. 284.
- [107] *Ibidem*, p. 269-270.
- [108] Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Epoca lui Ștefan cel Mare. Oameni, destine, fapte*, p. 255-256.
- [109] Bârnea Pavel, *Orașul medieval în Moldova (sec. XV – primul sfert al sec. XVI)*. Chișinău, 1997, p. 28-30.
- [110] Iorga Nicolae, *Basarabia noastră*. În: Iorga Nicolae. *Neamul românesc în Basarabia*. București, 1995, p. 158, 163. Ocina era lângă Puhoi pe Botna (Ibidem). Satul Gangura de azi, în apropiere de Puhoi pe Botna poartă numele lui Gangur, fiind în sec. al XV-lea moșia sa.
- [111] Vezi de exemplu: DRH A, vol. II, p. 512, vol. III, p. 587; Gonța Al., *Indicele numelor de persoane*, p. 577; Stoicescu N., *Dicționarul marilor dregători*, p. 272.
- [112] DRH A, vol. II, doc. 48- 61.
- [113] DRH A. Vol. II, p.202-204, doc. 141.
- [114] DRH A, vol. III, doc. 138.
- [115] DRH A, Vol. II. București, 1976, p. 241-243, doc. 163.
- [116] Documentele din 1470 mai 7 – 1475 iunie 5 (DRH A, Vol. II, p. 246- 308, doc. 203).
- [117] DRH A, vol. II, p. 313, doc. 206.
- [118] DRH A, vol. II, p. 318-320, doc. 211.
- [119] DIR A, veacul XV, vol. II, p. 4-5, doc. 7. Secerdoțeanu A. în enumerarea divanelor din timpul domniei lui Ștefan cel Mare în perioada 1476 mai 22 – 1478 februarie 11, Gangur pârcălab de Orhei îl dă cu semnul întrebării. (Sacerdoțeanu A., *Divanele lui Ștefan cel Mare*. În: Analele Universității “C.I. Parhon”. Ser. Șt. Sociale. Istorie, vol. V. București, 1956, p. 183).
- [120] DRH A, vol. II, p. 320, doc. 211, nota 9.
- [121] Documentul din 20 noiembrie 1499, fiindu-i întărit de Ștefan cel Mare un sat „panu-lui Eremia vistier, fiul lui Galeș” (DRH A, vol. III, p. 431-433, doc. 243).
- [122] Смирнов Г., Полевой Д., Рафалович И. *Нагробие XV века из Старого Орхоя со славяно-молдавской надписью*. În: Limba și literatura moldovenească, (Chișinău), 1962, nr. 4, p. 46-48; Bârsan Liuba, *Acest Vlaicu Galeș!* În: *Tyragetia* (Chișinău), Anuar VIII, 1999, p. 80. Cristian moare prin anii 1472-1481, după cum reiese de pe piatra de mormânt.
- [123] Bogdan I. consideră că Gangur a deținut dregătoria până la 1486 (Bogdan I. *Organizarea armatei moldovenești în sec. XV*. În: Analele Academiei Române. Mem. Sect. Ist., Seria II, Tom. 29.

București, 1906, p. 367-368); Sava A. Documente Orhei, p. VII.

[124] DRH A, vol. II, doc. 213- 227.

[125] Zahariuc Petronel, Marinescu Florin, *Două documente de la Ștefan cel Mare și câteva informații despre boierii vremii sale*. În: Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa. Coord. P. Zahariuc, S. Vacaru. Iași: Ed. Alfa, 2003, p. 176-178.

[126] DRH A, vol. III, p. 431-433, doc.243.

[127] Rezachevici C., *Un Tetraevanghel*În: SMIM, vol.8. București, 1975, p.179.

[128] DRH A, Vol. II, doc. 262, p. 401-403.

[129] DRH A, vol. II, doc. 233 – 262.

[130] DRH A., vol. II, doc. 263, p. 403-405.

[131] DRH A, vol. II, doc. 264-265; DRH, vol. III, doc.3-93.

[132] DRH A, vol II, doc. 211, p. 318-320.

[133] DRH A., vol. II, doc. 262, p. 401-402.

[134] Ghibănescu Gh., *Surete și izvoade*, vol. 22. Iași, 1929, p. 99-100.

[135] Costăchescu M., *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*. Iași, 1935, p. 71-72, 114.

[136] DRH A, vol. III, doc. 114-138.

[137] DRH A, vol II, p. 67-69, doc. 48.

[138] *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale: 1387-1858, Tratatate*. Alcătuitor Ion Ieremia, p. 107-114.

[139] Bogdan I., *Documentele lui Ștefan cel Mare*, Vol. II. București, 1913, p. 426-427.

[140] *Catalog de documente din Arhiva Statului Iași, Moldova*, vol. 1 (1398-1597). București, 1989, p. 350-351, doc. 903. În continuare CDI.

[141] Hurmuzaki E., *Documente*, II, 3, p. 699-700 („castrum nostrum sorocianum”).

[142] Iorga N., *Neamul românesc în Basarabia*, vol. I, p. 167.

[143] *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale: 1387-1858, Tratatate*. Alcătuitor Ion Ieremia, p. 114.

[144] *Ibidem*, p. 114-116.

[145] DRH A., vol. III, p. 454, nota 4.

[146] *Ibidem*. Bogdan I., *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 444 și 446, nr. 179.

[147] *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale: 1387-1858, Tratatate*. Alcătuitor Ion Ieremia, p. 115-116. Nr. 67.

[148] Bogdan I., *Documentele lui Ștefan cel Mare*, Vol. II. București, 1913, p. 427.

[149] *Ibidem*, p. 444.

[150] Iftimi S., *Posadnicii: o dregătorie, un neam și o așezare*. În: *Arhiva Genealogică*, 1994, anul I (VI), nr. 1-2, p. 253-259; Tașca G.-F., *Posadnicii de la Soroca și descendența lor*. În: *Arhiva Genealogică*, 1995, anul II (VII), nr. 3-4, p. 139-143.

[151] CDI, vol. I. București, 1989, p. 226, doc. 546.

[152] CDI, vol. I, p. 236, doc. 571.

[153] DIR A, *Veacul XVI*, vol. II. București, 1952, p. 24, doc. 24.

[154] Bogdan I., *Documentele lui Ștefan cel Mare*, Vol. II. București, 1913, p. 417-446.

[155] Iftimi S., *Posadnicii: o dregătorie, un neam și o așezare*. În: *Arhiva Genealogică*, 1994, anul I (VI), nr. 1-2, p. 256; Tașca G.-F., *Posadnicii de la Soroca și descendența lor*. În: *Arhiva Genealogică*, 1995, anul II (VII), nr. 3-4, p. 139-141.

[156] CDI, vol. I. București, 1989, p. 226, doc. 546. (7 martie 1528) .

[157] Gonța Al., *Indicele numelor de persoane*, p. 127.

[158] Vezi doc. din 7 martie 1528 (CDI, vol. I. București, 1989, p. 226, doc. 546).

[159] DRH A, vol. III, p. 454, doc. 253.

[160] DIR A, *Veacul XVI*, vol. II, p. 24, doc. 24; CDI, Vol. I. București, 1989, p. 304, doc. 763.

INSTITUTUL DE STUDII ENCICLOPEDICE ÎN ANUL 2012: REALIZĂRI ȘI PERSPECTIVE

INSTITUTE FOR ENCYCLOPEDICAL STUDIES IN 2012: ACHIEVEMENTS AND PERSPECTIVES

Activitatea Institutului de Studii Enciclopedice (ISE) se desfășoară în cadrul Direcției strategice de cercetare-inovare. Edificarea statului de drept și punerea în valoare a patrimoniului cultural și istoric al Moldovei în contextul integrării europene, fiind concretizată în cercetări științifice fundamentale și aplicative, în pregătirea pentru editare/publicare a lucrărilor în domeniile enciclopedic, istorie a științei și biografie științifică.

În anul 2012, activitatea institutului s-a focalizat pe realizarea celor patru proiecte de cercetare – „Enciclopedia Moldovei”, „Sistemizarea terminologică și crearea fondului de termeni în limba română”, „Istoria chimiei în biografii științifice (20 de biografii)”, „Academii de științe din Europa: istorie și statornicire”. Investigațiile au avut obiective conforme cu direcțiile principale de cercetare ale ISE: dezvoltarea bazei conceptuale a științei enciclopedice; cercetarea particularităților de formare a repertoriului terminologic enciclopedic (denominația noțiunilor/conceptelor în cadrul lexicului specializat și migrarea termenilor, definirea/aplicarea termenilor științifici multidisciplinari în ramurile științei/artei, polisemia terminologică ș.a.); particularitățile structurale în elaborarea lucrărilor enciclopedice universale și specializate/tematice; ordinea enciclopedică (metode de clasificare a științelor, categorii de referințe între termeni asociați/corelați etc.); ajustarea normelor metodologice, modelelor de structură și conținut în elaborarea articolelor enciclopedice.

În cadrul Proiectului fundamental „Enciclopedia Moldovei” au continuat, în principal, lucrările la primele trei volume (alfabetice) ale ediției universale Enciclopedia Mol-

dovei, fiind elaborate peste 3 500 de articole, în volum de cca 170 coli de autor. Materialele se află în proces de redactare științifică și literară. Totodată, din arhive, muzee, biblioteci și colecții private au fost selectate peste 2 500 de unități ilustrative corespunzătoare.

În seria edițiilor enciclopedice specializate pe domenii, a fost elaborat și editat volumul „Dicționar poliglot de chimie ecologică”, autor acad. Gh. Duca, ce înglobează peste 3 000 de termeni și noțiuni cu explicații și tălmăcire în patru limbi străine: engleză, rusă, germană și franceză. Volumul sistematizează termeni și îmbinări de cuvinte consacrate, utilizate în literatura modernă științifică și instructivă la diferite compartimente ale chimiei ecologice. Importanța unei atare lucrări în promovarea limbajului științific specializat, inclusiv a celui multilingv, în diseminarea cunoștințelor, elaborarea politicilor sectoriale de mediu, cooperarea științifică internațională și transferul tehnologic, în special, întocmirea proiectelor comune de cercetare cu finanțare din granturi europene a fost apreciată la Salonul Internațional de Carte de la Chișinău, dicționarul fiind desemnat drept Cartea Anului 2012. Apariția dicționarului a fost consemnată atât de mass-media, cât și de publicații științifice de profil.

În seria edițiilor enciclopedice tematice a fost editată prima lucrare consacrată raionului Sângerei. Volumul prezintă date de sinteză, dar și pe localități aparte, cu privire la geografia, istoria, cultura, potențialul și dezvoltarea economică, personalitățile marcante originare din aceste locuri. Lucrarea, elaborată de specialiști din diverse domenii, printre care dr. hab. A. Eremia, dr. hab. N. Băieșu, dr. A. Furtună ș.a., este structurată conform unui

concept care va servi drept model pentru elaborarea edițiilor de acest gen dedicată altor unități teritoriale ale republicii.

În cadrul direcției noi de cercetare în ISE, Istoria științei, a fost editată lucrarea „Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor din Basarabia (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)”, autor doctorul în istorie Ion Jarcuțchi, cu care a fost inițiată și o colecție de carte, cu același nume. Lucrarea prezintă istoria constituirii Comisiei, structura și componența ei numerică, precum și marile realizări ale acestei instituții prestigioase din Basarabia în perioada 1898–1903: cercetările științifice, activitatea arhivistică, fondarea bibliotecii științifice, ocrotirea monumentelor de istorie și editarea analelor Comisiei. Conține peste o sută de microbiografii, sub formă de articole elaborate după modelul enciclopedic, este bogat ilustrată cu materiale de epocă. La Salonul Internațional de Carte de la Chișinău volumul a fost apreciat cu o Diplomă specială.

O altă lucrare din colecția „Istoria științei” reprezintă volumul „Istoria pedologiei din Moldova”, autori Igor Crupenicov, membru de onoare al Academiei de Științe a Moldovei și doctorul în geografie Dimitrie Balteanschi. Lucrarea prezintă dezvoltarea pe etape, din cele mai vechi timpuri, a pedologiei, științei despre evoluția și clasificarea solurilor în spațiul Pruto-Nistorean. Studiul a fost editată în limba rusă, actualmente se pregătește versiunea în limba română.

În cadrul colecției de carte „Biobibliografii” a fost elaborată și editată lucrarea „Gheorghe Rusnac”, consacrată fondatorului școlii naționale de științe politice Gh. Rusnac. Primul compartiment înglobează considerații, aprecieri ale operei științifice, ideilor, concepțiilor dezvoltate de protagonist, exprimate de discipolii acestuia, precum și de savanți de notorietate. Al doilea compartiment conține bibliografia savantului, ce însumează 590 de titluri.

Pe parcursul anului 2012 a continuat elaborarea studiilor la tema „Circulația monetară

în Moldova”, pentru o ediție cu același nume în colecția „Enciclopedia” (materiale în volum de cca 16 coli de autor și peste 200 de unități ilustrative selectate). Lucrarea va fi editată în anul 2013, cu ocazia aniversării a 20 de ani de la punerea în circulație a monedei naționale a Republicii Moldova, leul moldovenesc.

Sub egida ISE, se elaborează o ediție fundamentală „Mănăstirile din Republica Moldova”, în anul 2012 fiind pregătite materiale în volum de cca 70 coli de autor și selectate peste 600 de unități ilustrative, volumul aflându-se în proces de pregătire pentru tipar.

Cercetările și materialele colectate în anul 2012 (17 coli de autor; peste 200 de unități ilustrative) vor sta la baza editării în anul curent a volumului „Mica enciclopedie a sportului din Republica Moldova”.

Pentru o altă lucrare de proporții, „Opera moldovenească”, au fost elaborate materiale în volum de cca 20 de coli de autor și selectate peste 300 de unități ilustrative.

În cadrul proiectului aplicativ „Sistemizarea terminologică și crearea fondului de termeni în limba română”, realizat împreună cu Biblioteca Științifică Centrală „A. Lupan”, a fost cercetat fondul de termeni enciclopedici de origine greco-latină, fiind editată o lucrare cu aceeași denumire.

În cadrul ISE, se realizează două proiecte aplicative de către tinerii cercetători – „Istoria chimiei prin biografii științifice (20 de biografii)” și „Academii de științe din Europa: istorie și statornicie”. Rezultatele primului (materiale de arhivă, biobibliografice în volum de cca 15 coli de autor) vor contribui la aprofundarea cunoașterii vieții și activității unor personalități marcante din domeniul chimiei, a aportului acestora în dezvoltarea acestui domeniu, urmând să fie publicate în diverse ediții. Cel de-al doilea proiect este consacrat studiului tradiției academice în Europa.

Rezultatele activității ISE din ultimii ani au fost apreciate, în anul 2012, prin conferirea **Marelui Premiu „Coresi”**, la Salonul

Internațional de Carte de la Chișinău, ediției enciclopedice „Republica Moldova”. De asemenea, lucrarea a fost apreciată cu Diploma de Onoare a Ministerului Culturii.

Un capitol aparte în activitatea ISE îl constituie promovarea realizărilor pe diverse căi. În 2012, ediția enciclopedică „Simbolurile naționale ale Republicii Moldova”, desemnată drept Cartea Anului 2011, la inițiativa prim-ministrului Republicii Moldova Vlad Filat și a președintelui Academiei de Științe, acad. Gheorghe Duca a fost distribuită în toate instituțiile de învățământ din republică. Totodată, colaboratorii institutului au fost prezenți în media scrisă și audiovizuală. La promovarea rezultatelor cercetărilor contribuie reuniunile științifice sub egida ISE, la 14–15 septembrie 2012 fiind organizat simpozionul științific cu genericul „Cercetări în domeniul istoriei științei”.

În vederea asigurării unui suport metodic de calitate înaltă și a cooperării științifice, ISE a stabilit și consolidat relații de colaborare cu instituții enciclopedice din

Ucraina, Rusia, Belarus, Azerbaidjan, Lituania, Bulgaria ș.a.

În anul 2013, în ISE vor continua lucrările de cercetare enciclopedică care se înscriu în proiectele menționate, printre cele mai importante rezultate preconizate putem nominaliza: vol. 1 al „Enciclopediei Moldovei”; „Republica Moldova. Ediție enciclopedică” (în limba engleză); „Mănăstirile din Republica Moldova”; „Circulația monetară în Moldova”; „Republica Moldova: istorie și contemporaneitate în contextul civilizației românești și europene”; „Mica enciclopedie a sportului din Republica Moldova”; „Opera moldovenească”; „B. P. Hasdeu. Enciclopedist, istoric și filosof”.

În încheiere, ținem să menționăm că cercetarea enciclopedică și elaborarea edițiilor enciclopedice sunt considerate activități civilizatoare inerente unei societăți moderne, aceste lucrări contribuind la afirmarea identității naționale a statului.

Dr., conf. univ. Constantin MANOLACHE

ENCICLOPEDICA.

Revistă de istorie a științei și studii enciclopedice

INSTRUCȚIUNI PENTRU AUTORI

Ediția tipărită: ISSN – ISSN 9-771857-365703

„Enciclopedia. Revistă de istorie a științei și studii enciclopedice” reprezintă o ediție științifică periodică (două numere pe an) de profil larg, care își propune să publice studii și materiale cu referire la următoarele domenii: (1) istorie a științei și scientometrie; (2) cercetări enciclopedice; (3) cercetări biografice; (4) cercetări terminologice.

„Enciclopedia” se vrea un forum de analiză și dezbateră privind istoria științei și domeniile ei, precum și instituțiile de cercetare și educație din Republica Moldova, politicile cercetării științifice și inovării, problemele de scientometrie, problemele teoretico-metodologice referitoare la cercetările în domeniul enciclopediei și la elaborarea volumelor enciclopedice. În revistă vor fi publicate studii originale, comunicări, rapoarte, recenzii, informații, prezentări, documente și materiale referitoare la istoria științei și tendințele de dezvoltare a diferitor domenii ale științei contemporane, portrete biografice ale oamenilor de știință și cultură; prezentări și studii scientometrice privind aspectele cantitative ale „Științei Științelor”, politica managementului științific, modul de aplicare a studiilor scientometrice în evaluarea rezultatelor cercetării științifice. Atenție sporită se va acorda publicării studiilor originale interdisciplinare pe tematică enciclopedică național-universală și de ramură, în domeniul terminologiei.

Lucrările propuse spre publicare vor fi transmise la adresa **enciclopedia@gmail.com**. Colegiul de redacție va evalua manuscrisele, rezervându-și dreptul de a accepta lucrarea trimisă spre publicare în conformitate cu politica revistei.

Manuscrisul, cu un număr de maximum 30 de pagini, inclusiv tabelele și referințele bibliografice, va conține titlul lucrării, numele autorului (autorilor), instituția la care sunt afiliați și adresa de e-mail. Fiecare lucrare va avea sub titlul românesc și titlul tradus în limba engleză. Textul lucrării va fi precedat de un rezumat/abstract de maximum 100-150 de cuvinte și cuvinte-cheie în limbile română și engleză. Textul în limba română trebuie să fie scris cu diacritice. Figurile, imaginile foto trebuie să aibă o rezoluție cât mai bună, pentru a nu influența asupra calității manuscrisului pentru tipărire.

Cerințele tehnice ale textului

Pagină: A 4, margini: sus 2,5 cm, jos 2,5 cm, stânga 3 cm, dreapta 1,5 cm

Titlu: centrat, majuscule, font TNR, corp 12, Bold, interliniaj 1, urmat de un rând liber

Autori: inițiala prenumelui, numele, majuscule, TNR, corp 11, aliniat dreapta

Grad/titlu științific, instituție: jos, în subsol, se indică imediat după prenumele și numele autorului, corp 10, TNR, aliniat stânga

Text: TNR, corp 12, interliniaj 1,5

Rezumat/Abstract : TNR 11, Italic (text: TNR 11, text identic în limbile română și engleză, maximum 1/4 pagină)

Cuvinte-cheie, în limbile română și engleză, TNR 11, Italic (până la 8–10 termeni specifici lucrării).

Referințele bibliografice, care vor avea și titlul integral, vor fi numerotate consecutiv în text (în paranteze pătrate) și enumerate (de asemenea, în paranteze pătrate) la sfârșitul lucrării cu respectarea structurii referinței bibliografice, în conformitate cu Hotărârea Comisiei de Atestare a CNAA nr. AT03 din 23 aprilie 2009 (datele bibliografice se dau în limba originalului).

Colegiul de redacție va expedia fiecare manuscris la referenții revistei pentru o examinare critică de specialitate. După analiza lucrărilor în Colegiul de redacție și acceptarea lor pentru publicare, redacția își rezervă dreptul de a solicita autorilor unele modificări ale articolelor în scopul rezolvării problemelor legate de tehnoredactare.

Colegiul de redacție